MÜRGISTATUD INIMKONNAS

VILLEM RAIDLA

J. MALLO TRÜKK
1925

Sisustik

. . . JUMAL JA INIMKOND IHKAB NING OOTAB TAHRATUT INIMEST JA RAHVAST, KELLELE JÄTTA MAAILM NING ILMARUUM IGAVESEKS ELAMISEKS JA LÕPMATUKS, LÕPUTA VALITSEMISEKS . . .

VILLEM RAIDLA

Velv.[1])

Ma seisin mõned päevad ja ööd üksikul muinasjutu järele ammu, aga tõeliselt alles vähe tuntud mere saarel. Ühel pool oli vaikne ja läbipaistev hõbedane meriväli, mille pinnalt peegeldus õrnalt sinav taevas oma väsimata rändaja päikesega. Taeva ja aegade lõõmav tungal, päike, saatis iseenese elust kõike äravõitvat eluvõimu ja iseenese valgusest kõikevalgustavat valget jõudu saarele. Ööl kutsusid tähed nii veetlevalt ning mahedalt saare eluedustajaid külla eneste lõpmatu kõrgeisse ja igaviku suurtesse lossidesse, kus tundmata varjude riik, kus valitsemas öödeta valgus, kuna meri igal ajal imetas ning jootis saare randa, nagu uhkeim ja suurim ema oma last, omast rinnast. Oli näha ja tunda, kuidas saar siit äärest kasvas ja suurenes: eluvõim ja eluedu tegid siin igavest võidukäiku.

Teisel pool voogas ja mässas meri koledaimal viisil: ta oli läbipaistmatu, täis ähvardavaid kaljurahne, ravu ja kõikeneelavaid veekeeriseid. Vihast, rajust ja marust möirgavad uluvad lained ja nende

---

[1]) Velv — unenägu.

kannul haudvaiksed ja haudsügavad, saladuslikud mustavad lainenõvad, nagu alaliselt haigutavad kuristikud — mis valmis kõike enesesse neelama ja matma — tormasid üksteise järele, nagu ajaksid nad põgenevat kalleimat ja ihaldatavaimat saaki taga; jõudes saare kaldale paiskasid nad koltunud, lämmastavat ja uimastavat liiva rohelise eluga kaetud kalda pinnale ja hirmsaima vihaga hammustasid siis uimastatud kaldalt tüki tüki järele ära. Oli näha ja tunda, kuidas saar siit äärest murdus, purunes ja mässava veevaimu valdkonda varises: hävitus inetu ja haudpõhjatu avasid siin oma suu ja suurendasid oma neeluisu kahekordse kiirusega.

Kaugelt veelagamiku horisondilt tuleb paat sõudjatega aina lähemale ja lähemale. Vist mõned merehädalised! Ei, just nagu mõistatus! Korraga pööravad sõudjad paadi otse koledaimasse veekeerisesse. Ma kohkusin ja arvasin, et siin on tegemist enesetapjatega, sest surm oli ju kindel. Aga sõudjad aerutasid edasi igavese kõigutamatu kindlusega. Ei sündinud siiski ime, vaid sündis, mis pidi: veekeeris purunes, vaibus ja vaikis. Nüüd liginesid sõudjad paadiga otse kohutavaimale kaljurahnule; aga mida nad rohkem liginesid, seda vähemaks jäi kalju; kui jõudsid ligi, oli kaljurahn kadunud. Edasi liginesid nad määratumale — otse raevust [1]) ragisevale ja vihast vahutavale hiiglalainele ja tema kannul lohisevale, lahutamata sõbrale — lainekuristikule, aga need põgenesid sõud-

---

[1]) raev — meeletu viha.

jate eest, jäädes aina vähemaks ja nõrgemaks, kuni raugesid, vaibusid, vaikisid ja kadusid.

Nõrgad, üksiklased, relvistumatud, tunnulised sõudjad, aga siiski nii vägevad ja imperatiivsed, et kõik lahtilastud, vallastatud metsikud ja toored loodusjõud lõpetasid nende ees oma hävitava tegevuse — nad põgenesid ja hääbusid peitu oma algkoju — surmavalla võimkonda, jättes järele vabanenud ja vaikinud elumere peegelpinna.

Vaikinud pinnalt lähenes paat meresaarele, kuulmatult libises paadinina rannaliivale. Sõudjad, nähtavasti kunagi noored olnud, aga vanaks saamata, astusid rannale, jäid mõteldes seisma ja tähitlesid läbitungivalt saarele ja üle saare kuhugi kaugusse, mille juures nende mõtted ja vaated tulid kuskilt mineviku lõpmatusest ja ulatusid tuleviku lõpmatusse, — õieti olid sama võimsad ja pikad, nagu minevikus, oleviku ja tuleviku lõpmatuse loojalgi. Peagi veendusid, et olid jõudnud õigele saarele ja astusid minema saare keskkoha suunas. Olgugi, et nad sammusid otse üle väljade ja rabade, läbi metsade ja soode, ilmus nende ette igal pool tasane ja sirge tee, mis oli juba ammugi alanud aegade alul valmis tehtud, mida aga nähtavasti keegi pääle nende ei tunnud ega osanud käia. Jõudes saare keskkohta, jäid nad sinna sirgelt ja uhkelt seisma — õieti ootama midagi või kedagi, mille juures nendest midagi jumalikku levis ümbrusse.

Nüüd sündis saarel tõesti see, mis oleks pidanud ammugi olema sündinud:

Kõik haisevad ja lehkavad sopa- ning poriloigud, mülkad ja lombid selgisid kristallselgeiks allikaiks, millede ümber tekkisid võimsalt õitsvad eluväljad; igasugune vastikult kõdunev ja lehkav prügi ning rämps kadus, kuna vabanenud pinnast tärkasid uue elu võimsad idud üles otse kõrguse sihis; puud vabanesid surnud osadest ja samblaga kaetud — samblast, küüru vajunud ja looka kasvanud ajasid endid sirgeks ja seisid väärikalt väärikate ja võimsate hulgas; maod, tiigrid, lõvid ja igasugused teised murdloomad lakkasid murdmast, kogu saare elu vabanes ja vallandus kõigest takistavast ning tagasikiskuvast kõntsast ja evis [1]) puhtelulise kuju, ilme ja eluvõimu — elusidestuse. Olgugi, et inimesed olid rohkeim vigade, hädade, küürsuste, kõveruste ja orjalustega koormatud, ei olnud nendes märgata väheimatki paranemist vigadest ja vabanemist pahedest, ent seda rohkem süttisid neis jõuetuse kaaslased — hirm ja viha lõkkele, mis sundis neid salkades kogunema imelikkude võõraste manu, kuhu jäid eemale ringi seisma. Nüüd astus keegi major Koldukavalaie, kes pidas ennast teistest suuremaks, sammu ettepoole ja karjus müristaval häälel: „Paberid siia!“ Vastuseks oli ainult vaikus. Nüüd süttis karjujas tuliviha põlema, mille leegid mitte üles, vaid alla lõõmasid; karjus veel tüki aega ja tormas siis kätt löögivalmis hoides ühele võõrale kallale ja virutas talle rusikaga otse meelekohta; aga siis sündis nii, et tor-

---

[1]) evis — omas.

maja oli tormanud iseenese kallale ja löönud iseenese meelekohta surmavalt. Mõned juuresolijad tõstsid vihase kisa ja kära. Salkkond mehi ja naisi asus tulnukaid igati teotama: sülitasid nende pääle ja pildusid neid muda ning mustusega; aga sääl sündis taas nii, et teotajad olid iseendid sülitanud, poritanud ja teotanud. Kohe asus uus salkkond puid ja hagu kokku kandma: tehti võõraste ümber suured hao- ja puu-tuleriidad ja süüdati nad; aga lõpuks olid nad jällegi iseendid iseeneste tehtud tuleriitadel ära põletanud. Taas asus uus vihane salkkond mehi ja naisi kivitorni ehitusele, mis võõraid ringi ümber sisse piiras, aga, kui tornitipu avus oli viimase kiviga kinni pandud, siis leidsid müürijad endi üllatuseks, et olid iseendid sisse müürinud, kuhu lämbusid päästmatult. Nähes, et võõrastele midagi ei saa teha, tõusis järelejäänutes uuesti viha, mis oli esimesest hästi toorem ja millele järgnes veelgi alatum rüselemine, mis peagi muutus üksteise süüdistamiseks; sõneldi ja sõimati, sõtkuti ja löödi üksteist maha, tantsiti ja tallati surnukehadel; kui oldi märatsetud väsimuseni, siis püüdsid mõned inimkuju ja olevust eemaldada enesest sellega, et hakkasid määgima, ammuma ja mingisuguseid muid loomi järele aimama. Aga seegi ei kestnud kaua: siis muutus taas tegevus järsku ja murduvalt; nälgijale anti mulda ja mittenälgijale kulda, palgavääriiale malka ja malgavääriiale palka, õiguseotsijale paragraafe ja paragraafiväänajale õigust: kõik tegevus sündis siin kitsa mõistuse ja lühimõtteluse järele, mis oli mõistusest allpool ja edasi alla-

poole vajuv, kuna kõik, mis mõistusest kõrgemal, oli tundmata ja kõlbmata: inimesed olid muutunud üksteisele liiginimeseks.

Et võõrad olid sügava- ja pikamõttelised, kuna saare elanikud olid õhukese- ja lühimõttelised, siis ei tunnud ega suutnud nad üksteist ära tunda.

Just siis, kui mõttetu möll oli täies hoos, ligines üksiklane võõrastele, kes seisid kõigest hoolimata nagu elusad elusambad. „Võlur Aare!“ hüüti kui ühest suust, mille juures kõiki valdas hämmastus. Sest iialgi polnud ta käinud veel väljas oma nõidlast. Kõikide silmad pöördusid nõiduri võlulale, lootes sääl näha õnnetust, mida põgenes võlur; aga midagi iseäralikku polnud sääl näha ega märgata: kõik oli ja seisis endisti. Uuesti pöördusid kõikide vaated nõidurile, kes kuidagi ei saanud läheneda: sest iga seitsme sammu järel taganes ta kuus kohkudes ja ehmatades tagasi. Nähtavasti tõukasid ja rõhusid inimesed ja nende teod teda kõige jõuga tagasi. Aga kõigest hoolimata jõudis ta siiski, olgugi vaevarikkalt, edasi. Mida lähemale ta jõudis, seda suursugusemaks ja võimsamaks muutus, kuna üks võõrastest jäi ikka vähemaks ja vähemaks. Jõudes ta manu oli võlur Aare kui ka võõras täiesti kadunud; nende kahe asemel seisis uus, õieti kõikidest vanadest ja uutest nõrkustest ja vigadest kui üleliigseist vabanenud inimene, kelle vaade kohe ulatus nüüd aega ja ruumi, kelle mõtted suustusid nüüd maailmaruumi mõtetega; kogu ta olemusest hoovasid välja ja levisid ümbrusse tuhandeis iluvärvides sädelevad ja häiluvad kiired,

nagu oleks ta seisnud korraga kõikide ülesleitud kui ka ülesleidmata kalliskivide ehteis. Nii seisis ta tüki aega, kuna ta vaade kõik aeg koosolijail viibis; siis tahtis ta nagu põgeneda, aga ei liikunud paigastki; siis näis ta nagu tarduvat, aga tardumus põgenes temast. Ta nagu võitles kellegagi või millegagi, ei, ta võitles kellegi või millegi eest. Nüüd tõstis ta oma käed ja vaate üles päälae kõrgeimale kohale ja hakkas raskeimal, sügavaimal ning tõsiseimal kujul palvetama: ta nagu valmistas ennast raskeima möödapääsmatu saatuse jaoks. Ei, see polnud orjalikult tehtud väärtegude eest orjalik andekspalumine, vaid võitlus, lahing, mida lõid kaks vaenulist väge — üks kõrguste, teine madaluste oma — inimese pinnal, inimese pärast. See, mis ta praegu tegi, oli inimlik abi nägemata kõrguste sõjaväele, mille tagajärjel nad ka võidule pääsid ja ära hävitasid tema läheduses olevad madalused ja nende idud. Aga samal ajal hoovas tast üliinimlik esile ja tõusis otsesihis üles, kuna ülalt langes alla ta pääle jumalik, mis andis talle ülivõimu, ülijõu raskeimate saatuslikkude löökide kandmiseks. Ta pää ja käed vajusid aegamööda ta rinnale. Siis astus sammaldunud kivile, tõstis hommikule hoidvalt käe ja hüüdis: „Vaadake!“ Kõik vaatasid ja hämmastusid, sest meri oli ida poolt kadunud, kuna asemel seisis hämar tiinus, mille üle kauges idas paistis hiiglamägestik, mille tipud olid kaetud kadumatu jää ja lumega, kuna ta jalal voogas meri. Järsku hakkas mäestik tõusma ja meri ta jalalt mõõnama. Siis kerkisid ida- ja kagupool-

sele mäestiku jalale suured kilt- ja lausikmaamandrid, mis veelgi kaugemas idas hakkasid merega segunema. Mäestik oli täis mägiojakesi, mis voolasid kiiresti ja hüplesid pööraselt koskedena alla orgudesse, tekitades sääl suuremaid ja vähemaid kristallselgeid ojakesi, veepaisusid ja pisijärvi, millede ääres ja lähedal lokkas rohi imetoredasti. Ka mandrid olid täis suuri ja väikesi jõgesid ning järvesid ja kaetud võimsa taimestikuga, milles eluttesid salamandrid, amfiibid, igasugused maod ja teised kiskjad, kes alaliselt seisid üksteisega sõjajalal. Mäestikust põhja pool särasid ja sätendasid võimsad lumelagendikud. Lääne poolt paistsid silma taas määratu suured ürgmetsad, milledest voolasid läbi võimsaimad jõed. Lõuna pool võis näha lihavat taimestikku ja mitmesuguseid lehtmetsi, mis järjest tumenes, tihenes ja siis märgatamatult ja ähvardavalt põhja poole nihkus, mida märkas nõidur ja laskis langeda käe. Kohe oli määratu mäestik ühes mandritega kadunud, kuna asemel seisis meri endine, mis vihasemaks ja mässavamaks muutus. Uuesti tõstis võlur Aare — seekord aga mõlemad käed endises suunas üles ja hüüdis: „Vaadake!“ Kõik vaatasid ja nägid, et hiiglamäestik ja mandrid püsisid endiselt, paistsid aga seekord haruldaselt selgesti silma. Mäestiku jalalt saadusid inimeste hulgad otsekui merest esile ja asusid mäestikku elama: asulad tõusid asulate ja eluühikud eluühikute kõrvale. Peagi oli mäestik, mida nad nimetasid Himalaks, inimestega täidetud. Nüüd asus salk salga järele idas olevale kilt- ja lau-

sikmaale, mille nad võtsid oma alla ja nimetasid ta Idumaaks. Siis läksid mõned salgad veelgi ida poole edasi ja võtsid sääl mõned idumeres olevad saarlad oma alla ja nimetasid seda Kondvanamaaks. Ja peagi olid mandrid ja mäestik Idumerest kuni lääne Himalani inimestega täidetud. Vaatajaile oli imelik näha ja tunda, et säält, kuhu need inimesed asusid, igasugused takistused — nii suured ja võimsad kui tahes — eest põgenesid ja kadusid. Kilt- ja lausikmaalt põgenesid kiskjad loomad ja madude parved uludes ning sisistades eest. Põhja pool taganesid lume ja jäälaamad veelgi kaugemale põhja. Läänes ja lõunas andsid ürgmetsad asunikele lahkelt ruumi. Igasugused mürgi- ja okastaimed ning põõsad lõpetasid oma kasvu ja kadusid. Paljad kaljud kattusid rohelise vaibaga. Igal pool, kuhu need põhjala inimesed asusid, lõi vägev elu elavale ja ülimale õitsele. Ja selle uhkeima ja vägevaima elu õite hulgas olid uhkeimad uhkeimatest ja vägevaimad vägevaimatest põhjala inimesed ise. Kõik meie aja inimeste õelused ja roimad, hädad ja viletsused, eluvaled ja silmakirjalikkused, edevused ja kergemeelsused ja kõigi nende alatuste haritipp — kirglikkus ja kired — puudusid neil. Ükski inimene polnud valitsetav, vaid kõik olid kuningad — maailma ülimad ja äravõitmatud kuningad — kes pääle enese kedagi teist iialgi ei valitsenud ega valitseda ei tahtnud. Inimene, enesevalitsus, usk, töö ja õnn ei olnud üksteisest ära lahutatud, ära lõhutud ega tükid ilmaruumi laiali pillatud, vaid nad tähendasid ühte ja sama — see on inimest. Aga

just siis, kui põhjala inimesed ja nende elu uhkelt ja võimsalt edenes ning arenes, selgus korraga lõunapoolne ähvardav tumedus, ja määratu suured sõjaväed, kannast kuni hammasteni relvis, tormasid kaitseta ja relvita põhjala elanikkude kallale. Kuid mitte ükski põhjalane ei lasknud ennast ehmatada ega eksitada sellest, vaid kõik pöörasid, nagu ühise käsu järele, ainult oma palge vaenlastele otse vastu. Vaevalt oli see sündinud, kui tundmata sureva rahva — kaduva võidu toojad — sõjaväed seisid kivinenult virnades maas ja muutusid peagi maapinna põrmuks, kuna põhjalased töötasid rahulikult edasi, nagu poleks sündinud midagi. Iganes, kui kuskilt mõni hädaoht ilmus, pöörati sellele vastu katmata ja võltsimata pale, ja hädaoht kivines ning kadus. Nüüd ilmusid silmapiirile rahulikud kaupmehed ühes mitmesuguste elumõnitajate ning veiderdajatega ja kaupadega, mis koosnesid ainult läikivaist tigukarpidest, putukate kestadest, kirjudest sulgedest, suletuttidest, kivimikildudest ja klaashelmestest. Muu seas oli neil ligi palju saviastjaid, milledes mädanes mitmesugust puu- ja teravilja, mida nad sõid, jõid ja suitsetasid. Siis nad hakkasid igamoodi pööraselt naerma, kiitlema, tantsima, tülitsema, kisklema, nutma ja tuletasid siis loomi meele, keda ühegi rahva ükski jumal polnud loonud. Olgugi, et põhjala meestest keegi ei pööranud tähelepanu sellele, leidus siiski põhjala naisi, kes tundsid veidi uudishimu ja läksid võõraste juure, kes neile kohe igasuguseid sitikatiibu ja teokeste, suletükke ja -tutte, kivikilde ja klaaspärlikesi ripu-

tasid rinnale ning kaela ja andsid neile oma astjaist süüa ning juua ja suitsetada. Naised, kellede huulil polnud iialgi olnud tõeelu, pilge, naeratus, naersid ja tundsid elus esimest korda, et olid teinud rumaluse, mille suurust ja koledust ei suutnud nad aimata. Kerge naeruga ja kerglase ülespidamisega jooksid nad oma meeste juure, näitasid saadud asjakesi ja pakkusid võõraste kaasa-antud sööki, jooki ja suitsu. Vaevalt olid põhjala mehed maitsnud võõraste imetoitu, kui tundsid, mida nad iialgi ei olnud tunnud, et maailmas on ka rumalusi, mida inimene võib tunda ja isegi teha. See maitsmistõbi lagunes põhjalaste seas laiali otse kohutava kiirusega. Ent kui viimane oli maitsmise lõpetanud, siis tundsid kõik, et olid leidnud uue maailma, ei, nad olid oma endise tuntud maailma tundmatu vastu vahetanud. Endisist kuningaist olid saanud alamad, keda tuhanded hädad ning viletsused igal ajal ja kõigiti külastasid ja lõpuks nende juure päriselt elama jäid. Nüüd tõusis üldine hädaldamine ja kaebamine: kõik kaebasid üksteise pääle: inimesed jumala ja jumal inimeste, inimesed looduse ja loodus inimeste ja inimesed üksteise pääle. Ei mindud eneste, vaid võõraste manu, ja paluti neilt abi, mida ka lubati. Peagi astus mees pikas mustas rüüs ette ja seletas: „Õnn on teid jätnud maha ja läinud ära kuhugi kaugusse; seepärast paluge, et ta tuleks tagasi.“ Sündis koledaim, mida kunagi polnud sündinud: kogu endine põhjala kuningate sugu lamas õnne kerjusena põlvil maas. Küll paluti ja paluti, aga kõik asjata: õnn ei tulnud ega tulnud, vaid aina kaugus. Taas

paluti mustas rüüs meest ja see seletas uuesti: „Et teie olete liiga palju paha teinud, sellepärast ei tule õnn nii ruttu tagasi, vaid ma annan teile rohu, millele nimeks on antud: „Must usund!“ Tarvitage seda rohtu usus ja palves niikaua, kuni tuleb tagasi õnn.“ Möödusid aastasajad ja -tuhanded ajavoolu, aga endine õnn ja õnneelu ei tulnud tagasi. Siis seletas võõras taas: „Et ehitage kirikud ja otsige teda siis väljast- ja seestpoolt, otsige kaugelt ja lähedalt, küll siis leiate.“ Ehitati kirikud ja otsiti siis seest- ja väljastpoolt, kaugelt ja lähedalt, aga õnne ei leitud. Siis rebiti riided rinnalt katki ja ei leitud muud kui tühjad rinnad eest. Siis ilmusid kaupmehed ja pakkusid müüa läikivaid metallitükikesi, seletades, et neid rinnal kandes asuvat õnn rinda uuesti elama, sest õige õnne tunnismärk ei olevat mitte rinnas, vaid rinnal. Osteti ja ehiti rinnad nendega, aga mis tulemata jäi, see oli õnn. Tõusis üldine rahulolematus: ühed otsisid ja ei leidnud, teised põlvitasid kirikutes, mõned mägedel ja orgudes, mõned jõgedel ja metsades, aga ka ei leidnud. Just siis, kui piinav kaebamine ja hädaldamine oli suurim ja kõik orjalikult põlvil põlvitasid, ilmusid võõrad sõjaväed nagu maa alt esile ja tormasid põhjalasi maha tapma. Kui see veresaun oli täies hoos, siis tormasid ka igasugused kiskjad ning murdjad loomad ja madude leegionid põhjalastele kallale. Peagi oli põhjarahvas osadeks lõhutud: mõned osad hävitati täiesti, mõned osad põgenesid ja peitsid endid Aletuse saarlasse, mõned põgenesid Alulaisse, mõned kaugele läänemaale, mõned lõunasse, kuna paljud

jäid orjadeks. Kui see põhjalaste hävitamine oli tulivihatippu jõudnud, siis tõusis süsimust pilv, sähvas välk, kuuldus vali mürin, millele järgnesid rasked raksatused; siis nähti, kuidas maapind värisedes rebenes lõhki ja avanes põhjatu haud, kuhu maapind ühes võõraste sõjavägedega, elusate kui ka surnud põhjalastega, murdjate loomade ja mürgimadudega, metsade ja väljadega, järvede, soode ja jõgedega sisse langes ja kadus. Kadusid Kondvana madalikud, kadusid Lemmuri kõrgustikud, kadusid määratud maalahmakad ja Vellamo veteväljad, aga haud ainult suurenes. Peagi tundsid vaatajad, et ka nendegi jalgealune pind hakkas raskesti kõikuma ja siis vajuma; kõik tundsid õudset hirmu; kajas veelgi õudsem karjatus, siis nägid järsku, et endine meri seisis nende silmi ees, mis nüüd mässas, möllas ja undas õudseimal, koledaimal ja vihaseimal moel. Nüüd alles märkasid vaatajad, et võluri käed rippusid lõdvalt alla.

Võlur Aare vaikis vähe, kuna tumedad varjud libisesid aeglaselt üle ta palge; siis katkestas vaikkuse ja jätkas:

„Teie nägite oma ürgisade loomulikku eluvõitu ja ebaloomulikku eluvõimetust, elukaotust ja hävimist, mis on jõudnud nii kaugele, et määratust mandrist on jäänud järele see saar, mis meie jalge all nii ähvardavalt kõigub. Sedagi saart, ürgisade pühimat pinda, ei hoia me alles ega päranda oma tulevaile põlvile, mitte eluvaledega, mitte sõdadega: sõda — see on sureva rahva kaduv võit! Eluvaled, need on tõe ja vabaduse väljastpoolt läi-

kivad neetahelad! Rahvas, kes hakkab neid tarvitama, asub ise, iseenese elujõu ja eluvõimu juurte puremisele ja hävitamisele: sääl kaovad kõik edu kandvad ja õnnistust andvad inimesed ja eluehituskorrad; sääl sünnib see viimaseim ja ühtlasi alatuim ajaloo orjade — see on eluvalede kummardajate ja kirede orjajate orjade liik, kes häbitumalt kannab omal rinnal ajaloo alatuimat — Soodoma ja Komorra häbimärki ja isegi sellega veel uhkustab, uhkustab iseenese lüheneva, ajast ja ruumist taanduva mõistuse juures; sääl sünnivad ja arenevad inimesed, kes on üksteisele ainult õnnetuseks, piinaks, needuseks, hauaks ja kõrgele vaimule teotuseks; sääl sünnivad inimesed, kellele on koledaim, hirmsaim ja haavavaim asi — tõde." Ta peatus, mille juures ta nägu evis võimsaima käskija ilme. Siis jätkas uuesti: „Meist on suurem osa muutunud nimetatud orjadeks, nimetatud häbimärgi kandjaiks, oma tuleviku soolt — tuleviku ärariisujaiks ja ajaloo häbihaua täitmata täiteks. Tagasi, tagasi! Tagasi oma liha, vere, hinge, usu ja jumalate juure! Tagasi oma kuninglikku mõtteilma! Tagasi oma kuningliku ürgema ja ürgisa juure, kelle võltsimatu palge ees kivinesid kõik eluviletsused, elukõlvatused ja eluvaled igavesti igaveseks ajaks. Tagasi oma enese vääriliseks, mitte teiste vääriliseks, saamise juure! Tagasi inimese juure! Suustuge võõrastega, sest nad on teie ärapäästjad, nad on teie purunematu valge õnn! Vabastage ennast sissehingatud, sissejoodud, sissesöödud ja sissekasvatatud Euroopa mõtteilma mürgist! Vabast..."

Kaugemale ta ei saanud, sest koosolijais tõusis sisin, möirgamine ja irvitamine, millele järgnesid tooreste, läbaste ja mõtteta sõnade, kaigaste, kivide, pudelite ja inimeste rügemendid: kõik nad tormasid hävitamisvihas ühendatud keele ja meelega kõneleja kallale: kui oldi tükk aega sõtkutud, sõimatud, karjutud ja tallatud, siis alles märgati, et kõneleja, keda nad ikka olid pidanud võlur Aareks, oli kui maa alla kadunud, kuna pää kohal tegi lumivalge kotkas tiirusid, tõustes ikka kõrgemale ja kõrgemale, kuni kadus kõrguses sinavasse võlvi. Kohkuti ja vaadati hirmunult üksteise otsa, et kas nad mitte ise ei olnud iseeneste kallale tunginud ja endid hävitanud, aga mitte midagi sarnast ei olnud seekord sündinud. Mis sääl õieti oli sündinud ja hävitatud, sellest ei saanud nad ise vähimatki aru, sest ükski inimene ei seisnud ega käinud enam sirgelt: mõnel oli küür, mõnel kaks ja rohkem, mõni roomas, mõni lonkas, mõni käis põlvili, mõni hõikas appi allilma, mõni ülalilma, mõni nende kahe ilma vahel olevat võimumeest: kõigist käis ühine orjalik soov läbi, et kui keegi ometigi tuleks ja tooks uue Eldorado maamullast valmistatud, kõike sirgeks ja õigeks ajava selgroo, mis oleks pidanud neid ühtlasi ka valitsema. Nii nad tammusid, oodates tumma ja elutumat päästjat, paigal, ilma et oleksid saanud sammugi edasi.

Seda nähes ehmusid võõrad raskesti, sest kõike olid nad jõudnud seerda [1]), aga mitte seda

---

[1]) seerma — välja kannatama.

roomavat inimvääritut pilti. Nad astusid minema, jõudsid rannale ja küsisid minult: „Kas sina oled see, keda me otsime?“ Ma kohkusin ja küsisin kartlikult värisedes, et „keda teie siis otsite.“ — „Ah, sa ei tunnegi siis meid,“ oli vastuseks, milles värises raske kurblik toon. „Aga ütelge, kes te olete, kust tulete, kuhu lähete ja keda otsite?“ — „Me tuleme Säält, läheme Sinna ja otsime Teda.“ — „Keda?“ küsisin ma uuesti. Nad ei vastanud; äravõitmata kangelaste pääd vajusid rinnale, silmist pudenesid maapäälsed valuehted rannaliivale, mis neid ahnelt enesesse imes ja peitis. Vaikides astusid nad paati ja hakkasid sõudma minule tundmatusse Sinna. Üle lainete helises mu kõrvu: „Oh, me õnnetud Soome-Ugri vaimud! Kaua oleme otsinud oma kodulat — Soome-Ugrilast, aga iialgi pole me teda leidnud ega leiagi vist enam.“ Ma karjatasin ja hüüdsin meeleheitel: „Soome-ugrilased asuvad siin saarel!“ Aga isegi kaja ei kajastunud mulle. Sõudjad olid kadunud horisondilt.

Päike oli tublisti kaldunud lääne ja heitis oma koltunud, soojendamis- ja elustamisvõimetuid kiirtekimpe siia- ja sinnapoole, kuna ajaigavik võttis musta lõnga, et lõpetada sellega imeilusat — ja alustada uuesti aegade alul pooleli jäänud inetut kangast, mille veeks ja koeks on olnud tühjus ja pimedus.

Saar hämardus seestpidi. Ta muutus nagu elujõleduste ja muutuste mängutandriks, kuna väljaspool suurenes kaugus Soome-Ugri vaimude ja tema liha vahel, selle Soome-Ugri liha vahel, kellele tema

vaimud igavese truuduse olid annud ja teda ka kindlasti kannud.

Saar nagu vajus, ei, midagi sünget sügist vajus saarele; oli näha, kuidas tumenenud hämaruses küürutajate ja roomajate hulgad otsisid, kallistasid, suudlesid vaimude jälgi ja ehitasid nendele mälestusmärke, sest nähtavasti ei olnud neile mitte tähtis elusa elu kui uhkeima ja hukkaminematu mälestussamba jäädvustamine, vaid tema kaduvate jälgede kaduvuse pikendus.

Ma ei virgunud unest, vaid uinusin unne... tumme...

Saatuslik nõupidamine.

Üks ilusam ja rikkalikumat saaki tõotav suvi oli kätte jõudnud. Tõuvili väljul ja rohi aasul lokkas imetoredasti. Lilled, mida loodusaednik oli nii ohtralt külvanud ja istutanud, pungasid ikka rohkem ja rohkem ja muutsid oma vikerkaareliste õitega need kohad lilleväljuks, kuhu siis lapsed tulid neid lauldes ja hõisates noppima, et punuda neist enestele pärgi ja siduda lillekimpe vanemaile kojuviimiseks. Kõikjal mühises, kohises ja häälitses elu: karjamail laulsid karjalapsed laululindudega võidu karjalaule, aasul heinalised heina- ja väljul kündjad künnilaule. Rõõm oli tunginud igale poole loodusse ja ühtlasi laste kui ka teiste inimeste südameisse ja sääl pannud helisema elu ilusamad keeled üksteise võidu. Isegi raskete muredega koormatud inimeste nägudele ilmus vahetevahel rõõmus naeratus, mis oli tõenduseks, et osa nende raskeist elumuredest oli eluõnneks muutunud.

Aga sääl jäi taevas kauemaks ajaks selgeks, pilveriinkad, mis nii ilusasti silmapiiril alati mängelnud ja sagedasti kosutavat vihma toonud, olid kadunud. Selgelt sinavalt taevavõlvilt saatis päike hommikust õhtuni palavaid kiiri juba kolmandat nädalat lakka-

matult alla: maapind oli kuivanud ja pragunenud, viljad, rohi ja lilled närbusid rohkem ja rohkem ja ähvardasid kuivada päriselt. Rõõmus elu oli nagu pühitud, karjamail ei kuuldud enam karjalaste laule, aasul ja väljul valitses haudvaikus, mis end kõikjale levitas. Endiste rõõmsate inimeste näod olid nüüd tumedas ja sünges pilves, nagu sügisene taevas, kust sagedasti pisaratesajud alla voolasid kuivanud maapinnale, mis neid imes ahnelt enesesse. Kõigile oli selge, et kui lähemail päevil vihma ei tule, siis on kogu lõikuslootused otsas ja alasti näig oma koledate viletsustega käes. Kõik tundsid, et sellest hirmsast õnnetusest võib neid päästa ainult vägevaim ja kõrgeim vaim — see on jumal. Seepärast olid Mikilämäe ja lähemate naaberkülade elanikud oma põllujumalat Pekot juba kolmandat korda palunud ja talle suuri ohvreid ning andeid toonud ja ohverdanud, aga kõik asjata: igatsusega oodatud kosutav ning elustav vihm jäi tulemata.

Selle ähvardava hädaohu lahendamiseks olid Mikilämäe jumalahoidja ning -varjaja juure nõupidamiseks kogunenud seitse vanemat ning arukamat inimest, nende hulgas kolm naist, kelle hinge oli tekkinud salajane kahtlus jumala Peko võimisse. Kõik endised koosolekud olid kannud paluvat laadi, aga tänane koosolek võttis järjest vastupidise — ametliku ja käskiva ilme. Endisil koosolekuil oli Peko kuju seisnud alati laual palujate ees, aga täna puudus ta sääl. See puudumine kutsus esile koosolijate hinges salajase hirmu; ei suudetud siiski

leppida kujuta, vaid anti jumalahoidjale mõista, et ta tooks kuju ta kohale — lauale. Kärmesti tõusis jumalahoidja üles ja ruttas õue, avas aidaukse ja astus viljasalve juure, et säält välja tuua sinna peidetud Peko kuju. Olgugi, et just tema oli jumal Pekot rohkeim palunud ja temale andeid ohverdanud, sellest hoolimata kasvasid ta põllud kehvimini. Sellepärast oli eriti jumalahoidjas tekkinud suurim kahtlus jumala võimisse; tas tõusis isegi himu võimetut jumalat mõne tüseda ja võimsa sõnaga pilgata. Aga nähes Peko kuju kohkus ta raskesti oma rumalate mõtete pärast. Ta tundis, et oli tõmmanud enese pääle jumala võimsa viha. Suured higitilgad ilmusid ta kortsulisele otsaesisele. Ta tahtis ristimärki ette teha, aga oh häda — käsi ei kuulnud sõna. Siis tahtis ta nutta, aga puudusid pisarad. Siis tahtis ta põlvili langeda ja härdalt paluda jumalalt andeks oma süü, aga põlved ei paindunud ja hääl ei tulnud kuuldavale. Hingamine muutus raskeks. Ta arvas, et jumal oma vihas oli ta elusalt ära nõidunud. Keegi koletis hakkas teda vinnama jalgupidi läbi aida põranda maa alla. Järsku kuulis, et keegi koosolijaist teda hüüdis. Nüüd virgus ta nagu unest, sest oli tõesti viibinud jumala kuju tuppa viimisega. Ta kogus end, kahmas sülle kuju, viis ta tuppa ja pani koosolijate ees seisvale lauale. Nüüd hingas ta kergemini: ta oli vabanenud nagu raskest koormast. Aga seda tõsisemaks muutusid koosolijad — nad vaikisid. Toas valitses haudvaikus, õhus tundus midagi rasket ja rusuvat, millest taheti saada lahti. Selle rõhuva

vaikuse purustas keegi hallpääne mees. Ta ütles: „Me oleme teinud rasket pattu ja sellega teeninud jumala kange viha, mida lepitama peame suurimate palvete ja ohvritega.“ Aga see ettepanek nähtavasti ei meeldinud teistele ega ka vanale hallpääle eneselegi, sest oli ju küllalt palutud ning ohverdatud, ilma et oleks olnud tagajärgi. Taheti kuulda mingit muud nõu, aga missugune see pidi olema, seda ei osanud ütelda keegi. Tahtmata pöördusid kõikide silmad vana hallpääse, esivanemate rõivais uhkelt ja sirgelt istuva emakese poole, kes ainult üliraskeil silmapilgel, mil enam keegi väljapääsu ei leidnud, sõna võttis ja pääsetee avas, kuna ta muidu vaikis. Ka nüüd oli kõigil nõu otsas ja oodati emakese viimast otsust. Emake ise istus sügavas mõttes, liikumatult nagu kalju, millel mitmesugused hääd ja halvad loodusväed elu ja surma pääle võitlesid. Korraga muutus ta kindel ja karm nägu vähe lahkemaks ning pehmemaks; ta tõusis üles, seisis vähe aega nagu kivisammas, astus siis kindlal sammul laua juure ja vaatas läbipuurivalt jumalale otse näkku. See ootamatu tegevus kutsus esile koosolijais imestuse, mis muutus pinguldunud põnevuseks. Kõigile oli selge, et otsustav saatuslik silmapilk oli jõudnud kätte. Nüüd tõstis emake käe ja pani selle jumala õlale, tõmbas aga kohe tagasi. Kuid samal silmapilgul kukkus tolmunud jumalakuju laual ümber, mille juures jumala pää eraldus kehast. Emakese suust tuli nüüd kuuldavale üks ainus sõna, nagu kuskilt sügavusest raskete lademete alt: „Surnud!“ Saatuslik silmapilk oli möö-

das, põnevus langes, koosolijais tekkis rahulolemistunne. Kõigile oli nüüd selge, mispärast jumal ei suutnud aidata.

Esimene osa koosolekust oli läbi ja hädaohu põhjus leitud, aga oht ise kogu oma ulatuses hõljus ikkagi veel kõikide pää kohal. Kuid see ei teinud enam kellelegi suuremat muret, sest kõik olid ühisel arvamisel, et surnud jumala asemele pidi nii ruttu kui võimalik loodama uus, elujõulisem, kes oleks suutnud vääriliselt valitseda. Nõupidamine muutus uuesti tõsiseks. Kõigi silmad otsisid üht vanakest, kes ennemini oli mitmed jumalakujud valmistanud. Kuid vanake puudus. Keegi polnud märganud ta lahkumist koosolekult. Tunti vähe imestust ja rohkem pahameelt, et ta nõupidamist pooleli jättes oli lahkunud. Aga korraga avanes uks ja tuppa astus otsitud vanake, kandes käes midagi, mis oli üleni kaetud linikuga. Pani selle lauale, vabastas linikust ja kõigi ees seisis — täiesti uus jumal Peko vahast valatud kuju — nii ilus, nagu veel keegi ei olnud näinud. Kuju näis olevat igati sünnis jumaliku võimu vastuvõtmiseks ja kandmiseks. Kõik nõupidajad tõusid üles, et anda kätte jumalikku võimu uuele jumalale: nad seadsid end kolmnurgi, mille üks tipp sihtis otse itta, ümber laua, millel seisis kuju. Sel kolmnurga tipul seisis itta pöördunud näoga vana emake nagu kivikuju kirikus liikumatult. Nüüd pööris ta oma näo jumala näo poole ja algas talle sünni- ja võimusõnade lugemist. Vaevalt oli ta jõudnud kolmanda korra lugemisega lõpule, kui taevaservale ilmuisd paksud

pilvrünkad, mis peagi paisusid tumedaks pilveks. Sähvas välk ja teisel silmapilgul värises maapind, nagu oleks ta võimu ees hirmu tunnud. Esimesed piisad kuulutasid juba nii kaua igatsetud vihma tulekut, ja peagi voolas neid otsekui metsikut sõjaväge alla janunevaile väljule ja aasule, hävitades sääl ähvardava hädaohu täiesti.

Lilled aasul ja viljad väljul olid end taas uhkelt püsti ajanud. Karjamailt kõlasid rõõmsad karjalaste laulud, väljul võistlesid neiu ja peiu võidulaulud: rõõm oli kõikjale tagasi tulnud. Ainult seitsme nõupidaja näole oli tekkinud rõõmuilme kõrvale veel vägevaim enese võimu tundmise ilme, sest nende loodud ja võimustatud jumal oli suutnud halbu loodusvägesid taltsutada ja häid sundida endi kohuste täitmisele. Nõupidajad lahkusid: nende ülesanne oli täidetud.

Inimvaremete sünd.

Ajaloo-raamatu järele oli kätte jõudnud ühetuhande üheksasaja üheksateistkümnenda aasta imevõimas ööde äravõitja — ühele õnnetuse, teisele õnne ennustaja — imeilus kevadhommik, mis võitjana üle maa levitas oma virgutavat valgust ja soojust.

Puhkevad pungad — need eluidu kalleimad ehted — olid avanud oma tulipunaste, lumivalgete, tumeroheliste ja helekollaste huultega suud ja püüdsid väledaid päikesekiiri veel väledamini kinni, et kunagi pooleli jäänud loomistööd nende abil kõikumata edukalt ja kindlasti jätkata.

Selles loomistöös olid nad nii tulises tegevuses, et tööhigi-aur — aroom — neist levis igale poole ümbrusse.

Päike, see igavene aegade mõõtja ja jagaja, au ja ilu, see igavene külma ja pimeduse äravõitja — oli rännates haruldasel kristallselgel taevavõlvil jõudnud juba teisele poole keskhommikut.

Sel rännakul oli ta peaaegu kogu pungavat ja puhkevat taimestikku jõudnud vilu ja ööilu ehteist, vääriskivi-terade õrnasti sädelevaist pisarpärleist, vabastada, kui äkki mingi salapärane, vaikne ja

võimukas kohin käis läbi Barklai laigul kasvavate puude ja põõsaste. Need lasksid oma pungas ladvad ja oksad täis aukartust kummardavalt alla, meesinimkogu poole, kes sirgelt, uhkelt ja kindlalt nagu kalju seisis vastasoleval kaubahoovi läänepoolsel nurgal.

Nähtavasti oli loodus ta loomisega kaua tegev olnud, sest iga kehaosa oli täielik peenusteni. Aga mitte üksi kehaliselt, vaid veelgi täielisem oli ta vaimliselt: võis selgesti näha, et siin oli vaim lihas ja liha vaimus kehastuse leidnud. Kujur, kes sellise elusinimkuju oli loonud, pidi küll oma loomistööst aegadesse ulatuvat rõõmu tundma.

Püsivus, kindlus ja kõikumatus ei olnud üksi ta näos, vaid kogu ta kehas ja vaimus jõudmas peaaegu kõrguse tippu.

Mehe terav vaade, mis peatus puiestikul, langes vähe allapoole, aga samal silmapilgul langes temas ka mingisugune vägev võim ülevalt alla. Ta liigahtas ja hakkas siis kindlail sammel astuma üle sillutatud platsi otse puiestiku palistusel olevale jalgteele. Kui sinna jõudis ja sihiks võttis Promenaadi tänava, hakkas temas endine vägev võim kõrgemale tõusma. Aga samal ajal võis kuulda, kuidas keegi nägematu mängija hakkas mängima puudes ja põõsastes hõbekellukeste saatel loomisloo hümni, mis aegajalt oleks nagu tahtnud areneda elu võidukäigu marsiks.

Kui ta jõudis Promenaadi tänavale, vaikis ka mäng, kuna puud ja põõsad said tagasi oma tavalise elurütmi. Siin langes ta vaade viltu ja küüru-

vajunud aiaplangule, mis ajas enese kohe sirgu, aga mehe möödudes vajus tagasi oma endisse lömitavvä olengusse.

Nüüd jõudis ta „Odamehe“ raamatukaupluse akende manu ja jäi neid vaadeldes vähe peatuma; kuid sedamaid hakkasid aknaklaasid enesest välja saatma mingisuguseid sädelevaid kiiri, et nendega üle puistada püsahtajat, kellest nad tundsid nähtavasti häädmeelt. Aga sedamaid sündis mehes oleva võimuga uuesti mõõn, sädelemine kadus ja aknaklaasid said tagasi oma endise vesihalli ilme.

Lõpetades vaatluse, läks edasi kõikumatuil sammel, aga ühtlasi algas temas taas kõrguse tõus. Jõudes „Vanemuise“ teatri manu, võttis vastuseisval kõnnitee äärel seisukoha teatri vaatlemiseks. Aga just siin püüdis temas mingisugune tundmatu — õieti kõike äravõitev — võim pääseda kõrgeimale tipule ehk igavesele valitsevale zeniit-troonile: oli tunda, et kui kõik maailma raskused oleksid talle sel silmapilgul langenud kaela, siis ei oleks mitte tema, vaid need raskused purunenud pihuks ja põrmuks.

Kuskilt kaugusest kostsid suurtükipaugud, mis siis uuesti tagasi vajusid ja hääbusid ääretusse kaugusse. Oleks võinud peaaegu kindlasti ütelda, et kui kõik need laengud oleksid tema pääle lastud, siis oleksid nad temalt kahekordse jõuga tagasi põrganud ja oma määratud ülesande — purustuse ja hävituse — laskjate eneste juures korda saatnud.

Tundus, et Jumal, Kõrgus, Inimene ja Igavik tahtsid eneste vahel sõlmida mingisugust igaviku

sõlme, aga see jäi siiski sõlmimata mehe mõistmata erapooletuse, õigemini — mineviku madaluse ja arenematuse köidikute tagasikiskumise tõttu.

Mingisugune järsk klirin ja sellele järgnev madal katkendiline ja lällutav lause: „... ku... r... r... ra... di tõp... r... r...“ uhke hoone sisemusest, sundis mehe vaate alla langema, kuna ühes viimasega langes temas ka kõrge võim. Õieti võitlesid temas kaks leppimata võimu: Madalus ja Kõrgus. Nähtavasti tahtis esimene võim teha teda enese orjaks, teine aga enese valitsejaks. Kummale ta aitas kaasa, see pääsis temas võimule. Nüüd nagu kohkus ta selle üle, et tas ülivaim ja kõrgeim võim oli laskunud. Järsku vaatas kella, tegi veerandringi ja kõndis vähe kiirendatud sammel otse Uueturu tänavale. Ka siin võis tähele panna ja kuulda tänava puies sügavat kummardust ning eluedu võimukäigu õrna ja võimukat võidumarssi, mis aga kõik vaibusid ja vaikisid sel silmapilgul, kui mees astus sissesõiduhoovi „Oudovasse“.

Siin võttis teda vastu kõigiti isa vääriline ootav poeg, kelle veel mitte paranenud haavad tõendasid, et ta oma tõu ja rassi olemasolu, vabaduse ja õnne eest oli valanud oma elavat ja sooja verd. Nähtavasti oli noormees oma rassi ja ka rass tema pääle uhke. Kauemini ei tahtnud ta oma haavu parandada, vaid ihkas uuesti tormata poolelijäänud võitlusele — lõpetama võitlust, vaatamata vaenlaste arvule, olles kindel, et mida rohkem vaenlasi, seda kindlam võit.

Isa ja poja vaade pöördus sissesõiduhoovi võõrastetoa poole, kust välja astus mingisugune roimari aseaine — inimkujusse äraeksinud — meesinimkogu. Kõik oli temas viltu, vireldi ja upakil. Iga silmapilk ähvardus ta koost laguneda. Iga liigutus, samm ja sõna, mis ta tegi ja ütles, oli ebakindel ja ebaloomulik. Võis näha, et ta oli rumaluste rumalam ja jõuetuste jõuetum ori, sest üks jagu elu madalamatest madalustest vedas teda eest ja teine osa tõukas tagant. Kui ta jõudis nende alatuste ja madaluste saatel vankri ääres seisva ja redelile nõjatava isa ja poja manu, tuli ta suust kuuldavale ammu tuntud tutvuse hüüd, kergats ja hingetu „tere". Pääle tühje, labaseid, toorust sisaldavaid sõnu ja lauseid vajus ta käsi kramplikult pudeliga lüngavajunud tasku manu, kust tema iseenese ning rahva vaeva ja ennast ning rahvast vaevava sisuga pudeli välja tõmbas. Kohe tekkis ta näole mingisugune valuline ilme, mille hävitas kuskilt päälesunnitud veel õudsem naeratlus. Nüüd pakkus ta seda isale, siis pojale, aga need tõukasid pakutava külmalt tagasi, tõendades, et igaüks pidavat kõigepäält ise oma töö häädust proovima. Seda polnud tarvis teist puhku korrata, sest juba vahtis pudeli pime põhi targasti taevapoole. Tundus, et selle põhjaga taevalaele vahtiva pudeli ja tema sisutühjendaja vahel oli olemas kindel kooskõla; sest ka selle inimese mõistus ei olnud enam põhja pääl, vaid põhja all. Pääle paari sõõmu ilmusid ta näole agoonilised jooned ja kortsud. Sellele järgnes mingi naerulagin, mis kõlas, nagu oleks keegi kuskilt ku-

ristiku kaldalt inimese luid suure kolina ja mürinaga lasknud alla, põhjatumasse kuristikku. Veenduvasti oli see isik rohkem kui raskeim inimese, tõu ja rassi kaebus — inimese tõu ja rassi enese pääle — ta oli ühtlasi tõu ja rassi surmaotsus ja selle otsuse täidesaatja — rassi, tõu ja enese üle.

Oli kindlasti näha, et sel inimese tõu ja rassi rontuva tuleviku kehastajal ja hauakaevajal kipitas ja näris kangesti see südames, et need kaks olid temalt lahkesti pakutud vedeliku tagasi lükanud, ega annud talle sugugi rahu. Ta tundis selgesti, et need kaks pidasid teda madalamaks ja rumalamaks, endid aga kõrgemaiks ja targemaiks; see pures ta viletsas hinges ja tegi talle põrgupiina, nii et ta otsustas, maksku mis maksab, neid kahte enesega ühevääristada.

Selleks laskis ta mõned vänged sõimusõnad lahti, millele järgnes joomingut kiitlev ülistamine; sest joomine olevat inimväärtuse, õigemini — mehe mehisuse tunnismärk. Seejuures tõusis tas tuju ja ta jätkas: kuidas see ja see tõu ja rassi poeg tõu ja rassi võitlusest kavalasti mõistnud enese luuliikmete rikkumisega eemale hoida; kuidas see ja see tõu ja rassi poeg — tõu ja rassi raha varastanud ja siis sama varastatud rahaga teinud oma enese kõvera süü noolsirgeks ja õiged päälekaebajad lookkõveraks; kuidas üliõpilased ja kõrged härrad seesja väljaspool tuba, linna ja riiki öösi ja päeval, kõigiti ja igamoodi joovad, joovad ja seejuures kõik on targad ja targad... kellede järel temagi ainult teinud ja käinud, teeb ja käib.

Ta tegi väikese vahe. Märgates, et ta sõnad polnud avaldanud soovitavat mõju, otsustas teisest küljest ja koguni teisiti pääle tungida.

Ta võttis uuesti kätte pudeli, astus sammu lähemale isale ja hakkas teda nurudes ja mangudes nuiavalt paluma, et maitsku ometi pudelist üks ainuke tilgake, sest ega see veidike vedelat löö meest ometi maha ega tee joomariks. See nuruvalt mangumine ja palumine tõi mehes, kes ainult käskivalt ja käskjana oli otsustanud ja toimetanud, mingisuguse tumeda ja arusaamatu härduse- ja haledusetunde ellu, mis ta pääle mõjus nii mahakiskuvalt, et ta enam ei suutnud tüütavat meest ja ta soovi enesest tõrjuda käskivalt eemale, vaid otse vastu enese nõrgendatud tahtmist alistus ta madala mehe madalale soovile, et tast sel teel saada lahti. Vaevalt oli ta pakutava pudeli kätte võtnud, kui äge ja otsustav võitlus valla pääsis inimese ja pudeli sisemuse vahel: kord tõmbas ta pudeli suule lähemale, kord tõukas ta selle kaugemale. Nii kordus see mitu ja mitu korda, kuni ta oma endise imeliku erapooletuse murdis ja sellega enese hävitavale jõule sedavõrt kaasa aitas, et võitlus pudeli vägivaldsel teel huulile surumisega kuratlusekandidaadi võiduga lõppes.

Pääle sõõmu, mis oli ta elus esimene, sündis tõesti ime: kõik endised äravõitmatud omadused ja väärtused langesid tas otse valju mürinaga kokku, kuna tühjunud kohtadele valgusid asemele, mingisuguse needusliku seaduse käsul, madalad ja alatud ained. Endine rassist üleulatuv vaade ei

küündinud nüüd enam üle räpase ja kitsa „Oudova" hoovigi: igavene tõus oli purustatud, mõõn igavene võidustas!

See esimene sõõm oli isasse mõjunud nii purustavalt, et ta pudeli paharetlikule võlujale tagasi andmise asemel ulatas edasi pojale. Poeg, kes enne nagu äravõitmatu kindlus oli võidelnud ja alalise võitjana püsinud, langes otse häbistaval moel ilma võitluseta. Pääle lonksu oli võimata ka teda ära tunda.

Enne oli ta valmis ära valama kas või viimase tilga oma verest, et sellega niisutada ja kindlustada ürgisadelt päritud võitlusväljal, igavese kasvava ja õitselelööva ja selleks jääva, tõu ja rassi õnne, eluedu ja valitsevat kohta.

Ja nüüd, nüüd soovis ta, et poolparanenud haavad oleksid pidanud uuesti mädanema lööma ja niisugusteks ka jääma; siis soovis nagu kohkudes, et see oleks pidanud kestma kogu eluaeg; nüüd alles suutis ta oma armetule ja alatule mõttele anda piiri: sest need haavad oleksid pidanud mädanema kindlasti kuni sõja lõpuni. Tõu ja rassi õnn, elu, vabadus ja valitsev koht ilmaruumis võisid vajuda ja kaduda kuhu tahes! Isegi ta enese Mina ei läinud talle enam midagi korda. Ta huuled avanesid ja suule ilmus hingelise elava naeratuse asemel hingetu ja elutu naeratus, mis tuletas meele surnud pääluu igavest irvimust.

Kahest ülespoole minejast oli saanud kaks allapoole liuglejat.

Endise kahe inimese asemel seisid üks juba ammu ja kaks vastsündinud inimvaret.

„Oudova" hoovil seisva kolme inimese ja vastasoleva vana räpase sisuga juudipoe hoone vahel oli tekkinud mingisugune side, mille üks ots kuskil ütsipimes kuristiku põhjas, nägematul masinal oli kinni, mis keris kogu vedist allapoole kiskuvalt.

Kuskil kõrguses oli kuulda nutu- ja leinahäält. Siis nagu oleks see nägematu nutja ja leinaja tõstnud kaebust selle kohtutribüüni ees, kus mõistetakse ainult surmakohut.

Siis vaikis kõik... Ei! keegi ei kuulanud ega kuulatanud enam!

Endine selge päike oli oma palge pilvise looriga kinni katnud. Ilm muutus mustemaks ja ähvardas valada leinapisaraid, mis isegi osalt täitusid, osalt taevalaele tuleviku pandina ootama jäid inimest ja rahvast, kes tarvitab leinapisaraid oma veel hõõguvate elutukkide mustaksvärvimiseks.

Armastus.

Oli pühapäev, haruldaselt selge ja vaikne, täis otse templi pühadust — ei, ta oli täis pühalikuimat tõde, millele zeniiti jõudnud päike oma kiirekimpudega jagas eluigaviku mõtet ohtralt välja.

Ma sammusin Narva jõe kaldal samal kaldal seisva üksiku künka poole, millel mõned ainikud lehtpõõsad kasvasid, mis teda varjasid põhjast ja lõunast, kuna ta tõusvale ja loojenevale päikesele oli täiesti vaba ja lahtine. Jõudsin künkale, mis oli saanud mulle pühakuks, millel armastasin üksinda viibides veeta oma vaba aega. Künkalt avanes võrratu kütkestav ja nõiduslikult võluv vaade: künka jalal levis lopsaka ja mitmekesise rohuga aasheinamaa, kaugemal algasid põldväljad, nende järel kerkis esile vägev majesteetlik ürgmets, milles puuladvad tungisid üksteise võidu sinavasse kõrgusse, kuna teiselt küljelt ruttasid väsimatud Narva veehulgad mingisugusel salajasel ja võimsal ülesandel peatumatult mere poole. Vaadeldes nautisin seda nägematu ja tundmatu kunstniku poolt nähtavaks tehtud looduspilti, mille juures mu vaade pöördus aina kõrgemale ja kõrgemale, kuni jõudis pää kohal olevasse sinisesse lõpmatusse.

Kuna ma viibisin lõpmatu vaatega lõpmatus ruumis, tuli mu rinnast kuuldavale poolvaikne hüüe: „Inimene! kas saad sa aru elu igaviku mõttest, kas suudad sa teda kanda enesega kaasas, siduda temaga ennast ja minna temaga igavesti ühes?" Järgnes vangistav ja kütkestav vaikus, millest nagu ootasin vastust, mis end ka võlgu ei jätnud. Sest nagu kuskilt säältpoolt igaviku ruumist tuli kuuldavale kõikumatu — otse igaviku kindlusega sisendav hääl, mis kujunes vastuseks: „Mina kui inimene saan aru igaviku elumõttest ja suudan teda kanda ja temaga minna igavesti kaasa!" Vähe kohkudes ja imestades vaatasin enese ümber ja silmasin seitsmekümne-aastase, minule lähidalt tuttava lihttöölise, ainukese, kellega leidsin vabrikus, kus ka mina töötasin, tutvuse, mis alatasa muutus ikka rohkem seespidiseks. Meis mõlemis oli midagi, mis tõmbas meid teineteisele lähemale: armastasime mõlemad üksindust ja tõde, olime suletud iseloomuga, rääkisime vähe, millest siiski välja voolas rohkem elumõtet kui teiste kilomeetrilisist kõnelusist. Mu küsiv vaade tabas teda silmateradesse. Ta kinniline nägu muutus lahtiseks: sääl ei mängelnud naeratus, rõõm ega viha, vaid mingisugune valdav ja valitsev ilme, mis oli suursugune, rahuline, kindel, aga seejuures siiski nii lahke ja õrn — nagu oleksid säält vastu peegeldunud kõik senini äramõistmatud elu igavesed tõed. Ma katkestasin vaikuse ja küsisin: „Valdur, kas oled juba nii ruttu tagasi külast, kuhu ütlesid end sõitvat?" — „Jah, tagasi; käisin omal mõrsjal külas," oli lühike vas-

tus. Vaarudes taganesin tast paar sammu, seejuures hüüdes võõrastavalt: „Kas kuulud ka sina armastuse purustajate ja hävitajate hulka, Valdur!...“ — „Pea, mitte kaugemale!“ sõnas ta käskivalt ja jätkas kohe: „Kuule, noor sõber, ära lase ennast iialgi vallutada madalaist mõtteist, et siis nende najal otsustada ja enesele luua pilt, mis on vildak ega vasta tõele. Kui ma ütlesin, et käisin mõrsjal külas, siis seda ka tõega, sest ta oli ja on rohkem kui minu esimene ja viimane mõrsja; ta oli ja on mu esimene ja viimane abikaasa.“ — „Esimene ja ühtlasi viimane mõrsja ning abikaasa, ja siiski räägid veel mingist mõrsjast... O, või ma ei mõista!...“ hüüdsin ma. — „Ja, mõrsjast ja abikaasast, sest neid mõlemaid mõisteid ühendab üks ainus side — see on „armastus!“ Armastus, millel on algus, aga ei ole iialgi lõppu. Sest elul ja igavikul ei ole lõppu, vaid lõpp on kõigel, mis on elu ja igaviku vastane — see on lagunev ja purunev, — see on kõik sinnapoole vajuv, mida nimetatakse elutumaks ning mõttetumaks ja mis kõik on mahutatud ühte sõnna: lõpp.“ Ta vaikis. Nüüd tõusis ta üles, vaatas mulle teraselt, läbipuurivalt otsa ja ütles: „Nädal tagasi avaldasid soovi, et ma sulle jutustaksin midagi „armastusest“. See jutustus saab sulle kindlasti saatuslikuks, sellepärast, et sul on tõsised kalduvused selles suunas edenemiseks, kuhu tõemeelne, aus, õiglane ja kindel inimene peab liikuma. Aga neist inimesist ei ole kunagi aru saadud, nagu üldse pole aru saadud ega hoolitud tõest ja õigusest. Nad on alati olnud märtriteks ja ese-

meiks, mille abil ülekohus ja eluvale rõõmuhüüete saatel on läikivaks hõõrunud roostetanud piinapinke.“ Ta hingamine muutus raskemaks, kui ta jätkas: „Meie elame ajajärgul, kus inimesed ja nende mõtted liiguvad sinnapoole, mida nimetatakse lagunemiseks ja lõpuks.“ Ta vaatas mulle uuesti teravalt otsa ja kordas: „Noor sõber, võta tagasi oma soov, sest ta muutub sulle raskeks ja saatuslikuks!“ — „Ei, sest kui ta viib mind lähemale elumõttele ja ürgtõele, siis, siis ei võta ma teda iialgi tagasi.“ — „Noh, sinu soov olgu täidetud!“ Ta seisis mu ees nagu lahtine raamat, mida ma ei osanud iialgi lugeda, nagu elu enese mõistatus ja selle seletus. Ta tahtis alata, aga ma peatasin teda, noppisin paar punast õit, millele mõne valge ümber asetasin ja kinnitasin selle lillekimbu ta rinnataskule. „So, alga siis nüüd,“ ütlesin, „sest see, mida sa jutustad, on nii ülev ja püha, olgu siis need lilled selle ülevuse ja pühaduse tunnusmärgeks. Ta juhtis oma vaate, mis viibis kuskil lõpmatuses, tagasi minu pääle ja algas:

„Juba sündimisest saadik kõneles minus hääl, mille olin pärinud vanemailt, et igavesi aateid peab ausalt, puhtalt ning pühalt kandma ja nendega ennast siduma aina kindlamini, kuni need sidemed kasvavad aja närivast hambast kõvemaks ja tugevamaks. Nii kasvasin ja kasvatasin ennast, püüdes kõike, mis surma sugulane, enesest kõrvaldada ja selle asemele kõike mahutada, mis püsiv ja eluigavikuga kõrvuti kaasaminev. Nii edenedes ja arenedes olin jõudnud mehe-ea kuldsesse aega, kui tund-

sin, et olin sees- ja välispidi valminud inimene, kes suudab elutäiuse teel püsivalt ja kõikutamatult seista ja käia. Nüüd alles hakkasin mõtlema kaasreisijanna pääle. Seejuures ei seadnud ma mitte üles tingimisi, et kaasreisijanna oleks pidanud nii ja nii noor olema, nii ja nii ilus nägima, nii ja nii palju haridust ja rikkust evima. Ei, ma ei seadnud üles ka nõuet, et ainult nii- ja niisugune sobib ning kõlbab minu kõrvale. Ei, vaid seadsin ainult ühe — see oli sama nõue, mida ma olin iseeneseltki nõudnud —, et ta pidi aateid õiglaselt, puhtalt ja pühalt kandma, ja suutma seista igavesti mu kõrval ja minuga tulla kaasa igavesti — ka sinnapoole maise elu lõppjaama." Ta pää vajus vähe rinnale, vaade laskus, siis jätkas: „Leidsin küll kõiksugu naisi, aga niisugust, keda kirjeldasin, ei kohanud. Jätsin mõtte, teda leida, täitsa kõrvale. Otsisin kuskil Võrtsjärve neemel, mis oli inimeste ümbrusest eemal, omale elamiseks üksildase koha, kuhu asusin." Ta peatus taas, tõstis pää vähe kõrgemale, kusjuures ta vaade süüvis kuhugi kaugusse. Ta seisak oli nagu igavikust välja lõigatud igavene osa. Ta vaade oli nii läbipuuriv ja võimukas, et suutis kindlasti tungida sinnapoole surmajaama ja sääl näha asju, mis seni kogu ilma inimesile nende eneste süü pärast on jäänud tumedaiks, tundmatuiks ja nägematuiks. Ta pale oli nagu põhjamaa graniidist: sääl ei olnud jälgegi kirest, edevusest, naerust, vihast ega häämeelest; ta oli nagu äramõistmatu tõde, mis ühtlasi elumadaluste vastu karm ja halastamatu, elukõrguste vastu aga pehme

ja õrn — otse jumalik. Kogu ta olemine avaldas sel hetkel midagi võimsat, mis tundus omasena sellele, kes suutis luua aja ning ruumi ja ise kõigest sellest jääda kõrgemale.

„Ja," algas ta, „just siin, kus ma teda iialgi leida ei lootnud, leidsin ta. Me polnud teineteise püüdjad ega püütavad, teineteise eest põgenejad ega peitjad. Uhkelt ja otsekoheselt seisime teineteise vastas, õiglaselt ja avameelselt rääkisime teineteisega. Meie vahekord ei olnud lähike ega kauge, soe ega külm: see oli loomulik vahekord: sirgjooneline, aus ja karsk — nagu ta peab olema. Ei kestnud poolt aastatki, kui tulime ühel kesksuve pühapäeval Rannu kirikust, kui ta jutustas avasüdameliselt, et ta olevat püüdnud end kasvatada valminud neiuks ja olevatki jõudnud sinna välja: olla vaba vaesuse hirmutamisest ja rikkuse meelitamisest, — neist seisvat ta kõrgemal; ainult ühte ta imestas, et tõsiseid mehi nii vähe, kuna igasuguseid meelitajaid olevat kõik kohad tüütuseni täis. Võivat tunda selgesti, et mehed olevat seestpidi välja suremas, ümber muutumas iseenese mehisuse ja rüütlikkuse hauaks. Ja säherdusile ta iialgi ei minevat. Tuhat kord ennemini jäävat üksikuks, kui ühegi seesmiselt tühja ja kõduneva mehe poolt ennast petta ja alandada lasta ja kuulda ta alalist valet. Ta peatus, mille juures meie vaated, mis ennemini kunagi nii sügavad ei olnud kui täna, puutusid kokku; me nägime teineteise hingeelu saladuslikku sääl puhkavate kui ka ärkvelolevate jumalikkude jõududega, mis tõmbasid meid teine-

teisele lähemale. Jõudes kodu lähedal oleva mäe juure, mille jalalt möödus tee, palusin teda enesega üles mäele tulla, kus lubasin talle jutustada vanima ja ühtlasi noorima muinasjutu. Mäel avanes jumalik vaade: ühel pool kõikusid võimsalt tumerohelised metsad, teisel virvendas nõrgalt poolvaikinud hõbeselge järvepind, ja meie seisime selle kahe looduspildi vahel, neid nagu ühendades. Tekkis pühalik vaikus, mille katkestasin lubatud pühaliku muinasjutu sõnadega. Muinasjutu sõnu, neid ma iialgi teinekord suhu ei võta, nad olid, on ja jäävad mulle pühaks ning kõrgeks. Nende sõnade abiga ühendasime endid igavese purunematu armastusega, mis algas, aga iialgi ei lõpe. Me huuled ühinesid eluhuulil nii kuumil puhtalt ja karskelt; see oli, nagu oleksime igaviku, seda hukkaminematu osa suudelnud.

Me lahkusime mäelt mõrsjana ja peigmehena. Meid ei olnud vaesus teineteisest tõrjunud eemale ega ka rikkus meelitanud ühtima. Me olime armastuse igavikule rajanud, igavikuteele viinud ja igaviku talle sihiks annud.

Tema vanemad soovisid, et me oleksime siia elama jäänud, aga meie ise soovisime teisiti. Ma sõitsin Narva linna, sain koha vabrikus, kus teenisin kõrgemat palka, kui olin ette kujutanud. Elasin kokkuhoidlikult ja olin järgmisel kevadel nii jõukas, et lootsime laulatuse ära pidada võida, milleks pidin sõitma määratud päeval sinna. Aga," — siin ta peatus vähe: oli tunda ja näha, kuidas tast üle veeresid ja temasse vihlasid raskuse ja rõhuvuse

laíned; aga kõik need vihased lained lagunesid kui purunejad kunagi, kuna Valdur ise seisis kui igaviku sammas, kes ei tunnusta purustajaid jõude ega purunejaid asju. Nüüd jätkas ta: „Nädal enne määratud päeva kaotasin oma hingerahu, päevad muutusid aastate pikkuseks ja nagu tumenesid. Võtsin omale vaba aja ning sõitsin nädal varemini ära. Imelik sünge arusaamatu aimus rõhus mind, kui jõudsin oma mõrsja vanemate maalaigule, kus karjane tee ääres paimendas. Küsisin karjaselt, et mis teeb kodurahvas. Küsitav vastas avasüdamlikult, et kodus olevat suur lein, sest nende tütar Ennala olevat surnud ja kahe päeva eest juba maetud Rannu kiriku kalmistule.“ Üle minu sõbra palge veeresid mõningad pisarad, mis ta näoilmet sugugi ei teisendanud. „Ma karjatasin“ — jätkas ta — „mu mõistus tahtis jätta mind maha. Ei, ei! Teed mööda ma enam ei lähe, see olgu teistele, sest minu tee oli kadunud. Ma tormasin üle aasade ja väljade, läbi metsa ja metsasalude, sest ma tahtsin minna teed mööda, kus teed enam ei ole — sest see ‚ei ole‘ — oligi minu tee. Nii jõudsin kalmistule, tormasin hauale ja hüüdsin nii valusalt, et ma ise oma enese hüüde all tahtsin nagu puruneda: „Ennala, Ennala! Kas oled surnud igavesti või on sulle antud veel eluvõimalus!“ Mu ees lõhkes maapind ja avanes haud, puusärgi kaas vajus kõrvale ja Ennala tõusis hauast üles. Me langesime teineteisele kaela, huuled sulasid huulile ja käed palmusid teineteise ümber. See oli mu elus uhkeim hetk. Varsti vabastus ta ja ütles, et igused sidemed ja asjad ei

tunne purunemist ega lahutust, ta ootavat niikaua, kuni ka mina lähen sinnapoole. Ta laskus hauda, kaas vajus kinni ja teisel hetkel seisis mu ees värske kalmuküngas, mida hoolega seadsin korda ja kaunistasin looduslilledega. Siis alles märkasin, et päike oli jõudnud sööma-aega. Terve öö olin mööda saatnud haual; nüüd kohkusin isegi, sest ma ei teadnud ju, kus kohal oli ta haud, kuna see kordaseatud haud võis ju olla ka mõne teise oma. Hakkasin minema kalmistult, aga samas tuli mulle vastu ta ema. Teretasime teineteist pisarail; ta võttis mu käest kinni ja ütles: „Lähme, ma viin sind sinu truu mõrsja hauale.“ Ma järgnesin talle ja peagi olime sama haua juures, kus olin veetnud terve öö ja kalmu ilustanud. Ta küsis: „Kas sina korda seadsid haua?“ — „Mina jah,“ vastasin. — „Aga kes sulle juhatas, et haud on siin?“ — „Ennala, mu igavene abikaasa,“ vastasin. Aga emakene ei saanud sugugi minu vastusest aru, see jäi talle mõistatuseks. Pikemalt ma talle oma juhtumisest ei seletanud, sest esimese vastuse puhul vaatas ta mu otsa niisuguse pilguga, mis lubas oletada, et ta kahtles minu mõistuses.

Saatsin vaba aja sääl mööda, lahkusin ja tulin tagasi siia linna. Sellest ajast olen igal suvel ta haual käinud ja temaga vestnud igavikujuttu. Tänavu vastas ta, et mul aeg olevat minna sinna. Ja tõesti, ma tunnen, et ma tuleval aastal sel ajal puhkan ta kõrval. See osa, mis mind tema külge ja teda minu külge sidus, on purunemata ja katkendamata: ta on igaviku igavene side.

Jah, niisugune oli, on ja jääb minu kui eesti-ugrilase tõeline, purustamatu, kasvav ja igavesti edasielav armastus."

Nüüd, kui ta oli oma liikumatuse katkestanud ja ennast liigutanud, märkasin, et lilled ja linnud, põõsad ja puud, isegi Narva veekogud ja õhuvoolud katkestasid oma liikumatuse ning vaikuse, ja hakkasid edasi liikuma, veerema ning voolama: nähtavasti olid nad ta jutustust liikumatult ja vaikselt päält kuulanud. Vähe aja pärast katkestasin viimasena iseenese liikumatuse ja vaikuse, vaatasin arusaamatult Valdurile otsa ja küsisin: „Kas tõesti on armastus säälpool olemist võimalik?" Ta peatus järele mõteldes ja vastas: „Ja — meie elame ajajärgul, kus ainult neid osasid edendatakse, mis inimeses on lagunevad, kõdunevad ja surelikud, kuna osasid, mis igaviku osalised ja surematud, aheldatakse ja hävitatakse. Sellepärast näed inimsugu seespidi tühjenevat ja toorenevat. Saad näha rahvaid lähenevat hävimisele. Saad näha, kuidas see tõug, millest oled võrsunud, järjekindlasti sammub vastu oma kaole ja lõpule. Ei ole midagi imestada, sest kui keegi ütleb, et maailmas ei ole mitte midagi, siis ei ole talle ka tõesti mitte midagi. Kui keegi ütleb, et maailmas on midagi igaviku sarnast olemas, siis on talle ka tõesti. Kes eneses kõike lagunevat kannab ja kasvatab, see peab ka lagunema. Kui ta kannab ja kasvatab eneses surematust, siis jõuab ta ka välja surematusse." Ta peatus uuesti, mille juures ta vaade viibis minul; siis võttis ta oma rinnalt minu nopitud lillekimbu ja kin-

nitas selle mu rinnale, üteldes: „Et sinu küsimusest kõlas kahtlev toon, mis abitumalt küünitab tõenduste järele, siis pead sa neid — kui sa igavikumõtet eneses igavesti kannad ja kasvatad — ka näha saama. Teised, kes seda ei tee, ei saa iialgi näha igaviku ja surematuse tõendusi. Sest surematus ja igavik võib kanda ainult surematust ja igavikku, kuna kõik surev ja kaduv võib kanda ainult surevat ja kaduvat.“ Ta peatus uuesti ja jätkas siis: „Armastus, nagu minu ja mu mõrsja armastus, kuulub igavikku ja on igavene. Inimene, kes teda igavikumõttega on kannud siinpool olemist kogu oma eluaeg, seda inimest kannab ta säälpool olemist igavikuga igavesti kaasa.“ Ta vaikis. Astus sammu mulle lähemale, pigistas mu kätt, suudles mind ja ütles: „Noor sõber, raskused koledad ja rõhuvad ootavad sind, aga ole nendest raskem!“ Ta lahkus. Tükk aega vaatasin talle järele, siis tundsin, kuidas keegi minus vabastas ennast ahelaist, ja see nägematu vabanev võim tõstis ja viis mind sinnapoole, kus pole elusaladustel enam varjupaika.

Pärast seda koosolengut ja jutustust ei näinud ega kuulnud ma temast enam midagi muud, kui et ta olla vabrikust lõpparve välja võtnud, öeldes, et ta sõitvat Narva linnast jäädavalt ära. Kuhu, seda pole ta kellelegi öelnud.

* * *

Aastad vajusid ja hangusid tagasitulemata paigale. Jutustus oli peaaegu ununud, kui saatuse tahtel sammusin Rannu kiriku kalmistust mööda. Ime-

lik, arusaamatu, aga seejuures nii selge ja tugev tung kiskus mind kalmistule. Ma läksin ja lasksin end sel nägematul tungil juhtida. Peagi jõudsin kahe kõrvustiku kalmukünka manu, mida ühine rist varjas ja millelt lugesin: „Siin elavad Valdur Laaneva ja Ennala Kindlus.“ Nüüd tuli mulle meele Valduri prohvetlik tõenduslubadus armastuse igavesest elamisest ka säälpool olemist. Järsku ei tahtnud ma oma silmi ega vaadet uskuda, sest kalmul seisid Valdur oma mõrsja, õigemini — abikaasa Ennalaga. Nad vahetasid isekeskis mõned sõnad, siis ütles Valdur: „Sa truu igaviku igavene kandja, sa näed enese ees eluigaviku ilusat mõtet!“ Ilmutus kadus! Nüüd märkasin, et see lillekimp, mis ma too kord ta rinnale panin ja mille ta minu rinnale kinnitas, seisis täies oma toreduses mu rinnal. Vaatlesin teda tüki aega ja tahtsin käega puudutada, aga korraga kadus kõik. Mu ees seisid kaks, veel vaevalt märgatavat ja ärasammaldunud kalmuküngast. Ma kummardusin haudküngastele ja nägin nendes värati, millest oli suutnud tungida läbi ainult elu ja armastuse igavene mõte.

Needus.

Ma sammun kitsast metsarada, mis mind peab varsti välja viima suurele maanteele, kuhu ka jõuan. Tavaline maantee: kõverdub mitmeti, hoides seejuures hoolega eemale sügavaimast orust ja kõrgeimast mäetipust; kõverdub edasi, tõuseb siis vähe kõrgemale ja minnes mööda väga ilusast lehtpuie salust hakkab langema ja jõuab orgu, mille põhjas siiru-viiru looklev ojake vaikselt sulisedes saadab oma väheldast veekogu lähedalolevasse järve. Ojakese kallastel kasvavad mitmesugused lehtpõõsad, mis paiguti ojakese täiesti eneste alla peidavad. Ojakesest viib tee enese üle truubi abil ja hakkab siis uuesti oru nõlva mööda üles ronima. Jõudes maantee kivist sillale, jään seda näiliselt ilusat orgu vähe vaatlema, mis tundub siiski imelikuna ja raskelt salapärasena: oru põhi on ristirästi ära purustatud, ojakese kaldad sisse murdunud, puude ja põõsaste luitunud juured väändusid maapinnast kõrgemale, just kui oleks maaema neid ja nemad maaema vihanud. Rohustik on suuremalt osalt kaetud liiva ja porikõntsaga, mis teda nagu piinavalt lämmatab ja surmale suigutab: mingisugused hävitavad jõud kisuvad siin elult ära ta

õiguse. Ma tahtsin sammuda edasi, kui äkki maantee kraavi kaldalt — mis noore lepistikuga kaetud ja mille teiselt küljelt ojake mööda ruttas — minule inimese südantlõhestav nutt kõrvu kostis. Sellele järgnes raskeim äravandumine ja äraneedmine, mis aina tugevamalt ning tulisemalt tundus hoogu võtvat, nii et arvasin silmiga nägevat, kuidas see orust aina kõrgemale tõusis, raudselt ja hukatust kuulutavalt laiali valgus. Mis, kes!? See kõik jäi mulle esialgu saladuseks. Vähe aja pärast hakkas kole ja iletav needmine raugema. Sellele järgnes mingisugune kiljatus, siis nagu surija korisemine, siis tasane ühetooniline nuuksumine, ja viimaks nagu väsimusest kinnipeetuna vaikis kõik.

Olgugi, et ma kunagi pole olnud uudishimulik, aga seekord sundis mind mu sisemine käskija minema vaatama, kes see enese saatusega maadleja küll võiks olla. Ma astusin üle kraavi lepistikku, kust oli tulnud kuuldavale see raske needmine ning vandumine. Mu ees avanes imelik pilt: umbes kuuekümne-aastane emake istub ojakese kaldal, seljaga vastu maanteed, nagu oleks vihanud teed ta siiatoomise eest. Ta vaade ei viibi väljaspool oma ümbruses, vaid on koondunud enesesse. Valge kleit, mis kauasest seismisest juba löönud koltuma, on tal üll, väike, kuldne sõlg mõne kalliskiviga sädeleb ta rinnal, mida mõned juba ammu ärakuivanud mürdioksad piiravad. Sõrmes on laulatussõrmus. Näib, nagu oleks ta laulatuselt tulnud või nagu oleks minemas sinna. Üks osa temas näib olevat suursuguseim, otse puhtjumalik, kuna teine

osa on tas purustatud ja siis valult uuesti kokku pigistatud, mille tagajärjel oli see osa nagu tulisiniseks sööjaks tuleks muutunud ja kogu jumaliku osa ümber piiranud, et seda hävitada, mis tal ka osalt korda oli läinud. Ta juuksed on muutunud — mitte lumi- ega hõbevalgeks, vaid tuhakarvaliseks, millest lühikese aja kestes olid nagu aastasajad pööraselt ja metsikult üle sõitnud, mis oli tõenduseks, et ta raskeimat üle elanud. Ma vaatlesin teda ja ootasin, kuni ta üles heidab pilgu ja mind näeb. Aga asjata. Ta nagu ei tahtnud inimest üldse enam näha. Ma katkestasin vaikuse ja küsisin, mis emakesel häda ja kas ma teda ei saaks kuidagi viisi aidata, sest olen valmis abiks, kui see vähegi minu võimuses seisab. Ta vaatas mulle otsa võõralt, mille juures ta silmad hirmust laiusid; kogu ta olemine avaldas kirjeldamatut hirmu, just nagu oleks ta ees seisnud koledaim vaenlane või röövloom. Peagi rauges hirm ja muutus piirita raevuks. Ta tegi tõrjuva liigutuse ja ütles: „Mind aidata! ...“ Kaugemale ta ei saanud, sest pisarad purskusid silmkoopaist tormates metsikult üle palete, mis isegi olid juba nii-kui-nii vallu uppunud. Nüüd tuli taas kuuldavale mürgistatud hääl ja sellele järgnes raske ning purustav äraneedmine: „Tuli kustumatu söögu nad elusalt, piin igavene, see olgu nende palk: heidetagu nende kondid välja esiisade mullast, see püha muld ei pea neid enam kandma ega puhkepaika igavest andma. Äraneetud tõug, äraneetud inimesed, äraneetud veri, muutugu ta mürgiks ... — äraneetud ...“ Ta peatus vähe, siis jät-

kas oma soo, vere ja tõu äraneedmist nii raskete sõnadega, et kogu org oma taimestikuga tahtis lämbuda.

Kui oli vaikinud needmine, muutus minu hingamine hulga kergemaks. Nüüd alles söandasin küsida, mispärast emake oma tõugu ja verd nii raskesti neab. Ta tegi jälle tõrjuva liigutuse ja vaikis. Rääkimine näis talle käivat ülejõu. Purustav nutt nõrkes ja pehmenes. Aeglaselt ja ühetasaselt voolasid pisarad üle palete ta ülle. Ma võtsin taskuräti, kastsin ojja, astusin manu ja kuivatasin voolavaid pisaraid õrnalt ta palgel. Ta nägu evis selle juures vähe lembema ilme, midagi hakkas rebenema ta ümbert. Uskumatult vaatas ta mulle otsa ja küsis: „Kas sa õigust ja tõtt armastad?“ Ja, olen armastanud ja tahan neid igavesti armastada, vastasin. Nüüd rebenes temalt mürgine ümbrik lõplikult ja ta algas:

„Ma elasin oma mehe ja lastega õnnelikuimat elu, õnnelikumat, kui seda olin suutnud ette kujutada, olgugi, et me niinimetatud rikkad inimesed polnud; aga kõik, mis meil oli, selle juures olime õnnelikud. Me elasime Radussoo talu väikekoha rentnikuna. Peremees Randvere ühes perekonnaga olid läbi ja läbi kuldsed, ausad ja õiglased inimesed. Aga ta suri. Koht müüdi ühele kõrgesti haritud, nagu räägiti, ülikooli lõpetanud härrale.“ Põgus, aga õige mürgine naeratus libises üle jutustaja näo. „Vana peremehega, kellega olime üle paarikümne aasta elanud, oli meil suusõnaline kokkulepe ja iialgi ei tulnud ette, et kumbki pool oleks maharäägitust

kõrvale kaldunud. Ka uus peremees teatas, et kõik jääb endist viisi, ainult renti pani poole juure, millega olime nõus, ja elu näis vanamoodi minevat. Aga“ — seejuures veeres pisar emakesel üle põse — „just siis, kui oli viljeldatud põld ja hein kuhja pandud, tuli kohtu kutse, kus uus peremees nõudis, et me pidavat jalamaid kohast lahkuma. Me ei mõistnud paha aimatagi, sest olime arvamisel, et kohus kaitseb ainult õigust ja tõtt. Ja õigus meil ju oli ja kunagi ei olnud me muu järele talitanud, kui ainult õiguse järele. Mõne päeva pärast olimegi kohtus ja sääl ei räägitud muust kui ainult seadusest. Jah, ainult seadusel oli sääl õigus, mitte aga elaval inimesel. Ja kohus oma seadusega mõistis meid kohe välja. Kolmandal päeval seisis pristav seaduse nimel õuel hulga teiste seaduse tundjatega ja täitjatega. Küll palusime, et meile mõned päevad aega antaks, aga asjata: meie kraam pilluti kõik välja õuele ja hoonete uksed lukustati. Pääle selle nõuti veel suur summa mitmesugusteks kohtulõivudeks.

See oli meie õnnetuse algus!“

Eidekese rinnast tuli kuuldavale sügav ohe, siis jätkas ta: „Olime sunnitud kõik töövaeva maha jätma ja lahkuma. Ruttu polnud võimalik leida kohta elamiseks. Asusime linna ja saime agulisse väikese kaupluse, kus püüdsime meile tehtud ülekohut unustada. Aga siin hakkasid meid kodu otsima uued katsumised: vaevalt oli möödunud kuu, kui linnas laialt tuntud majaomanik Lingard, kes praegugi on mitmes tähtsas asutuses tegev, tea-

tas, et me pidavat iga kuu üüri ette maksma, olgugi, et meil terve aasta üür oli ette makstud suusõnalise lepingu järele, mida see haritud härra nähtavasti polnud veel iialgi pidama õppinud. Ta ilmus paari ilguri saatel meie poole — nende näod tuletasid rohkem vanaõelust kui inimest meele — ja nõudis üüri maksmist. Minu mees sai vähe ägedaks, ja ütles, et ainult röövlid talitavad niiviisi kui teie, ja üüri, mis juba makstud, ta enam ei maksa. Peremees ja ta mehed teotasid meid ennekuulmatul moel ja lubasid oma õigusi maksma panna seaduse teel.

Vaevalt olid möödunud mõned päevad, kui kordnik sisse astus ja küsis, et kas me leiba küpsetame ja piima müüme. Vastasin, et küpsetan ja müün. Siis nõudis ta lubasid, mida meil ei olnud. Sõna lausumata kirjutati protokollid, ametnik läks ja ähvardas seaduse nimel.

Tundsin elus esimest korda koledat jalustrabavat hirmu — mitte austust — „seaduse" nime ees.

Ühel hommikul, kui olin leiva ja piima teisest poest toonud ja selle oma poe letile pannud, tormas sisse politseinik ja otse leivapätsi ja piimapoti kallale. Ta nägu lõi hiilgama, nagu oleks ta osa mingi määratu tähtsast salakaubast üles leidnud. Karjus siis kui pöörane: „Ah, teie müüte leiba ja piima, keelust hoolimata!" Paber krabises ja vihaga valmis taas hirmus ja kohutav protokoll. Protokolleerimisel nõudis mu abikaasalt seletust ja allkirja, mida mu mees ei annud, öeldes, et ta seaduse ja seadusekandja ees, mis ausale ja õiglasele inimesele otse teotuseks on, mitte mingisugust vastust

ega allkirja ei anna. Ametnik luges sellest jällegi seaduse ja enese teotuse välja ja uus protokoll „seaduse nimel" sündis endistele lisaks. Lubas alles näidata, mis tähendab seadus, ja läks.

Vaevalt oli möödunud paar kuud, kui terve rida kohtu otsuseid kätte toodi. Majaomanikule tuli makstud üür korduvalt maksta ja teotamise eest veel mõned päevad kinni istuda. Ka kõik teised otsused teatasid ainult trahvisummadest ja kinniistumistest. Kui mu mees, kes kogu elupäevil ühegi seaduse ega kohtuga tegemist polnud teinud, koju tuli ja nende otsustega tutvus, läks ta näost lumivalgeks ja hüüdis: „Nad on mind kurjategijaks tembeldanud ja tahavad mind kui roimarit vanglasse mahutada! Ei iialgi pea vangla seinad mind näha saama." Vaarudes läks ta voodi juure ja istus sinna; suured higitilgad, mis vereklübemetega segatud, mida seadus mu silmi all tast välja pigistas, ilmusid ta näole ja muutsid selle võõraks ning tundmatuks. Jooksin ta juure — see oli aga hilja: ta oli surnud.

Ühel päeval — see oli nädal pääle matust — astusid meile sisse paar noormeest ja teatasid, et nad seaduse nimel tahavad toime panna läbiotsimise. „Olge lahked," vastasin, sest läbiotsimist ma ei kartnud. Ainult see näris mu sees, et iga aus inimene oli tehtud seaduse ja ametniku arvamise mängukanniks. Läbiotsimine, see oli igatahes minule hirmus haavav. Nii siis otsitigi kõik nurgad ning kolkad läbi ja pöörati iga asi pahupidi. Ja mida nad otsisid, seda nad ka leidsid: nimelt pudeli, milles

veidi piiritust, mis matuselistest jäänud järele, ja karbitäie omatopitud paberosse, mis mu kadunud mees päev enne surma oli valmistanud ja mis nüüd tarvitajata toalaual seisid. Noorte ametnikkude näod lõid rõõmust hiilgama ja silmad särama. Jällegi krabises paber ja protokoll aina kasvas.

Varsti tuli koju mu noorem poeg, ja nähes, et jällegi protokolleeriti, sai ägedaks ja kaotas tasakaalu: haaras pudeli ühte ja paberossikarbi teise kätte ja virutas pudeli ühele ja paberossid teisele ametnikule otse näkku. Ametnikud põgenesid ja ilmusid mõnekümne minuti pärast koguni kordnikuga; minu poeg võeti kinni ja viidi vanglasse. Umbes nädalase vangistuse järel vabastati ta. Aga koju ta ei tulnud. Mõni aeg hiljemini sain talt kirja, milles lühidalt teatas, et ta iialgi enam koju ei tule, nimelt sellepärast, et olevat kurjategijatega ühevääristatud, ja niisugusena ei võivat ta kui inimene „inimeste“ hulgas liikuda. Midagi olevat tas ümber kujunenud, mille ees ta isegi vaheti koledat hirmu tundvat: sest ta ihkavat teha kuritöid, sest nendega võivat ta oma viha kustutada — selle seaduse vastu, mis teda enne roima on teinud roimariks. Mul ei tarvitsevat hirmul olla, sest roimarite esiisaks ei saavat ta iialgi. Ka ükski seadus ei pidavat teda ei elusalt ega surnult tabama. Ja ma tunnen oma last, et ta sellele, milleks ta tehtud, mõni aeg truuks jääb ja siis iseenese kuhugi matab, kust teda ükski seadus välja ei too.“

Emakese huuled vajusid kinni ja näol esinesid valulised ning kramplikud tuksatused, kui ta jätkas:

„Varsti pääle seda ilmus pristav ja kirjutas kraami kõik üles. Vaevalt oli pristav läinud, kui politseinik sisse astus ja terve rea kohtuotsuseid tõi, kus teatati, et nii- ja niipalju tuleb trahvi maksta ja nii- ja niipalju kinni istuda. Otsuste toojale politseinikule teatasin, et isik, kes neid peab kandma, on surnud ja juba maetudki. Politseinik sai kolevihaseks ja nõudis asemikku. Ütlesin, et ise olengi oma surnud mehe asemik. Selle kohta nõudis ta seaduslikku paberit. Et seda mitte ei saadud, tehti jällegi protokoll seaduse nimel. Enne protokolli lõpuleviimist tuli koju mu teine, ühtlasi vanem ning viimane poeg. Nähes, et protokolleeriti, ütles ta ainult, et kõver seadus sirutab meie kallal oma luid-liikmeid. Sellest oli politseinikule küllalt uue protokolliga mahasaamiseks, mis ka sündis.

Kui ametnik oli läinud, istus mu poeg toolile, jäi nagu mureliseks ja vajus kokku käsipõsikile. Ma küsisin, et kas ta Teaduvere mõisast — kuhu ta kui sõdur oli kutsutud maad saama — krundi kätte sai. Vastuse asemel vajus ta veel rohkem kägarasse, just nagu oleks teda mingi nägematu võim kokku surunud. Ta näoilme muutus valuliseks ja siis hakkas ta endamisi rääkima: „Mitte seaduse nimel ei läinud ma sõtta vabatahtlikult, mitte seaduse nimel ei sirutanud ma maha kolmsada seitseküммend üheksa vaenlasväelast, mitte aumärgid ega aunimed ei meelitanud mind sõdima, vägitöid ei teinud ega vaenlasi nottinud ma maha mitte seaduse nimel. Ei, vaid seda tegin oma tõu, oma soo, vere, eluõiguse ja kohustustunde nimel selle vere, liha ja elu

vastu, kellelt ma ennast tervikuna olen saanud. See oli õigus, mille eest ma õigusega sõdasin. Nüüd aga ei kuule ma enam räägitavat õigusest, vaid ainult seadusest, just nagu oleks õigus saanud seaduse vaenlaseks. Mitte seaduse, vaid õigustunde nimel tahtsin saada maad, aga sääl seletati, et minu palvekiri ei olevat tehtud seaduslikult ja maa olevat edasi antud sellele, kellel palvekiri olnud seaduslik. Siis ja siis soovitas seaduslik ametnik — kelle lahke näo tagant selgesti võis lugeda: „kasi minema“ — et ma võivat kaevata, kui tahan. Kaevata sama seadusega, sama seaduse ees, sama seaduse pääle, kes minult õiguse oli võtnud. See — see tundub hullumeelsena ja alatu jandina. Ma tulin maata ega lähe iialgi kaebama, sest see on mõttetus. Ma ei kahetse, et sõdisin, ma ei kahetse, et seaduse pussipuu mu südame läbi puuris — ei! sest see saavutus, mida sõdimine andis, on hurmav, ilus, veetlev — ta on kõrgeim õigus — ja õigust ma jumaldan. Aga, aga ma kahetsen, et...“ Siin äkki katkes ta kõnelus. Ta käed vajusid lõdvalt alla — ta ei liigutanud ise ennast enam iialgi... See oli kolmas, kelle seadus oli omale ohvriks valinud ja ka saanud.

Aga sellest oli veel vähe: just täna hommikul astus politseinik sisse ja tõi terve rea uusi otsuseid, uute trahvisummadega ja vangistusteadetega. Vaevalt oli politseinik läinud, kui pristav sisse astus ja teatas, et ta täna kõik üleskirjutatud kraami — trahvi, üüri ja kõiksuguste kulude tasuks — ära müüvat. Kari inimesi ootas ilahuulil oksjoni algust,

mis peagi avati. Asi asja järel viidi välja ja müüdi ära. Seda ei jõudnud ma enam seerda: võtsin selle seeliku, mis mul praegu üll, sest see on mulle kalleim ja armsaim mälestusasi, riietusin kui varas vargsi sesse minu laulatuskleiti ja põgenesin kodust, kuhu jäid seaduse täitjad seaduse nimel mu viimseid asju müüma. Jooksin, jooksin, mis võisin, sest tahtsin lahti saada sellest „seaduse nimel“, mis huugas mu kõrvus nagu põrgu mürin. Jooksin ja jooksin, kuni jõudsin siia orgu. Lapsepõlve mälestused, nii armsad, meelitasid mind siia peatuma, kus olin noorena huiganud, lõõritanud ja lindudega võidu laulnud ja vaheti ka pisaraid valanud. Siin on nii hää veidi puhata, sest kodu, kuhu lähen, ei ole kaugel.“ Ta peatus, näole hakkas vajuma tinahalli värvi, siis nagu viimase jõuga lisas ta: „Nii oleme meie mõne kuu jooksul tehtud kerjusteks, muudetud kurjategijateks ja viimaks hävitatud.“

Ta vaatas nagu vastu tahtmist üles, nähes aga inimest enese ees, ehmus ta hirmsasti: „Ei — ei!“ hüüdis ta, „ma pidin teile midagi ilusamat jutustama...“ Kaugemale ta ei saanud. Keegi hakkas ta näol nägu taga ajama: tumedad ja kurjakuulutavad leegid sähvasid ja huugasid ühest äärest teise. Peagi oli ta endisesse, mürgisesse ümbrikku mähitud, mis teda nii tugevasti igalt poolt rõhus, et pisarate paisväratid otse purunedes avanesid; suure jõuga purskusid pisarad esile, karglesid metsikult ja pööraselt ta valust moonutatud näol ja lainetavalt lõhestatud rinnal. — Ei! — Need aegade valuehted — pisarad — olid ju ta ainsad ja viimased

sõbrad. Nad töötasid otse sipelga usinusega inimhinge valu leevendamise kallal, aga see töö käis neilegi üle jõu.

Igasugune ajalik abi oli siin võimetu!

Ma lahkusin. Jõudes maanteele kuulsin, kuidas valjumaks ja valulisemaks muutus nutt, millesse lõikusid sagedad hüsteerilised kiljatused, mis ajuti sarnanesid surija korisemisega. Sellele järgnesid taas oma tõu, soo ja vere raskeimad äraneedmissõnad, mis isegi minu kaugenemisega ei tahtnud kauguda ega vaibuda.

* * *

Paari päeva pärast ilmus ühes kultuuri kandvas ja edendavas ajalehes teade, et Ojavere maantee kraavi kaldalt leiti eile hommikul ühe vanaldase naise laip. Olgugi, et korjus välja nägi, nagu oleks teda tugevasti muljutud, ei leitud läbivaatamisel ta juurest ühtegi vägivalla märki. Surma põhjuseks arvatakse vanakese elutüdimust. Omaksed võivad teda näha ja ta laiba kätte saada anatoomikumi surnuruumist...

Lõpetades teate lugemise sammusin kohe nimetatud asutuse poole, olles kindel, et ma eest leian selle vana emakese, kes üleeile minule oma purustatud elu oli jutustanud ja igasuguse abipakkumise tagasi lükanud. Kui olin nimetatud ruumi jõudnud, ei petnud minu aavistus mind: sama emake lamas katafalgil, samades riietes, ainult sõlg puudus rinnalt ja sõrmus sõrmest. Nähtavasti oli keegi nad oleva või olemata seaduse nimel omaks tunnista-

nud. Ta näos oli kõik kivinenud, huuled nagu kinni joodetud; kogu ta nägu oli nagu seitsmekordsete ahelatega seitsmekordselt kinni aheldatud, mille tagapõhjal võis siiski selgesti näha mingisugust hellust, õrnust ja andeksandmist:, aga nende vahel seisis määratu ja põhjatu kasm, millest ükski võim ei oleks suutnud ühendavat silda üle ehitada. Kogu laibas oli kindlasti midagi rohkem surnud, kui sääl surema pidi. Selle asemel, mis tas rohkem surnud oli, kui surema pidi, elas miski, mis laiali valgus, laiali levis oma soo, oma tõu pääle, oma ülesandeid nende juures täide viima, — see oli „needus“.

Tulev, sa tasud!

Oli haruldaselt selge juulikuu hommik, kui Alliksoo teo-ori Aadu oma tütre Maaliga sammus Jõksi mõisa teo-orjusele. Vaatamata ilusale hommikule tundsid nad, et neid rõhus mingisugune paha aimus, mis selle tõttu suurenes, et kogu taimestik oli hõbeselges ja äärmuseni sünges kastepisarate ehtes, nagu purunenud õnne leinaja. Puilt, põõsailt ja taimilt pudenes neid kurbusteri vahetult alla, just nagu oleks keegi nägematu olend nähtavalt nutnud. Küll katsus tütar seda rõhuvat ja sünget vaikust purustada, isalt mõne sõna väljameelitamisega, aga kui kõik katsed olid äpardanud, küsis tütar talt järsku häälel, millest rohkem käskiv kui soovlik toon kuuldus: „Isa, mis sul on täna, et sa nii rõhutud ja kurblik näid! Kas nägid paha velva või rõhub miski muu sinu südant nii raskesti?“ Veitsi tõusis isa pää, mis oli täis raskeid aimusi ja rõhumisi, üles, vaatas tütre otsa, mille juures vabanesid ta keelepaelad nagu köidikuist: esmalt kuuldus ta huulilt tasane, ohkeline puhang, siis tulid esile selged, vaiksed sõnad, täis raskust ja kindlust: „Jah, mu tütar, ma nägin velva koleda ja tunnen aimusi hirmsaid; nüüd nagu läheksid nad kõik tõeks, nüüd nagu tu-

leksid nad minule ja mina läheksin neile suisa vastu. Aga, mu laps, sind tahan ma kindlasti kaitsta!" Isa viimase lause puhul oli tütrele kõik selge. Pisarad voolasid ta silmist nagu vangistatud vesi purustatud paisust. Ka isa laskis langeda oma pää, et varjata pisaraid tütre eest, mis temagi silmist nagu vägisi välja voolasid. Peagi seisid kaks inimest loodusega ühiselt kastetilkade ehtes. Sammudes nii jõudsid nad varsti mõisa viivale maanteele; veel tükk maad edasi ja nad olid metsast väljas ning ühtlasi mõisa nurme ääres. Paremal käel üle nurme lainetas tumedalt ja vaikselt Jõksi järv, kuna vasakul seisis rukkipõld, kuhu teo-orjad — rukkilõikurid — tõttasid lõikama. Isa ja tütar kuivatasid palged pisaraist ja sundisid endile rõõmuilme, õigemini — rõõmumaski näole, mille taha peitusid kõik rõhuvad aimused ja pakitsevad pisarad. Et juba osa rukkilõikureid asus põllul, siis astus ka Maali lõikurite hulka, kuna isa mõisa sammus.

Vaevalt oli Aadu jõudnud mõisa õuele, kui opmanni ja kubja jälk ning alatu sõim ja vandumine talle kõrvu kostis, millega teo-orje üle puistati. Ta võttis kübara pääst, et ütelda opmannile terehommikust, aga enne kui jõudis selleni, tormas talle opmann kantsikut keerutades kallale ja ujutas ta jälgeimate sõnadega üle. Ta karjus kõigest jõust, kuna kantsik tantsis Aadu turjal. Veitsi muutus opmanni karjumine selgemaks ja kujunes lauseks: „Talli manu!" Vaevalt oli Aadu jõudnud talli, kui ta tõmmati peksupingile ja seoti selle külge kinni. Käsutati paar meest tõhe. Just siis, kui need olid

kibedasti ametis, ilmus mõisnik von Rennenkampff ühes opmanniga talli juure, kus anti Aadule kipiõpetust, ja hüüdis: „Päästke see lurjus lahti!“ Vaevalt oli see sündinud, kui mõisnik pajatas uuesti: „Igat, kes käsku ei kuule ega täida, karistan karmilt ja raskesti. Kolme käsu täitmatajätmise eest on karistus sul käes. Nüüd, lurjus, koer, pea meeles, veel täna õhtuks saadad oma tütre Maali minu juure mõisa, vastasel korral lasen piinata su surnuks.“ Aadu vaatas ringi ja nägi, et ta oli ümber piiratud mõisniku, opmanni, kubja ja kahe peksumehe poolt. Nähes end olevat verivaenlaste keskel, ajas ennast uhkelt sirgeks, pani pähe kübara ja vastas von Rennenkampffile: „Seda alatut käsku ei täida ma iialgi! Isegi härrast tekkinud muld ei saa näha sellise käsu täitmist!“ Mehine seis, kindel kõnetoon, teotav ja ühtlasi üleolev vaade, millega Aadu oma vastast mõõtis, ajas neid kõiki ühel häälel karjuma ja sõimama, millest üle käis mõisniku kärkimine, kes karjus: „Võtke ta kinni ja tõmmake uuesti pingile, pekske ja keetke ta keppidega pehmeks!“ Esimesena tormas opmann Aadule kallale; aga Aadu võttis ta kinni, tõstis õhku ja viskas niisuguse hooga mõisniku pääle, et mõlemad lendasid maantee porisesse kraavi. Tõusis kisa koledaim; teo-orjad karjuti kokku ja käsutati Aadut piirama ning kinni võtma. Varsti seisis Aadu uuesti malakaid ja kaikaid käes hoidvate piirajate keskel. Neid silmitsedes tõmbusid tas musklid pinevile ja veri tungis näkku. Ta tahtis päämiselt mõisnikku ja opmanni tallata maha, aga ta vihas põlevad silmad

otsisid neid asjata; need olid põgenenud. Teisi piirajaid ei võtnud ta nii tõsiselt arvessegi, sest neid võis ta puhuda laiali nagu tuul aganaid. Aga just siis, kui ta tahtis alata nende mahatallamist, tundis, et veri soontes ei voolanud. Midagi vallandus temas, mille kaudu pääsid temasse teissugused mõtted. Ta sai aru, et süütu ja rõhutud vendade veri ei või kunagi üles tõusta süütute ja rõhutud vendade vere vastu. Ei, ei, selle ajaloo alatuima häbiga ei või ta ennast häbistada. Tema pää vajus rinnale, käed laskusid lõdvalt alla, ta jäi nagu poolunne. Selle hetke kasutasid piirajad, tabasid ta, ja varsti oli kuulda, kuidas hoop hoobi järele vihisedes langes Aadu kehale. Kui oli kõik vitsade ja keppide tagavara pekstud puruks, märkasid peksjad, et Aadu enam ei liigutunud. Kohe vabastati see verine tomp köidikuist ja visati välja tallist talli seina ääre, kuhu ta jäetigi. Tükk aega oli möödunud, kui Aadu tundis, et elu uuesti hakkas tulema tagasi ta purukspekstud kehha. Aeglaselt ajas ta enese püsti, mille juures tundis, nagu oleks kõik maailma valud ta kallal oma tuleproovi teinud. Hoolimata valust hakkas ta minema koju. Teed mööda ei tahtnud ta minna, sest siis oleks tütar teda näinud. Seda ta ei tahtnud, sest siis oleks võinud kergesti ka tütrele õnnetus juhtuda; päälegi ei tahtnud ta ise ka ühtegi inimest näha. Ta läks Jõksi järve äärt mööda, mis oli kaetud puie ja põõsastega. Aga see käik muutus täieliseks lahinguks, kus elu ja surm teineteisega saagi pärast võitlesid: iga kümne sammu järel puhkas ta ja kogus jõudu, igast pehme-

mast maapinnast roomas ta käpuli üle; vahel tahtis elu tast täiesti lahkuda, aga jäi siis nagu mõne konksu külge peatuma ja tuli tagasi. Nii vaheldumisi käies, roomates ja puhates, jõudis ta vähehaaval kodule lähemale, aga ühtlasi jäi ta ikka nõrgemaks ja abitumaks. Päike oli juba ammu kaldunud oma päevase võidukäigu haripunktilt, kui ta jõudis piirojale, mis jooksis kodu lähedalt mööda. Sellest üle ei suutnud ta kuidagi minna. Ta istus ojapervele, kuna jalad peatuma jäid ojapõhjale. Nii istus ja kogus ta jõudu. Ajas enese viimaks uuesti sirgeks ja astus paar sammu, aga siis rauges jõud ja ta langes ojja, mille juures pää teisele ojapervele peatuma jäi. Ta suust tuli tasane hüüe, mida ta isegi vaevalt, vaevalt kuulis: „Mai, mu kaasakene, tule..." Lause katkes. Mingisugune hämarus ligines talle igast küljest. Siis kustus ja vaikis kõik.

Rukkilõikurid olid kõik kibedasti töös, kui nähti mõisnikku ratsul lähenevat. Kohe hakkas kubjas hirmsasti karjuma ja sõimama, millele kepihoobid usinasti kaasa aitasid. Varsti ilmuski von Rennenkampff ratsul väljale. Uuesti kõlasid hirmsad vandumised, kohutavad ja koledad ähvardused, seekord juba mõisnik von Rennenkampffi enese suust. Peagi jagas ta ühele kui teisele kepihoope, millele andis kubjas omalt poolt lisa mitmevõrra. Kõik sündis orjadega harjunud ümberkäimise kommete järele. Juba tahtis von Rennenkampff ära sõita, kui kubjas ta juure jooksis ja talle sosistas kõrva, et kangekaelse Aadu kangekaelsem tütar Maali on lõikurite hulgas ja lõikab rukist suure tamme kohal,

mis ta ees kasvab lõikamata rukki sees. Seda ei lasknud vihane mõisnik enesele ütelda teist korda. Ta ratsutas kohe tüdruku juure ja andis möirgaval häälel käsu, et tüdruk peab tulema õhtul mõisa. Aga Maali ei pöördunud ringi ega vaadanudki käskija poole, vaid töötas rahulikult edasi. Uuesti sõimas ja teotas ta tüdrukut ja käskis tal enesele otsa vaadata, aga kõik asjata: Maali töötas edasi ega teinud sellest väljagi. See teguviis ärritas mõisnikku. Uuesti langes kole sõimu ja ähvarduste rahe: „Igat, kes julgeb käsule vastu panna, nuhtleu piitsadega; käsin ta siduda kirikupostile ja lasen teda sääl nuhelda rihmadega.“ Aga kõik tagajärjeta. Maali töötas suurima rahuga edasi, ei vaadanud ega kuulnudki, et keegi ta selja taga rääkis ja möirgas nagu haavatud metsaline. Nüüd täitus von Rennenkampff raevuga ääreni: raske ratsanuut tõusis ja kohe langesid hoobid Maali turjale. See mõjus, — oli ju mõisnik alati selle imeasja, nuudi, kõikemurdvat mõju näinud ja arvas, et ka nüüd selle hoobid olid Maali kangekaelsuse murdnud ja teinud ta taltsaks; sest tüdruk ajas enda uhkelt sirgeks, pöördus kindlalt ümber ja vaatas teravalt ja põlglikult mõisnikule näkku, milles väljendus püsivus ja paindumatus, mis oli nähtavasti päritud kaugest minevikust. Tüdruk avas suu, kust sõnad kukkusid nagu kalju pangad: „Ei! mõisa ma ei lähe! Ükski võim ei vii mind sinna; seepoolest võite rahulikult minna.“ Pöördus siis iseteadvalt ümber ja hakkas lõikama rukist edasi, nagu poleks midagi sündinud. See teguviis vihastas mõisnikku

hullumeelsuseni. Uuesti sadasid kõiksugused sõimu- ja ähvardussõnad. Aga neiu töötas rahulikult, nagu ei puutuks see kõik põrmugi temasse. Mõisnik kannustas hobust, tõstis raske ratsanuudi ja järgmisel hetkel langesid uuesti hoobid, mida mõisnik kõigest jõust juhtis, töötavale tüdrukule vermeiks. Seepääle ajas kummargil töötav tüdruk enese sirgeks nagu maast tõusev kaljusammas; sammus siis lainetavas rukkipõllus kasvava tamme juure, peatus sääl ja hüüdis siis valju ja kõigest, isegi ajast ja ruumist läbitungiva häälega: „Tulev, sa tasud!“ Laskus siis hiljukesi tamme juurele, kuhu ta jäi rahulikult istuma. Kõik see sündis lühikese aja jooksul, ilma et ta kordagi oleks mõisniku poole pöördunud või vaadanud. See teguviis kutsus pilguks mõisnikus esile imestuse, mis aga kohe jälle pöördus vihaks. Peagi oli kuulda taas raskeid vande- ja käsusõnu: „Tagasi, tagasi, lojus! tõhe!“ Vandumine ja teotamine tüdruku aadressil kestis edasi, kes mõisniku arvates pidi olema alam ja alatuim igasuguseist loomist. Aga kõik oli asjata: tüdruk istus vaikides ega pöörnud mõisniku jälgile kirumisele vähimatki tähelepanu. Piiritu raev, mis von Rennenkampffis nüüd tõusis, muutis ta näo siniseks. Kunagi polnud ta kohanud niisugust ning nii suurt kangekaelsust ega vastupanu. Uuesti tõusis raske ratsanuut, kuna ta toore jõu ja vihaga andis kannuseid hobusele, nii et see mõne hüppega oli istuva tüdruku juures. Hobune tantsis ja norskas rahutult, kuna vihast vahutav mõisnik jagas hoope tüdrukule. Kui ta tüki aega oli nuuditanud tüdru-

kut tooreimal moel, siis alles märkas, et oli kogu aeg peksnud laipa. Tüdruk oli surnud. Olgugi, et von Rennenkampff polnud iialgi tunnud häbi ei ühegi asja ega teo ees, tundis ta nüüd esimest korda midagi sellesarnast, sest iialgi polnud ta peksnud surnut ja päälegi veel naise surnukeha. Kerge kohmetus ja trots vaheldusid ta julmal ja jõhkral näol. Sõna lausumata hakkas ta kihutama mõisa poole, pöördus aga järsku tagasi, andis teo-orjele käsu surnukeha kojuviimiseks. Pöördus siis kohe ringi ja pistis kiiresti mõisa poole kihutama, just nagu roimar tagaajajate eest. Tolmupilv keerutus üles ta kannul, mis ühes ratsanikuga mõisa poole vajus, kuhu nad mõlemad lõikurite silmist kadusid.

Lõikurid vabanesid nüüd nagu raskest luupainajast, nagu koledast velvast. Kõik vaatasid vabamalt endi ümber. Mõnede suust tulid kuuldavale rasked needmissõnad, mis otse inimüdist läbi lõikusid. Teised otsisid kubjast, et temale tasuda kätte, aga see, vist aimates paha, oli nagu rebane rettu kadunud. Nüüd tõusis üldine kaebamine: manati, nuteti, sõimati, siis koguneti kokku laiba juure, millele pöördusid kõikide pilgud kaastundlikult. Kõik tundsid, et selles, nende verisugulase laibas, oli midagi, mis oli kuratlikust mõisnikust tugevam, üleolevam; see tegi ka juuresolijaid palju südimaks ja kindlamaks. Paar tugevamat orja asusid koolnu juure, tõstsid ta kaskedest valmistatud kandmikule, et viia teda koju. Vaheajal olid mõningad neiud valmistanud lillekimpe ja vanikuid, milledega ehtisid laiba, nii et saleda neiu sirge ja sihvakas laip

seisis peaaegu üleni looduslillede ehtes. Nüüd asusid viijad teele, kus neid ühine leinalaul saatis. Peagi olid laibaviijad silmist kadunud, kuna teised asusid tõhe, mille juures igal süda rinnus vaikselt nuttis ja aegade jälgest nisvest vabanemist palus kõrgemalt vaimult. Siis nagu vaibusid kõikide palavad soovid, igatsused ja lootused — ei, nad ei vaibunud, vaid läksid elama kaugele tulevikku, et sääl raiuda puruks rõhuvaid ja vangistavaid ahelaid.

Aadu arvas, kui langes ojja, et ta sureb siia, sest jõud oli täiesti otsas. Olgugi, et ta salajane soov oli surra kodus, tundis ta siiski häädmeelt, et ta pää puhkas üle piiri kodupoolsel kaldal. Aga jahe ja karastav vesi kosutas teda niipalju, et ta mõne aja järele tundis elu tulevat tagasi purukspekstud kehha. Ta ajas enese püsti ja jõudis kerge vaevaga ojast välja. Vaevalt oli ta jõudnud õue ja istuda haoriida juures olevale pakule, kui tema truu ja vahva naine teda silmas. Kohe ruttas Mai, nagu paha aimates, istuva mehe juure. Jõudes ligi tuli tal vali valuline karjatus üle huulte. Ta ei suutnud peaaegu ära tundagi oma Aadut, sest niipalju oli ta muutunud: endisest üle keskmise suurusega tugevast mehest oli saanud nõrk, jõuetu mees ja jäme nagu kirikukõrtsmik. Endine kuivetanud nägu oli muutunud lihavaks: ta oli üleni paistetanud ja porine. Aadu ütles naisele mõned sõnad, ja kohe oli sellele selge, mis oli juhtunud. Aga kumbki ei kaevanud — õieti polnudki aega kaebamiseks. Kärmesti asus naine rohu keetmisele, kuna Aadu jäi

istuma pakule. Kuigi kaua ei saanud ta istuda, kui avati aiavärav ja kaks meest astusid sisse kandmikuga, millel lamas inimkeha, mis oli kaetud vanikute, lillede ja pärgadega. Aadu vaatas teravasti ja mõistis kõik. Surmaga võitleja mees ajas enese sirgeks ja astus sammel, nagu poleks ta olnudki haige ega vigane, kandmiku juure, mis oli asetatud haokubudele. Nüüd vast, elus esimest korda, tuli läbilõikav valuline karjatus üle ta huulte — karjatus, mille valu koledaim oli pigistanud välja. Ta kogus viimase jõu, võttis sülle tütre lillendatud laiba, viis tuppa ja pani voodi, kuna ta ise läks oma sängi juure ja jäi sinna istuma. Varsti tuli ka Mai tuppa, ja nähes tütart surnuna voodis, tormas ta sinna; karjatus karjatuse järele tuli kuuldavale ka temaltki, ja neile järgnesid pisarate valangud, kuna toojad jutustasid talle, mis oli sündinud rukkiväljal. Vaevalt olid nad lõpetanud jutustuse, kui kuulsid tasast purustatud häält, umbset, nagu kuskilt maa alt; kõikide silmad pöördusid Aadu poole, kes oma sängi äärel istus ja nüüd sellesse langes ja jäi sinna liikumatult nagu kivi. Nutja naine jooksis mehe juure: uued karjatused ja oiged tulid üle ta huulte; siis tormas nagu meeletu õue, püüdis ja vehkles kätega õhus, nagu uppuja päästjat otsides vees, siis jooksis kööki paja juure, milles kees rohi, tõstis vedeliku kruusi, jahutas ja jooksis uuesti tuppa, määris ja võidis meest keedisega, siis ka tütart, ja püüdis neid äratada ellu, aga need katsed äpardasid: laibad lamasid ja jäidki elutumalt lamama. Toojad, nähes, et siin abi hädatarviline, läksid

naabreid kutsuma ja jätsid lahkudes maha troostivaid sõnu, mida Mai kuulis nagu läbi une. Järsku tundis, et ta ise oli veelgi rohkem puruks tehtud kui ta mees ja tütar, kuna nendest purustatud tükkidest tahtis keegi nagu nägemata välja pigistada verd ja elu viimse tilgani. Ei, ei! See pigistaja ja eluvõtja polnud keegi muu kui surm ise. Aga midagi oli tal veel teha ja kuni selleni tahtis ta kindlasti surmale vastu panna. See läks tal ka korda, sest pigistused kadusid ja ta võis end liigutada ja hingata vabamalt. Nüüd hüüdis ta valju ja valulise — otse kaugustest läbi ulatuva häälega: „Ahivere Tulev, tule ruttu! Tulev, tule ruttu, sinu surnud pruut ootab elusat peigmeest, sinu surnud pruudi elus ema ja surnud isa ootavad oma väimest.“ Siis vajus ta kahe laiba vahel olevale pingile ja jäi sinna rahulikult ja ootavalt istuma.

Samal hommikul läks noor Ahivere Tulev tavalisel rõõmsal meeleolul kündma põllule. Ja seda õigusega, sest nelja nädala pärast ei olnud tema ega tema pruut Maali enam teineteisele pruudiks ja peigmeheks, vaid kõike õnne ja õnnetust jagajad abikaasad. Kindlalt olid nad lubanud igasuguses hädas jääda teineteisele truuks ja mõlemad olid tunnud, et nad antud lubaduse suudavad pidada nii siin ilmas kui ka säälpool eluläve. Nad ei aimanud ühtegi võimu, kes seda oleks suutnud purustada; sest õnn ei tahtnud purunemist ja ka nemad ei tahtnud õnne purunemist, kuna õnnetusel nende arvates polnud seda purustavat võimu. Hommikust saadik oli ta sepitsenud uhkeid tulevikuplaane ja

nüüd, kus töö lõpule jõudmas, tõusid unistused kõrgeimale tipule: ta vaatas särava päikese palgesse ja tundis, et kaks võltsimatut nägu vaatasid teineteisele pühalikult otsa, ta tahtis võimsa rõõmuhõiskega uhkeid plaane ja unistusi kroonida, kui käis järsk praksatus ja ader oligi puruks. Kive ja kände oli ta selle adraga üles künnud ja nüüd puhtas kobedas mullas läks see täiesti puruks. Siis vaatas ta üles ja nägi, et must pilverüngas oli peitnud päikese enese taha. Aimused nii halvad, mustad ja tinarasked vajusid igalt poolt nagu looklevad maod ta pääle; siis tahab ta nagu kivineda, sest näeb enese ees avaral põllul kasvavat tamme, mille tüvele toetub ta pruut Maali, verise rinnaga ja verest nõrguvana, vajub siis veitsi tamme tüvele ja ei liigutu enam. Uhkeid unistusi ei krooninud rõõmuhõisked, vaid valuline, ta enese luust ja lihast läbitungiv karjatus. Rutuga viis ta hobuse koju ühes purustatud adraga ja viipas käega isale, et see hobuse võtaks lahti, kuna ta ise pani jooksma kõigest jõust. Tükk aega jälgis isa vaade poega ja oli väga imestunud ega saanud aru, mis oli sündinud poisiga. Imestus kasvas veelgi, kui ta nägi, et poiss otse suure Himosoo poole tormas, millest tavaliselt kõik hoidusid parema meelega eemale. Aga Tulev tormas koledaimasse soo kohta, sest siit oli tee eesmärgile lühim. Minek ümber soo oleks teinud tee kolm korda pikemaks. Täna aga ei võinud ta ühtegi teed tarvitada, mis käiku ja aega oleks pikendanud. Aga mida rohkem ta soo keskkohale ligines, seda koledamaks muutus see: laiad, alles kinni-

kasvamata loigud, siis kinnikasvanud nõrgad kohad, mis isegi kurge ei kannud, siis kaunis lai porine pool-kinnikasvanud jõekene: kõigist teati kui põhjatuist rääkida. Aga ükski ei suutnud peatada Tulevit: loikudest ja mülgastest hüppab ta üle niisuguse jõuga, kui oleks õhk teda õrnalt ja tuuletiivul üle viinud. Peagi on ta soost üle ja jõuab kivile, mille lähedal selge allikas välja voolab. Esialgu ei saa ta aru, miks ja kuidas on ta sattunud siia. Ta toetab end kivile, sest mineviku mälestused pidasid teda kinni. Mõned armsad pildid ta ajus mööduvad kiiresti: Ta näeb, kuidas ta nägi siin esimest korda oma pruuti. Olgugi, et palju noormehi oli olnud too kord sääl koos ja kuidas kõik olid püüdnud Maaliga rääkida ja tantsida, kuna aga tema ei julgenud lähenedagi. Ta oli heitnud ainult sügavaid, paljurääkivaid pilke neiu poole ja neidki veel salaja. Kuidas ta iga kord, kui neiu vaatas tema poole, oli punastunud ja löönud pilgud häbelikult maha. Häämeelega oleks ta mõne sõna rääkinud, aga isegi siis, kui neiu talt päris ühte-teist, ei saanud ta peaaegu midagi vastata. Ent kõigest hoolimata olid nad teineteist kõrgemini hinnanud ja see oli nad teinud pruutpaariks. Ta tunneb nagu närbust, astub allikale, kummardub ja joob karastavat selget vett. Vaevalt on ta seda teinud, kui talle äkki tuleb meele, mispärast oli ta jõudnud siia. Ta on taas valmis algama lendavat jooksu, aga just samal hetkel ajab ligihiilinud hiiglakaru mõmisedes ja võitlusevalmilt end kahele käpale püsti ja suleb tal tee. Vastased on tugevad ega mõtle taganemisele; nad sammu-

vad, kumbki olles kindel oma võidule, otse teineteisele vastu. Tulevi käed valmistavad juba karu kaela kinnikägistamiseks, aga samas silmab ta enese ees kivi maas, kahmab kähku selle loodusrelva pihku, äigab ja järgmisel hetkel langeb karu korisedes kokku. Tee oli vaba. Jooks algas uuesti niisuguse kiirusega, et puud, põõsad, orud, künkad, kivid ja kännud näisid põgenevat pöörase rutuga vastupidises suunas, kuna tema üksi tormas ainult edasi. Peagi jõudis ta Alliksoo õuele, mille värav oli pärani lahti. Et õuel polnud liikumas ühtegi hinge, tormas ta otse tuppa. Siin avanes ta ees ennenägematu pilt: Maali lamas lilledega ehitult ühes sängis ja isa peaaegu tundmatuks muutunult teises, kuna ema istus pingil nagu kivistunud; ükski nendest ei liigutanud ennast. Tasa ligines ta mõrsjale, hüüdis teda pehmel õrnõhulisel häälel, võttis kätte ta käe ja katsus teda õrnhellalt äratada. Aga kõik jäi tagajärjeta: pruudi käsi ja kogu keha oli külm ning kange. Küll katsus ta alalhoida oma purunedatahtvat meelerahu, aga asjata: juba tantsisid metsikud pisarad marulist tantsu ta valust põlevail palgeil, vihast ja valust lõhkeval rinnal. Kui see pisarate tormiline lahing oli vähe vaibunud, astus ta Aadu juure ja katsus teda liigutades üles äratada. Aga katsed jäid ainult katseteks. Nüüd libises ta pilk pruudi kivinenud ema pääle ja märkas, et see end liigutas. Ikka elavamaks muutusid istuja liigutused, kuni avanesid silmad ja suu; pisarad voolasid silmist ja sõnad suust ühel ajal: „Tulev, oh kuidas ootasin sind, Tulev!“ — „Pea emake, räägi

lühidalt! Kus ja kuidas on see kõik sündinud?" — „Von Rennenkampff laskis peksa esmalt isa ja pärast peksis ise tütre surnuks. Maali heitnud hinge, hüüdes: „Tulev, sa tasud!" Juba siis, kui ta laipasid esmakordselt nägi, kihvatas ta päässt kättemaksmis-mõte läbi. Nüüd sai see elavaks ja küpseks: raev kasvas tas roimari vastu ja kõrvuti sellega kole jõud: silmist lööмasid välja kollased kiired nagu koledast tulest põletavad leegid, musklid tõmbusid pinevile: enne kui päike jõuab loojeneda, peab täide viidama ta pruudi ja ühtlasi ta enese viimane soov. Ta tahab tormata toast välja ja otse mõisa, aga sääl näeb ta oma suureks imestuseks, et tema õnnepurustaja koletis von Rennenkampff ratsul värati kaudu õuele ratsutab. Kibe ja mürgine naeratus ilmub Tulevi näole, mis peagi kaob, kuna asemele asub sügav tõsidus. Kindlal kõnnakul astub ta õue ja juhib sammud otse mõisniku poole. See võtab teda vastu tavalise sõimuga, märkab aga kohe, et siin tõsise vastasega on tegemist, ja aimates paha annab ta hobusele ägedasti kannuseid ja mõne hüppega on ta õuest väljas. Aga Tulev ei mõtlegi jääda paigale: ta tormab põgenejale järele nagu nool. Algab pöörane põgenemine ja veel pöörasem tagaajamine. — Mõisnik vaatab sagedasti selja taha ja näeb, et tagaajaja aina ligineb. Meeleheitliku ägedusega annab ta hobusele uuesti kannuseid, sundides teda kiireimale sõidule, nii et muld ja pori tagaajajale joana vastu nägu lendavad. Aga mida kiiremini mõisnik kihutab, seda lähemale jõuab Tulev. Vaevalt on põgeneja soo ääres oleva mülka

juure jõudnud, kui tunneb, et tagaajaja oma käe lööb sadulavöö külge nagu raudse konksu, ja järgmisel hetkel on hobune tõmmatud tagumistele jalgadele püsti ega liigu enam paigastki. Tulev kisub mõisniku maha sadulast ja käsib tal seista paigal. Hobuse laseb ta lahti, üteldes: „Hobusekene, mine, mine rahulikult oma teed, sest sina oled süütu ega pea süütumalt kannatama.“ Siis vaatas ta tüki aega näkku mõisnikule, sellele ümbruskonna inimeste elusale kuradile ja oma õnne-elu mõrtsukale. Nüüd mõõtis ja silmitses ta teda juukseharjast kuni saapakannani. Aga sääl nõtkus ja paindus von Rennenkampff'i turi: ta langes Tulevi ette põlvili ja hakkas paluma, lubades mõisa ja kogu varanduse talle, kui ta temale ainult elu kingiks. Ei, ei! Seda toore ja valevõimu ees, toorest ja valet roomamist — millega on täidetud rahvaste aastatuhandete ajalugu — ta ei salli! Ja Tulev ütleb talle kindlal toonil: „Toore ja valevõimu otsas oled sa istunud, toore ja valevõimu ees oled sa roomanud, toorest ja valevõimu oled sa kasvatanud ja sama toores ja valevõim peab su ära neelama! Variseer! võta vastu oma teenitud teenarid.“ Tulev tõstis mõisniku õhku ja keerutas teda ringi nagu mingit lingukivi. Nüüd keerutas ta teda otse mõõtmatu kiirusega, jõu ja vihaga, laskis ta siis lendu ja järgmisel hetkel kuuldus mülkast tume lartsakas, millele järgnes vee ja muda lend, ja veel samal hetkel oli mülka ümber kasvav rohi maetud paksu muda alla. See rohu surmamine oli mõisniku viimane roim surma lävel. Mülka lainetus kadus, mõned mullid tõusid

porisele veepinnale. Siis vaibus ja vaikis kõik. Tulev ei tunnud kättemaksust hääd- ega pahameelt; mis ta õieti tundis, selle jättis ta ajaloo ja selle kõrgeima võimu saladuseks, kelle käsu järele ta oli toimetanud. Ta tahtis tagasi minna, aga sääl tundis ta järsku, et kellegi nägematu käsi ta õlale koputas. Ta virgus nagu raskest velvast. Ta ei saanud aru, mis oli temaga sündinud. Kas oli ta näinud viirastust või velva; sest ta seisis ju keset tuba kolme laiba keskel ega polnud toast väljagi saanud. Küll aga seisis kadunute naaber ta kõrval, kes oligi koputanud ta õlale ja sellega äratanud ta imelikust olengust, kus ta oli mitu tundi viibinud. Uuesti tahtis Tulev välja tormata, aga sääl astus tuppa naabri teo-ori ja teatas koleda mõisniku imelikku ja salapärast surmalugu: „Kui mõisnik rukkiväljalt koju tulnud, läinud ta oma alkoovi, keeranud ukse seestpoolt lukku ja heitnud magama. Aga umbes enne päikese loojenemist kuuldud tema toast suurt kolinat, siis mingisugust ähkimist, millele järgnenud tume mürtsakas. Siis vaikinud kõik. Koputatud uksele, hüütud tuppa, aga kõik asjata. Siis murtud uks lahti ja kole pilt esinenud kõigile: mõisnik olnud kokkusurutult ja üleni siniselt keset põrandat surnuna maas. Et teda keegi pole suutnud kohalt liigutada, kutsutud kogu mõisa mehed kokku ja siis alles suudetud mõisniku laip kohalt ära liigutada. Tulev katkestas mõisa mineku ja jäi teiste hulka kohale, kes kõik imestasid selle salapärasuse üle ja tundsid rõõmu, et koledast mõisnikust olid lahti saanud. Kogunes veelgi inimesi, kes kõik

asusid surnutega juba kombeks saanud toimingutele ja peiete ettevalmistusele.

Nädala pärast puhkasid Jõksi mõisnik kui ka temalt surnuks pekstud Alliksoo teo-orjad Kanepi kiriku kalmistul, kuna Tulev nõdrameelsena ümber hulkus, kuni ta päeval, mil ta laulatus pidi olema, oma pruudi haualt surnuna üles leiti. Peagi puhkas ka Tulev hauas oma pruudi kõrval, kellele ta murdmata armastuse oli lubanud ja ka pidanud.

Kaua aega kõneldi elanikkude hulgas sellest õudsest loost. Ühtedele oli ta raskeks hoiatuseks ja teistele vägevaks tulevikulootuseks, kuna sündmus ise tükk tüki järele ajaloo unulasse pudenes ja sinna kadus.

Igavene kurbmäng.

Tee, mida mööda aeglaselt sammun, hakkab järsku kramplikult vingerdama, peidab enese sama järsku künka taha, vajub siis hästi allapoole ja läheb üle tumedasti voolavast jõest. Veel mõned sammud edasi ja olengi teelahkmel. Jätan siis maantee ja pöördun kitsale metsavahe-teele, mis viib mind otse Tõuralaane ürgmetsa. Varsti haruneb tee mitmeks, kuna see haru, mida mööda mina lähen, enese ära peidab paksu samblakorra alla, mis tõenduseks, et käijad on selle tee ära unustanud või meelega maha jätnud. Kahel pool teed seisab hiiglapuiega vägev mets, mille all omakorda kasvavad nii väga mitmesugused vähemad puud ja põõsad. Kõigil on ilma kõrvalekaldumata ja ilma igasuguse lahkhelita ühine, ilus, õilne ja kõrge püüe, siht ja eesmärk: tõusta ja tungida otsesihis igavesse kõrgusse, puhtasse õrna, sinavasse kaugusse, ikka lähemale ja lähemale päälae kõrgeimale kohale. Seda õilset püüdu saatsid nii sagedasti vaiksed ning mahedad, siis jällegi võimsad ning vägevad elu enese hääled ja viisid, mis tulid kustki kohinal ja läksid kuhugi mühinal, et anda võimalust uute viiside mängijale. See elu enese mäng looduse

elaval kandlel oli nii kaasakiskuv, et sagedasti istusin tee pervele teda kuulama; vahel jäin seisma kesk sammaldunud teed ja kuulasin uuesti, kuulasin ega märganudki, et valitses juba täielik rahu. Ootasin ja ootasin igatsusega uue mängu ja laulu algust, et siis eneses hõisata ja laulda kaasa kõigest jõust, aga kõik oli asjata: vaikus jäigi valitsema ja evis otse salapärase ning pühaliku ilme. Järsku hakkas maapind ühes tee ja metsaga laskuma, kuna mets muutus ikka tihedamaks ja tihedamaks. Viimaks muutus päris hämaraks õõneks, mille teises otsas paistis olevat mingi suur ja hästi valgustatud aken või avaus. Kiirendasin käiku ja peagi olin metsast väljas ning laia raismiku äärel. Raismik — päältnäha päris tavaline: kännud, kännud ja aina kännud, ühed pleekinud nagu surnuluud, teised tublisti kõdunenud, kuna kolmandad olid üleni samblaga kaetud. Kändude vahel kasvasid üksikud küürakad, viltu ja vireldi, seest pea kõik mädanenud puud ja puukesed, millede tühjes õõntes elutsesid mitmesugused mustad mutukad, kes nähes ja tundes inimest põgenesid õõnte sisemusse. Ka põõsastest, mis siin ja sääl kasvasid, paistis silma kasvu jõuetus. Taimedest kasvasid lopsakalt karuohakad, kuna teised taimed põdesid kidurus- ja kõdunemishaigust, mis polnud kaugel väljasuremisest. Igatahes oli ta rohkem kui raismik, rohkem kui kännustik: ta oli peaaegu täielik kalmistu, sest kaduvus ja surm olid siin saanud valitsuse eneste kätte. Tee, mida mööda olin jõudnud raismikuni, lõppes siin selle äärel. Kõik kat-

sed, leida raismikust läbiviivat teed, jäid tagajärjetuks. Aga siiski, mida rohkem ma otsisin, seda rohkem selgus, et kogu suur raiesmik oli kogu suur ning ühtlasi allapoole vajuv kaduvuse- ning hukkuvusetee. Et raismiku pikkusel polnud mingisugust lõppu näha, kuna ta laiuse teine äär eemalt silma paistis, siis sammusin julgesti raiesmikku.

Sammudes edasi jõudsin künkale, kuhu jäin vähe peatuma. Künka hari, mis seisis minult mõned sammud vasemal, oli kaetud ühtlase ja tasase rohuga nagu vaibaga. Kolmest küljest piirasid seda ilusat vaipa hiiglasuured luitunud kännud, millede vahel kasvasid suured ja lihavad karuohakad; neljandal küljel seisis täiesti kuivanud suur ja tihe sarapuu-põõsas, millest tulid, kui tuul temasse puhus, hääled kuuldavale, mis sarnanesid luukere raputamisest saadud klõbisevate häältega, mis kohe langesid jõuetumalt maha põõsa alla, kuhu kustusid. Selles imelikus ringis kuivanud põõsa ees oli üleni rohelise samblaga nagu kaleviga kaetud känd, mis seisis alaliselt ja ootavalt, teenistusvalmina igale puhkusesoovijale. Tahtsin sammuda edasi, aga korraga langes mu vaade vähe maad eemal kasvavale ning kuivama hakanud väljasurevale puule: hiiglasuur ja seest täiesti õõnes tüvi, vägeva ja ülespoole tungiva ladva asemel mõned allapoole tüvele tagasivajuvad oksad, needki seest tühjad ja kuivamas, ainult mõni jõuetu ja poolroheline leheke oli lipendamas, nagu äraeksinult siin ja sääl oksal. Nähtavasti olid puuraidurid põlglikult ja nagu trotsiks ta jätnud kui mitte kuhugi kõlbava

kasvama — õieti pikaldasse surma surema. Järsku hakkab puutüvi liikuma ja kaheks jagunema: peagi märkan, et inimene, kes oli puutüvele toetunud, eemaldus sellest ja hakkas lähenema künkale, mille harja lähedal ma seisin. Puutüvi aga langes lühikese, tumeda ja tuima mürtsuga ümber: vististi oli õel saatus teda algusest saadik närinud ja nüüd alles oma tööga lõpule jõudnud. Silma nähes lahkus senine saatus puust ja puu senisest saatusest. Ka selle läheneva inimesega polnud lugu palju parem: nähtavasti tahtsid senine inimene ja tema saatus samuti teineteisest lahkuda. Vahel tahtis inimene jääda nagu seisma, vaadata, pöörduda ja minna nagu tagasi. Aga siiski kõigest hoolimata liikus ta nagu vastu tahtmist edasi. Jõudis künkale ja istus samblaga kaetud kännule: vanaldane — umbes kaheksakümne-aastane mees, täis uhkust ja kindlust, hõbehall pää, ilmekad, targad ja kindlad näojooned, iga liigutus tõsine ja kõikumata; tundus, et kõik, mis olid tema rassi jumalad loonud kaunist ja ilusat, hääd ja uhket, suurt ja vägevat, võimsat, õiget ja kõrget, ei olnud üksi tas leidnud kehastuse, vaid jõudnud koguni kõrguse ja täiuse tippu, — isegi kõrge vanadus ei olnud talle nisvaks ega hirmutiseks, vaid teiste täiuste krooniks. Vaade, mis oli kunagi viibinud ainult kauguses — õieti lõpmatuses —, oli nüüd juhitud otse ta enese jalge ette maha ega liikunud säält enam kuhugi kaugemale. Aga vaatamata kõigele sellele täiusele võis siiski märgata, et see nägematu võimukas alus, millel seisis mees kogu oma suurte ja väge-

vate omadustega, oli nähtavatelt võimudelt nagu nägemata ära lõhutud, ära purustatud ja ära uhetud, mille tõttu oleks ta nagu märkamatult ja otse udusule kergusega alaliselt vajunud või vahetult purjetanud kuhugi lõpmata tühjusse — tühjusse, mida on kõik-elu ja ta elavad jumalad püüdnud hävitada ja ta eest nagu alatuima ning jälgeima roojuse eest põgeneda. Võimatu oli tunda, kas oli ta võidetud või võitja. Ainult üks oli kindel, et ta peitis eneses midagi sünget saladuslikku, mis nagu oligi saanud võidu ta üle. Järsku märkasin, et see sünge ja saladuslik oli tas siiski üleliigne, millest ta häämeelega oleks tahtnud lahti saada; aga nähtavasti ei julgenud ta isegi puudutada sellesse purustatud mehe hingesse, mille tükid tas veel viimaseid kramplikke tuksatusi tegid. Kole ja suur pidi olema see tõsise mehe tõsine haav. Olgugi, et mus oli tõusnud tugev soov temaga kõnelda mõned sõnad, surusin selle kohe alla, — võib-olla puudutan või riivan tahtmatult teise haava, mis talle oli nii palju piinavat valu teinud ja kaduvat saatust valmistanud! Ei, ei! seda ma ei tee, ja tahtsin sammuda edasi, kui hakkas kostma mu kõrvu tasane ja kindel hääl, mis end kiskus lahti kustki tumeduse pinnalt ja muutus lauseks: „Kas teie olete see, kes kirjutas eile Ahtavere eidelt Kailulalt üles muinasjutte?“ Olen — oli mu otsekohene vastus. Aeglaselt võttis ta siis pahemast kuuetaskust hõbedast paberossitoosi nii välja, et selle esikülg ühes sinna graveeritud osalise loodusepildiga paistis mulle selgesti silma: mäed ja orud, kingud ja lohud, järved

ja jõed, metsad ja raismikud, tihnikud ja lagendikud, suured ja väikesed puud ja põõsad. Uhke taimestik ja loomastik ei tunnud siin puudust mitte millestki. Teravasti silmitsedes võis näha selgesti, et iga puu või põõsas, mis seest või väljast oli kuidagi moodi rikutud, suitses — seda rohkem, mida suurem rike, seda vähem, mida vähem rike; peenemad ja jämedamad suitsusambad tõusid aeglaselt ülespoole, kus nad paisusid jämedamaks ja viimati ühinesid mingisuguseks kollakashalliks linikuks, mis kogu oma all oleva looduse nagu kaanega kinni kattis ja ühtlasi päikese oma taha mattis. Ülevalpool linikut selge, sinine ja lõpmatusse ulatuv taevas, kuna allpool linikut oli kõik muutumas tumedaks, süngeks ja tuhakarva halliks, mis ühes loodusega ikka rohkem ja rohkem nõrkus, vaibus ja tardus selleks imelikuks uneks, mille taha on jäänud kõik tumedaks. Kõik nagu ligines sellele surmasarnasele rahule, millele järgneb kõikides aegades olnud, kõikide jalgealune-põrm. Kole! tahtsin hüüda, aga enne lõi paberossitoos enese lahti ja minule haigutas vastu süsimustaks muutunud sisemus nagu lõunamaa öö. Sellel tihedal süsimustal sisemusel lamas peenesse paberisse topitud ja kallistesse lõhnadesse salvitud pabeross, mis levitas meelitavaid lõhnu, millele seltsis omaniku lahke ütlus: „Palun, võtke ja suitsetage!" „Ei, ma ei suitseta!" — oli minult vastuseks. Ilma et ta oleks oma pakkuvat ütlust korranud, lõi ta paberossitoosi kinni ja viskas enese ette maha. Siis võttis parema käega paremast taskust pudeli, pani

ta põlvele ja hakkas teda aegamööda ringi keerama. Pudeli kaelal seisis hõbedane hüään, millel ümberringi rippusid igasugused raiped ja nende luud, kuna põhja piiravale hõbedale olid tehtud prügi ja kõntsahunniku-kujulised ilustused, millede alt rammusad õõnestajad ussikesed ja tõugud saakiootavalt välja vahtisid. Nende isu oli nähtavasti täitumatu. Keskel seisis lai käevõru-sarnane hõbedane vöö, mille ääri ilustasid kuldpalmikud ja põimingud, mis looklesid briljantide vahel siiru-viiru. Kõik kolm osa olid ühendatud vildakate, küürakate, kõverate ja peaaegu katkiste sambakestega. Keskmisel, vöösarnasel ilustusel seisis pilt, mis algas õige väikesest süsimustast joonest ja lõppis ringi tehes samal joonel. Pildile oli mahutatud peaaegu kogu loodus oma hääduste ja halbustega: pildi alul olid igasugused inimesed, mitmesugustes töödes kibedasti ametis, millest iseäranis silma torkas pudelite täitmine ja nende tühjendamine inimeste kehha. Seda täitmis- ja tühjendamistegevust ilustati, ülistati ja õigustati niipalju, kuipalju täitjate ja tühjendajate mõistus iganes suutis. Kõik muu tegevus aga seisis ja kestis ainult päälesunnituna, mida igaüks kuidagi pidi tegema nagu vastu tahtmist. Siis hakkasid inimesed kui ka nende töö kõikuma: langema maha ja tõusma üles; peagi kujunes see ainult tõusuks ja mõõnaks, mis varsti muutus maruliseks tormiks ja evis inimese ning tema töö mahalõhkuva ilme. Sellele järgnes äge otsimine: igaüks oli sannud kuidagi tunda ja teada, et tal olevat läinud kaduma see kalleim ja väärtusli-

kuim asi, millega ära võidetakse aeg ja ruum ühes sääl elavate koledate õnnetustega ja isegi igavene surm muudetakse igaveseks ilusaks eluks. Pudel liikus nagu iseenesest vähe ringi ja siis võis näha selgesti, kuidas otsimine muutus mõttetuks mölluks ja võõrastavaks võitluseks: võideldi igaühega ja igamoodi: ühed võitlesid kividega, arvates, et väärtasi on peidetud nende alla; teised puudega; kolmandad muude ehituste ja hoonetega; neljandad võitlesid teineteisega ja üksteistega: raiuti, lõhuti ja pisteti üksteist surnuks, kisti surmatuil välja sisemus ning pilluti laiali. Ja siis uuesti otsiti ja võideldi, võideldi ja otsiti ja leiti, et ka kõik teised ilusad, kallid ja kõrge väärtusega varandused olid kadunud kuhugi nägemata ja teadmata, mille tagajärjel olid kõik loomulikud olukorrad muutunud ebaloomulikuks, just niisuguseks, nagu nad iialgi ei oleks pidanud olema. Need ebaloomulikud olud valmistasid igal pool igasugust vaesust, rumalust ja toorust, mis siis kõik kooris irvitasid inimese nõrkenud mõistuse üle. Tõusis uuesti otsimine: otsiti ja otsiti, aga ei leitud kadumaläinud varandusi, vaid leiti süüdlane üles. Ja see polnud keegi muu kui inimene ise. Inimene oli inimeselt ja iseeneselt kalleimad väärtasjad ning varandused, jumalikud mõtted ja tõed, ühes jumalatega ära varastanud, röövinud, hävitanud ja muutnud enese tooruste ning rumaluste nisvade tandriks, mis koormas kõiki allapoole rõhuvalt. Nüüd tõusis üksteise süüdistamine, mis peagi muutus võitluseks: võitlesid suured ja väikesed, kuulsad ja kuulsuseta, ku-

ningad ja lihtinimesed, ausad ja alatud, ja siis, kui inimese-inimest põrmuks muutev võitlus oli ägedaimaks muutunud, siis lõppis pilt väikese ja süsimusta joonekesega, mille teisest äärest oli alanud aegade alatuim pilt. Ma tahtsin pöörda näo kõrvale ja hüüda: hirmus! aga järsku pööras ta pudeli kummuli, pööras siis ta püsti tagasi — ja kohe seisis pudeli kaela otsas viinaga täidetud klaas, mis veetlevais ja hurmavais värvides kiirgas ja millest kostis välja tasane häälitsus, mis tuletas meele murdumis- ja purustamishääli. Ulatas siis minu poole üteldes: „Jooge!" — „Ei!" oli mu teiseks lühikeseks vastuseks. Ilma et ta siingi oleks korranud oma ütlust, viskas ta ka pudeli enese ette maha. Ajas siis enese aeglaselt püsti ja hakkas seepääle nagu sisemisel sunnil jutustama:

„See sündis too kord, kui inimene jumalik oli ära tapnud ja ära hävitanud minus minu ülivaima ja võimsaima elus varanduse; siis hakkasin põgenema iseenese eest: jooksin, otsisin ja ajasin surma taga, aga see maailma vägevus põgenes mu eest kui narr ja kergats. Ja kui ma teda kätte ei saanud, siis tahtsin tõsta kaebuse inimese, surma ja kõigi õeluste pääle, aga ei leidnud kedagi, kellele kaevata. Nii jõudsin meeleheitel siia künkale, kus viibin praegugi. — Ümberringi kasvas mets, ja mets, vaatamata ilusale ja selgele keskpäevale, oli mu ümber nii hämar, nii pime. Ringutasin kätega emakese looduse poole ja kaebasin otse ta südame sügavustele; siis ringutasin kätega ümbrusse ja kaebasin uuesti valjul häälel; siis tõstsin käed

taeva poole ja kaebasin jällegi valulisel häälel kõrguste kõrgeimale võimule. Aga kõik oli asjatu: kaebust ei kuulnud keegi, vastust ei saanud kustki. Siis hüüdsin viimasel meeleheitel: „Loodus, inimesed, surm, jumalad, kas olete kõik mu maha jätnud!“ ja tahtsin heita enese künkale, kui kostis ütlus uhkel, pehmel ja kindlal toonil: „Sa pole veel mitte ise jätnud iseennast ja ka teistest pole keegi jätnud sind maha!“ Imestades püüdsin silmata sinna, kust tuli nii imelik vastus, ja näen enese ees koleda ja mõistatusliku pildi: tugev mees, pikkade lumivalgete juustega, pääs orjaaja okas-teotuskroonid, käte ja käevarte külge oli seotud raskete vangiraudadega kõiksugused nuudid, piitsad ja kepid, kuna kehasse oli heidetud mitmesugused nooled, odad, piigid ja mõõgad, jalgade ja säärte ümber olid mähitud rasked ketid ja ahelad, nägu puruks kistud ja keha täis igasuguseid haavu, milledest alatasa nõrgus vereleent, kuna silmist valgusid aegamööda pisarad, ja kui ta ennast vähegi liigutas, siis salvasid teda kroonid, piitsutasid nuudid, torkisid odad ja pigistasid ahelad. Hoolimata koledaist piinust, peegeldusid mitte üksi ta näost, vaid kogu kehast, valude, kaevete ja ohete asemel, ainult kõikumata kindlus, rahu ja tõde vastu, mis teda tegid nähtavasti surematuks. Ilma pikema mõtlemiseta tormasin ta poole, et vabastada teda teotavaist kroonidest, torkivaist odadest ja pigistavaist ahelaist, aga kõik minu katsed äpardusid, sest igalt poolt, kust tahtsin talle ligineda, ei pääsnud talle juure. Igal pool seisis minu ja tema vahel

õhuke ning hõre mustavärviline linik. Igakord kui jõudsin liniku kohale, siis tundsin, et viibisin lõpmata tühjuses. Taganesin ja tormasin uuesti nii mitmele ja mitmele korrale, aga ikka ja ikka sattusin samasse läbitungimata tühjusse, kust tulin tühjalt tagasi. Siis märkasin oma ehmatuseks, et ta kõik see aeg oli kõnelnud võimsaid sõnu, mida ma polnud pannud tähele. Jäin nagu kivinenult seisma ja kuulama neid sõnu, mis voolasid aeglaselt ja võimsalt: „... Vaata, su ees on maas kaks õeluse ja õnnetuse sümbolit; võta need enesega kaasa, mine inimeste sekka ja otsi inimene üles, kes nendest andeid ei võta vastu; sellele kaeba ja jutusta kõik, mis sul elus on ja saab juhtuma; sest inimene peab kaebama inimese pääle ainult inimesele!“ Sellele järgnes lühike vaikus, mille lõpetas vägev metsakohin. Siis nägin, kuidas kõneleja hakkas hiilgama ja särama: teotuskroonid muutusid oreoolideks, piigid ja odad sädelevaiks kiirtelõngadeks, kuna ahelad langesid ta jalge alla ja aheldasid säält üles tungiva pimeduse. Siis hakkas sädelev inimene tõusma ja aheldatud pimedus vajuma, kuna vabanenud ruumisse asusid elama valguskiired. Järsku kuulen, et keegi hakkab otse mu enese juurest kaeblikul ja murtud häälel hüüdma: „Mine ta järele, mine ta järele, sest see oli ja on sinu ja sinu kaaslaste Õnn ja Jumal, keda need variserid, kes õpivad tarkust ja külvavad rumalust, on teinud märtriks!“ Hääl vaikis ja kadus. Siis jahmatasin, sest vaatamata nii tuttavale häälele ei tunnud ma teda ometi. Vaatasin ringi, aga ei näinud kedagi. Siis

märkasin ja sain aru, et see oli olnud mu enese hääl. Keegi oli minus minu enese häälega rääkinud mulle enesele. Nüüd sirutasin käed õhku ja püüdsin tabada kinni kiirtelõngu, aga tabasin ainult tühjust, millesse pidin lämbuma. Kui tüki aega nagu meeletu olin neid asjata püüdnud, siis nagu kogemata vaatasin üles ja nägin päälae kõrgeimal kohal mulle vaatavat vastu nii imeõrnalt ja tõsiselt Põhjanaela. Ringutasin ja karjatasin: „Inimese ja inimeste Õnn ja Jumal nii kõrges kõrguses ja inimene ja inimesed nii madalas madaluses!“ Siis langesin künkale, kuhu jäin. Tükk aega oli möödunud, kui virgusin nagu poolunest ja tahtsin tõusta üles, kui silmasin enese ees maas lamava rikkaliku hõbeda, kulla ja kalliskividega kunstliselt toredasti ilustatud paberossitoosi ja viinapudeli. Arvasin, et kõik nähtu ja kuuldu oli olnud ainult kaduv viirastus; aga nüüd seisin uue mõistatuse, uue viirastuse ees. Et jõuda selgusele räägitud sõnade tõsiduses, võtsin paberossitoosi kätte ja tegin ta lahti: seest süsimust ja tühi. Aga vaadeldes edasi nägin, et selles süsimustas ruumis magasid inimene inimese ja rahvas rahva kõrval niisugust sügavat kesköö und, mis iialgi pole tunnud hommiku lähenemist. Kujud hakkasid vähenema ja siis märkasin, et toos oli täidetud surnud või surmatud taimedest valmistatud ja kalliste lõhnaõlidega salvitud — õigemini balsameeritud — paberossidega, mis ootasid elusat tarvitajat. Nüüd võtsin pudeli üles, tegin ka selle lahti, vaatasin temasse ja nägin haua, kuhu iga tõugu inimeste ja rahvaste laipu otsekui rasket

rahet wahet pidamata sisse sadas. Tahtsin lahutada oma vaate sellest inimeste ürgaegade haudpildist, kust elusatena oldi tuldud välja ja kuhu surnutena sajati tagasi. Järsku hakkas mu silme ees virvendama, ja siis märkasin, et laipadesaju asemel seisis kihisev ning vahutav vein, mis minu käeliikumise tõttu pudelis kergelt lainetas ja jällegi elusat tarvitajat ootas. Mõtlesin: ei ole need asjad viirastus, siis pole ka kuuldud sõnad viirastus, ja otsustasin minna antud ülesande täitmisele, mille arvasin olevat õige kerge. Möödusid päevad, nädalad, kuud, aastad ja aastakümned; otsisin lähedalt ja kaugelt, aga siiski jäi üles leidmata inimene, kes oleks loobunud nende asjade sisu vastuvõtmisest. Hõbeda kindel, kõrkuseta ja edevuseta uhke, otsekohene ja selge läik, kulla lõpmatuseni painduv, pehme ja murdumatu ning mahe hiilg, kalliskivide kaugusest tulev, kõigest üleolev ja kaugusse minev vaade, sädelus: kõik see väline hiilgus ja toredus, millega kõik tühjused on end ehtinud ja ilustanud, oli nii võluv, veetlev ja hurmav, et keegi ei suutnud vastu panna, vaid langesid ohvriks ja orjaks otse mõttetumalt nende uhkete asjade alatule sisule. Imestasin, et nii väike vangla ja nii väike haud, aga kõik maailma inimesed, nii suured kui väikesed, targad ja rumalad, mahuvad sisse nii ühte kui teise, ilma et iialgi tuleks puudus ruumist.

Ühel hommikul jõudsin oma sünnikülla ja kohtasin sääl kahe hiiglapuu — ühe kõvera ja teise nöörsirge — ees salga inimesi, kes kõik kõverat puud pidasid sirgeks ja sirget inetuks ning kõve-

raks, mis otsustati hävitada. Vähe edasi kohtasin teise salga, kes rääkis valjul ja selgel häälel oma ürg- ja igi-isade ning -emade keelt, aga sellest hoolimata ei mõistnud ega saanud nad enam aru üksteisest. Siis nägin kolmanda salga inimesi, kes nuttes ja kaevates otsisid ja palusid teistelt õigust, sest iseendi õigust nad nähtavasti ei tunnud ega osanud tarvitada. Vaevalt olen mõne sammu astunud, kui näen pooleni ehitatud torni, mida ühed ehitasid, teised aga lõhkusid. Lõhkujad kui ka ehitajad pidasid teineteise tööd kõlbmatuks. Veel vähe maad, siis nägin jällegi salga, kes peksid ja lõid kätega, jalgadega ja hammustasid hammastega üksteist: igaüks pidas kindlasti teist mitteinimeseks. Peagi jõudsin küla teisele äärele ja kohtasin sääl jällegi salga inimesi, kes kõik kooris olid ammugi naernud ja irvitanud teiste salkade tegevuse üle ja vahet pidamata irvitasid ja jäidki irvitama ning naerma edasi. „Kas viirastus?“ küsisin iseeneselt ja vastasin: „Ei, ei! see ei ole viirastus, see on halb ja vastik tõde.“ Siis kiirustasin käiku, et jõuda rutemini eemale sellest halvasti haisvast tõest. Aga mida rutemini jooksin, seda koledamini kostis see õudselt ning tühiselt helisev ja põrgulikult kähisev naerulagin mu kõrvu, mis kajastus veelgi mitmekordselt õudsemalt mu juures olevatelt õeluste ning halbuste sümbolitelt, just nagu oleksid kõik maailma õelused ja kavalused ühekorraga saaki otsivalt ulunud ja hunnanud. Olin veetnud kodus mõned tunnid, aga põrgulik naerulagin kajas endiselt mu kõrvu. Kõike olin suutnud

seerda, mitte aga seda alaliselt kähisevat naerulaginat. Võtsin siis pudeli ja paberossitoosi, panin kivile ja tagusin teise kiviga nad puruks ning viskasin selle pihu lähedalt mööda jooksvasse jõkke. Oma imestuseks leidsin nad pärast aga mõlemad tervelt taas enda taskust. Siis märkasin, et minus puudus see purustav jõud, ja seda ka tõega, sest et mus kõik surematud jõud ja osad olid ammugi surmatud; siis ei imestanud enam, vaid tahtsin... Aga korraga tundsin, et mu surevad osad pole surmast enam kuigi kaugel. Olin kindel, et ülesanne jääb täitmata ja viirastuse lõppviirastus nägemata. Aega ei võinud enam viita, vaid sammusin teele ja jõudsin siia künkale. Mingisugune arusaamatu jõud või sund käskis nii õrnalt ja mahedalt peatuda mul siin. See ühtis ka mu enese sooviga — heita siia maha pudel ja paberossitoos, aga just siis, kui tahtsin eraldada neid asju enesest, märkasin ja nägin inimese enese lähedal. Imelik — mida lähedalt ja kaugelt ei leidnud, leidsin siitsamast künkalt, kust sain need õeluste ning õnnetuste sümbolid."

Nüüd nagu oleks ta ühe korraga taganenud, värisenud, karjatanud ja tardunud; aga siiski ei sündinud ühtegi nendest, vaid ta seisis endiselt liikumatuna, üksisilmi vahtides mahavisatud asju, mis olid muutunud mingisuguseks lima- või pilvesarnaseks vesihalliks tombuks. „Ah!" hakkas ta tasaselt nagu iseenesele rääkima: „kui õelaks, õnnetuks ja kõlbmatuks on muutunud hääduste, iluduste, kõrguste ja jumaluste jaoks loodud inimene, sellest ajast, kui ta õppis tundma kurjuse

ning kuritööd ja muutus nende alatuste madalaks märtriks! ja otsib iseenese käest — iseenese ärapääsu kuskilt kaugusest! jah — kaugusest... kuna see ometigi peitub tas eneses. Inimesed, rutake ja jõudke oma viimase kaebuse ning otsuse juure, enne kui te muutute selleks alglimaks, algplasmaks, millest peab sigima ning sündima uus inimene, kes on inimestele ja jumalatele igaveseks rõõmuks ja õnneks, tõsisele elule — tõsiseks krooniks, aga õelustele, kurjustele ja kuritöödele — igaveseks nuhtluseks.“ Nüüd vaikis ta hetkeks, kuid jätkas peagi: „Ei, ei! see ei olnud mina, vaid keegi teine, kes minus, minu seest rääkis. Mina ainult kaeban: mitte jumalate, looduse ega surma pääle, vaid inimestele — inimeste pääle!“ Nüüd oleks ta nagu raskesti kohkunud; tahtis nagu põgeneda või vajuda kuhugi, aga ei liikunud paigastki, vaid jätkas uuesti: Ei, ei! kõik on hilja, kõik on möödas, ja kõik, mis möödunud, kuulub muinasilma. See oli muinasjutt mille jutustasin ja millest tahtsin saada lahti — tahtsin heita teda minevikuilmast tagasi tulevikuilma... ei — see oli ainult osa muinasjutust, aga te peate kuulma ka teist osa ja siis nägema ka ta lõppu. Selleks minge Tõigla järve parempoolse otsa sihis edasi; peagi kohtate kõrgete kallastega jõe, mille teisel kaldal seisab üksik kõrgustik; kõrgustikult leiate inimese, ja sellele ütelge: „Maameia Kaljo soov on, et jutustagu see muinasjutt, mida teavad ainult tema ja mina. Ütelge, et ma ainult soovin, aga iialgi ei käsi!“ Nüüd vaikis ta ja tahtis istuda kännule tagasi, aga ei liikunud siiski

paigast. Korraga tuli kuuldavale hüüe: „Eemale algliimast, algporist!“ Siis vajus veitsi kännule ja jäi endiselt liikumatult sinna istuma, kuna see inimese ja ühtlasi kõrve enese hüüe, mille ta heitis maailma ja ilmaruumi, rändas ja rändab võimsalt ning peatamatult edasi sinnapoole, kuhu hüüdja oli kogu oma eluea rännanud. Siin ja sääl keerutasid kõrvest üle puhuvad tuulepöörised kuivanud lehti ja koltunud rohukõrsi üles, viisid neid edasi ja viskasid mõnes teises kohas maha. Siis vaikis kõik. Aga see polnud mitte harilik, vaid hauavaikus, mis oli maa alt välja roninud, et hävitada jõuetut elu, mis oli võimsalt hävitanud tema.

Ma ei kahelnud Kaljo Maamela sõnades, vaid sammusin teele näidatud sihis. Raismiku pind langes järjest allapoole. Peagi jõudsin järsule jõekaldale. Otsides leidsin madalama koha kaldal, kust laskusin jõe ääre. Aeglaselt ja kristallselgelt voolas vesi lähedasse järve. Sammusin jõe-äärt mööda ülespoole. Kaldad tõusid kõrgemaks ja järsemaks. Jõgi voolas siin kaljupankade ja kivide vahel, mida mööda võis kergesti üle pääseda teisele kaldale. Veel vähe maad ja olingi jõudnud jõe käänule; kaldad olid siin kõrgeimad ja tiheda võsastikuga kaetud. Hulk puid, mis kaldal kunagi kasvanud, oli nii ja teisiti jõele kui ka jõkke maha murdunud, samblaga kattunud ja rampeks muutunud. Kõik seisis siin nii, kuis loodus ehitanud ja lõhkunud. Et saada teisele kaldale, hüppasin kivilt kivile ja kaljult kaljule. Kui jõudsin kesk jõge seisvale suurele kaljupangale, sundisid salapärased hääled mu peatuma:

vee kurblik sulin võistles näkkide kurblikult kõlavate lauludega. Kallastelt kostis kaldavaimude aeglane, tume ja raske häälitsus. Rohelistes kaldapõõsastes sahistas raskepärane nuuksumine, kuna ärakuivanud okste õudne plõgin teatas, et nad murdumiseks ja kadumiseks valmid. Igalt poolt kostsid tasased tuule nutuhood, mis vahel vajusid veepinnale ja tõusid taas üles kalda äärele. Kõik need tuhandetoonilised hääled koondusid ühiseks kaebelauluks, mis siit jõesängi sügavusest üles kerkis ja kõrgusse tõusis, kus ta rasked kaebenisvad laiali pildus, ja langes siis tagasi sügavusse, et säält uuesti uute nisvadega üles tõusta. Järsku kuuldus pragin ja mõned ramped langesid murtuna ning purustatuna tumeda mürtsuga jõkke ja vajusid otse põhja. Siis vaikisid ka leinahääled. Ruttu vabastasin enese sellest surma suruvast võluvusest. Mõne hüppega olin jõe teisel äärel, ronisin järsku kallast mööda üles ja olingi kõrgustikul, kust pidin leidma eest juhatatud inimese. Mu vaade rändas otsivalt mööda kõrgustikku ringi, aga ei silmanud muud kui hiiglasuure raudkivi, mis seisis otse minu lähedal. Sammusin kivi juure ja astusin üles. Vaevalt olin jõudnud kivile, kui kuulen korraga tasase kõneluse: „Must tühjus, tule rutemini! tule rutemini, sa vihatud ja põlatud kogu! Peida mind enesesse, kisu mind ära jumaldatud valgusest, kus pimedana elasin.“ Sõnad kostsid nagu kivi alt. Aeglaselt astusin alla ja sammusin kivi lõunapoolsele küljele, kust arvasin tulnud olevat hääle. Ma nagu kohkusin või imestasin vähe, sest otse minu vastas,

toetudes seljaga vastu kivi, istus vanaldane naisterahvas, raskes tumepunases laias siidkleidis. Kleit oli samast siidriidest vööga, mida katsid tihedalt briljandid, safiirid ja topaasid, ümber seotud, ja selle otsad puhkasid istuja kõrval niisama rahulikult kui istujagi. Kaelas rippus raske pärlikee, mille otsad olid rinnal ühendatud suure sädendava briljandiga, kuna sellest vähe allpool seisis teine samasugune briljant. Mõlemad olid ühendatud õige väikese ja peene musta metallketiga. Kuivetanud sõrmis särasid väikeste briljantidega ilustatud tugevad kuldsõrmused. Jalas olid süsimustad kingad ja pääs samuti süsimust kübar, mis õieti meelde tuletas mingisugust suurt musta õit, mis kunagi olnud valge, aga kuivades muutunud mustaks. Kuna peos olid mustad siidkindad, millele olid väikesed mustad kaheleheliseed õied pääle õmmeldud. Ta istus rahulikult ja liikumatult nagu marmorkuju, vaade kui ka näojooned ei liikunud paigastki. Nähtavasti oli ta oma mõtetega laskunud nagu kuhugi kaugele sügavusse, kust püüdis tabada midagi, mis talt oli lahti pääsnud ja nüüd peatumatult langes ikka sügavuse poole. Peagi sain aru, et ta liikumatu vaade peatus läbipuurivalt minul. Nüüd tegi ta käega väikese, aeglase, uhke ja kindla liigutuse, mis oli vaba igasugusest türannilisest ilmest ja liigutustest, mis on olnud omane ainult ammu surnud põhja kuninglikule inimesele ja mis tähendas, et ma pidin istuma ta kõrvale, mida ka tegin. Ulatasin käe teretuseks, aga selle lükkas ta eitavalt tagasi ja küsis: „Ütelge siis, mis asi ajas teid minu poole?“ See muinas-

jutt mida teavad ainult kaks inimest, oli mult vastuseks. „Kes rääkis teile sellest?“ küsis ta uuesti. Sellest rääkis Kaljo Maamela oma osa ja soovis, et te jutustaksite minule oma osa! „Kaljo Maamela!“ oli hüüe, mis tuli raskelt ja valuliselt üle ta huulte, mille juures käisid tuksatused üle kogu ta kehast, silmis vilksatasid säravad kiired, kuna käed tegid kärmeid liigutusi. Siis järsku vaibus ja kustus kõik, ja teisel hetkel oli tal endine kindlus tagasi. Ainult vaade jäi läbipuurivalt minule peatuma. Siis avanes suu, aga sõnad ei tulnud kuuldavale: ta nagu võitles millegagi või kellegagi, tahtis alata, aga säälsamas vaikis edasi. Siis kogus enese kõigest jõust ja nüüd hakkasid sõnad tulema üle ta huulte aeglaselt, valuliselt, aga siiski kindlalt:

„See sündmus ei puutu üksi mu neiupõlve, vaid ulatub läbi kogu mu elueast. Mõju, mis ta minusse on avaldanud ja avaldab, on kindlasti jääv siin ja säälpool surma.“

Ta peatus, nagu oleks ta jutustuse algust otsinud, mille ta peagi leidis.

„Mu vanemad olid suure mõisa rentnikud ja Tartu linna mitme maja omanikud — nad kuulusid rikkamate hulka. Olgugi, et nad puht-eesti kännust põlvnesid, pidasid endid täiesti sakslasteks ega võtnud eesti nime suhugi, — kui seda sündis, siis ainult pilkavas mõttes. Et ma nende ainuke laps olin, siis tegid nad kõik minu koolitamiseks, ja peagi kuulusin oma aja harituimate naiste hulka — õieti ei olnud meie ümbruskonnas ühtegi nii haritud

naist kui mina. Minu vanemate rikkus ja minu haridus tegid meid kuulsaks. Kosilasi käis lähedalt ja kaugelt, aga kõik lükkasin kui mitte sündsad tagasi. Olgugi, et olin oma aja harituim naine, ei olnud mul siiski mingit õiget ega kindlat ettekujutust tõsisest mehest, vaid kõik voolas minus peatumatult siia ja sinna. Aga korraga kerkis minu ette imelik mees. Jah, ma ütlen imelik, sest et ta tookord minule täiesti tundus niisugusena: haruldaselt vähese jutuga ja kinnise iseloomuga, niisama haruldaselt külm ja ükskõikne, nagu poleks temale naised iialgi midagi korda läinud. Vahel paistis ta otse naistevihkajana. Muidugi ei oleks mitte midagi sündinud, kui oleksime puutunud vähe kokku, aga saatus tahtis teisiti. Me puutusime sagedasti kokku. Tagajärjeks oli see, et üle ta huulte libisesid üksikud sõnad, üksikud mõtted, mis olid nii rasked, et ükski inimese mõistus ei oleks suutnud neid üles kaaluda ega neid kanda enesega kaasas, pääle tema enese. Nüüd sündis minus tõsise mehe tõsine kuju, just niiusgune, nagu ma teda tõesti soovisin saada näha enese kõrval.

Mitmele ja mitmele korrale olime olnud koos ja paljude asjade üle rääkinud, kusjuures olin oodanud talt mõnd meelitavat sõna enesele, aga kõik oli ilmaaegu — ühtegi sarnast sõna tal minu jaoks ei olnud. Kord olime jällegi palju rääkinud mehest, naisest ja rahvast, kui ta küsis, et kas olen omale leidnud mehe kuju, kellele võiksin minna. Juhust ei lasknud ma muidugi mööda, vaid ütlesin, et olen leidnud. Uuesti küsis ta, et missugune ta siis ole-

vat. Vastasin, et niisugune kui teie. Nüüd nägin esimest korda, et liikumatu — ometi liikus. Ta tõusis püsti, astus minule lähedale, vaatas mulle läbitungivalt silmi ja küsis: „See oli vist ainult nali, ainult kerge vale ja enesepettus, mis Te huultelt tuli kuuldavale!“ — „Ei! ainult tõde,“ oli minult lühikeseks vastuseks. Ta vaikis tüki aega, siis ütles häälel, mis näis tulevat kustki kaugusest: „Teena, Teena, mõtelge pikemalt kui öö ja päev, mõtelge pikemalt kui aasta, mõtelge pikemalt kui aastatuhanded ja aastamiljonid, mõtelge igavikust pikemalt! Kui olete mõtlemisega jõudnud sinnapoole igavikku ja säält tagasi siia, siis tulge keskpäeval Taimri kivile, kus siis siin pool olles kõneleme lähedalt säälpool olemise juttu.“

Määratud päeval ja ajal olin siin kivi juures. Juba kaugelt võisin ta tulekut silmitseda: käigust paistis välja niisugune raudsus ja kõikumatus, mis nähtavasti tundis ainult edasi-, ei iialgi aga tagasiminekut. Käes oli tal kolm loodusaedniku lille, mida ta hoidis peos lahtiselt. Väike kummardus, siis ulatas käe tervituseks. Järsku vajus ta pää rinnale, sellele järgnes sügav arusaamatu vaikus, just nagu oleks oodanud kuski kauguses viibiva jumaliku velva lähenemist, mis nähtavasti peagi ta juurde jõudis. Nüüd virgus ta nagu uhkeimast velvast, ja teisel hetkel seisis mu ees mees täies oma ulatuses. Ta avas suu; sõnad nii imeilusad ja võimsad voolasid aeglaselt ja võimsalt üle ta huulte...“ kuuldus väike aga seda lõikavam kiljatus, siis vaikis jutustaja, mille juures tast arusaa-

matud lained üle voolasid, õieti — need matsid ta enese alla. Nüüd tõrjus ta iseennast iseendast eemale ja vajus siis kuhugi kadunud minevikku, kust ta peagi uue ehmunud karjatusega ära põgenes või tagasi tuli. „Ah, ma viibisin vähe oma elu saatuslikumal ajajärgul, kus mu enese soovil mu enese õnnetus mu enese silmi all ära õgis mu enese õnne." Nüüd nagu kohkus, et ta polnud vajunud veel maa alla, vaid viibis endiselt ta pinnal. Ta tahtis jutustust jätkata; huuled liikusid, aga sõnad ei tulnud siiski kuuldavale. Siis kogus ta enese uuesti ja jätkas: „Sõnad — need sädelesid ilusamini kui ilusaimad teemandid; nendest voolas välja nagu elav jumalus. Peagi jõudis ta lõpule... Ta viimased sõnad olid: „Kui jõuad kanda eluigavikku siin ja säälpool olemist, siis astu mu kõrvale nagu igavik igaviku kõrvale, sest Jumal — see inimhinge kroon — on meie igavene palk." Uhkelt ja julgelt astusin ta kõrvale. Me huuled ühinesid. Igavikust võimsam elu kudus ja palmis meid enesesse. Lahkudes tundsin, et olin leidnud omale peigmehe, kes sõnas ja teos oli üks ja sama. Õnn — tõsine õnn seisis mu juures uhkelt ja kindlalt nagu graniitkalju kõikumatult ilmamere kaldal...

„Aga" — siin peatus jutustaja vähe. Huultele ilmus valupettev naeratus. Hingamine muutus tal raskeks. Iseenese loaga oleks ta tahtnud vajuda maa alla. Vaevalt oli tulnud ta rinnust raske ohe kuuldavale, kui kõik teised nähtused vajusid raskelt laiali. Ta ennastpõlgav mõte pidas teda veel vähe kinni, siis jätkas uuesti:

„Vaevalt olin lahkunud siit kivi juurest ja jõudnud mõisa õuele, kui märkasin, et minu äraoleku ajal oli siin sündinud midagi, millest mul ei olnud aimugi. Aednik oli kõigi oma käsilistega sõidu- ja jalgteede, niisama ilupõõsaste ja lillepeenarde korraldamisega kibedasti ametis. Vaevalt olin astunud tuppa, kui nägin, et siingi askeldati pöörase kiirusega. Kõigil säras nägu õnnest ja rõõmust. Ema jooksis rõõmukiljatusega mulle vastu, tõmbas minu enese rinnale ja kordas ainult sõnu: „Missugune õnn, missugune õnn!“ Alles siis, kui juubeldamine ja rõõmustamine oli vähe laskunud, tuli teade kuuldavale, et vabahärra von Betrügerburg olevat teate ette saatnud, et ta tulevat meile võõrsile, kusjuures teataja annud mõista, et see sündivat preili, õieti — minu huvides. Nüüd oli mul kõik selge, milles seisis asi. Esimest korda olin sunnitud ise oma enese sisemusega võitlema. Ma tahtsin saada rahu ja üksindust, et võidelda oma sisemist võitlust lõpuni. Aga selleks ei olnud enam aega kuhugi kaugemale minna, sest oodati iga hetk kuulsa härra kohalejõudmist. Igal pool, kus käisin, kas tubades või väljas, olid teenrid asjade korraldamisega kibedasti ametis ja seejuures kõik ülirõõmsad, et ometi see kuulus härra, kes, nagu teati, jootraha andmisega kunagi kitsi ei olnud, tuleb siia võõrsile, ja et ta on veel kantud kosjamõttest, siis olid kõik nähtavasti veelgi suurendatud jootrahas kindlad; seepärast juubeldasid ja rõõmustasid nad oma moodi. Nii siis ei kuulnud ma muud kui vabahärra von Betrügerburgi kiitust ja ülistust. Tahtsin minna alkoovi ja

sinna enese lukustada väheks ajaks, et järele mõtelda asja seisukorra üle. Aga seegi oli hilja, sest juba teatati, et tõld ligineb. Kõik tormasid trepile vastu. Ma jäin saali akna kõrvale seisma, kust võisin tulijat selgesti jälgida. Peagi peatus neljahobuse tõld. Teener, kes näis kui Napoleoni kindral, astus pukilt ja avas tõllaukse. Välja astus kergel sammul vabahärra von Betrügerburg ja külvas oma lahke tervitusega kõik vastasolijad üle. Peagi viibis kogu seltskond saalis laua ümber, kus söödi, joodi ja lõbusalt juttu puhuti. Varsti oli tunda, et vabahärra valitses kogu laudkonda: vahet pidamata voolas tal jutt, mida ta huumori ja teravmõtte-kildudega läbi põimis, nii et naerul ja lustil polnud enam piiri. Pääle sööki soovis ta minna aeda ja palus, et ma saadaksin teda sinna, mida ka tegin. Aias olles külvas ta mind üle ilu-, värvi-, armsus- ja meelitussõnadega, millele ei näinudki tulevat lõppu, sest sõnade külvajal näis neid olevat lõpmatu tagavara. Need ennekuulmata meelitavad sõnad ja kuulsad prantsuse veinid mõjusid minusse uimastavalt: hingeline selgus kadus ja asemele asus mingisugune igale poole painduv jõuetus. Meelitavad, need naissugu nõrgaks pidavad sõnad, mis olid mulle ennemini alati vastikud, hakkasid nüüd mulle meeldima; jõudsin isegi veendumusele, et ta mind vist igavesti nende sõnadega üle külvab. Nii jalutades ja mesimagusat juttu puhudes jõudsime niikaugele, et lubasin samal päeval enese teise korra ja teisele mehele ära. Kihlusepäev määrati kahe nädala pääle edasi.

Õhtul, pääle vabahärra von Betrügerburgi ärasõitu, pääsis hõiskamine ja juubeldamine alles täiel hool lahti, sest kõigil oli teada, et kahe nädala pärast pidid olema minu kihlused vabahärraga. Moonameestele ja teistele teenijatele jagati ohtrasti viina ja õlut. Peagi oli kogu mõisa pidutsemas ja juubeldamas. Ainult vana peretüdruk ei võtnud sest hõiskamisest sugugi osa. Astusin ta juure ja küsisin ta erapooletuse põhjust. Tüki aega vaatas ta imestades ja tummalt mulle otsa, astus siis minu juure, vaatas veel kartlikult ringi ja nähes, et kedagi ei ole lähedal, sosistas mulle kõrva mõned kuulsa härra halvad teod, nimetades teda isegi kergeks, pääliskaudseks ja ainult lõbusaks härraks. See oli nagu purustav välk, mis pani minu hingeilma mürisevalt liikuma. Tormasin alkoovi, lukustasin ukse, viskusin voodi, kus siis pisarad tahtsid mind ära uputada. Esimese korra nutsin elus, ja see oli nii valus, nii valus! Olgugi, et kesköö oli ammu möödunud, ei suutnud ma siiski rahustuda, sest mingisugune hääl minu hingeilma sügavuses vaidles ägedasti minu viimase sammu vastu. Aga korraga silmasin öölaual prantsuse veini pudeli, mille, nagu pärast sain teada, oli lasknud vabahärra teenril sinna viia; vaevalt olin rüübanud sellest mõne sõõmu, kui tundsin, kuidas vaidleja minus hakkas vajuma kuhugi sügavusse, alatasa nõrkedes, vaibudes ja lõpuks täiesti vaikides. Nüüd alles suutsin koguda mõtteid. Kõigepäält küsisin eneselt: „Mispärast ma õige nutsin?“ Vastust ma aga ei leidnud. Sest mitte midagi ei olnud ma kaota-

nud ega ka võitnud. Minus tõusis isegi tuju pilgata ennast oma mõtlemata kurvastuse pärast. See aga mõjus nii, et suutsin mõlemaid mehi teineteisega võrrelda: Esimene — kindel ja kõikumata, raske ja paindumatu, räägib vähe ja ainult tõtt, jutt liigub tal alati mingisugusel tumedal — õieti minule tumedal, aga temale selgel — sügavusel ja sihib alati eluigavikku. Olevik oli talle sillaks, kust ta läks alatasa üle. Teine: igale poole painduv ja libisev, jutt ilma igasuguste sügavusteta, oleviku elu-olu iludused ja halbused mahtusid kõik ühte lausesse: „nii peab see olemagi!“ Ta oli läbi ja läbi — galant. Pääle selle veel mitme kõrge tiitli, mõisate ja suurte varanduste omanik; kuna esimene oli vaene varandusest, ilma tiitlitest — ainult poole haridusega, mille ta omandanud, kuidagi lõpmata viletsal teel. Varandused, lossid ja tiitlid tundusid vaekausil rasketena — nad ei kaalunud üles mitte üksi Kaljo Maamelat, vaid kaalusid õhku ka minu enese sisemise tõekspidamise. Mitte mina, vaid keegi võhik otsustas minus minu tulevase saatuse vabahärra von Betrügerburgi kasuks, nagu ta seda mõne tunni eest oligi teinud.

Hommikul kirjutasin kirja esimesele peigmehele, kus teatasin, et loobun oma lubadusest ja nimetaisn seda eksituseks ja järelemõtlematuseks. Aga kirjaviija tõi kirja tagasi ja teatas, et Maamela olevat hommiku suure rutuga ära sõitnud ja lubanud kahe nädala pärast tagasi tulla. See tegi mulle tõesti meelepaha, sest tahtsin igal juhtumisel anda enne kihlust talle äraütlemis-teate kätte, aga nüüd

niisugune takistus, mida sugugi ei oodanud. Jäin siiski lootma, et vahest tuleb varemini koju, kui lubas; imestasin, et ta sellest minule midagi ei olnud teatanud; aga ootamata toodi kiri, kus seisis teade sees. Mul ei olnud muud teha kui oodata ära asjade käiku.

Ühel hommikul, päev enne kahe nädala möödumist, sain Maamelalt kirja, kus ta palus mind tulla siia kivile, kus olime endid lubanud teineteisele igaveseks. Esihakatuses kartsin üksinda minna, sets igatahes pidi ta kõigest sellest teadma, mida kogu mõisa elanikud teadsid; kartsin talt mingisugust paha ehk kurja. Aga järele kaaludes leidsin siiski, et ma Maamelat olin niipalju tõesti tundma õppinud, et mul ei tarvitsenud mingisugust paha karta. Määratud ajal olin kohal. Kaua ei tulnudki oodata, kui silmasin ta tulekut: aeglaselt, kindlalt ja uhkelt sammus ta nagu võitmatu kangelane, vaba igasugusest kergusest, edevusest ja toorusest. Nii õrnõilne ei olnud ta veel kunagi olnud kui nüüd. Isegi vanad pargi puud ja põõsad oleksid talle nagu au annud ja tunnud uhkust, et üks säärane mees neid külastas. Peagi jõudis ta minu juure ja tahtis tõmmata mind väljasirutatud kätel oma rinnale, aga ma tõstsin käe eemaletõrjuvalt ja mittelubavalt üles, seejuures üteldes: „Kahjuks pean ma teile, härra Maamela, teatama...“ kaugemale ma ei jõudnud, kui ta hüüdis: „Preili Teena! pidage, ma vabastan teid sellest teatest sellega, et jätan ta teile igaveseks! Sest misjaoks tühi teade ja teda moodustavad tühjad sõnad!?“ Kui ta oli

vähe aega vaikinud, siis märkasin, et ta oleks nagu vähe värisenud, kuna näol välgatas mingi valuline joon, mis peagi kadus, sest oli tunda, et ta raudselt suutis enese üle valitseda. Nüüd tundsin, et ta vaade, milles puudus igasugune viha ning põlgus ja mille eest ei võinud jääda midagi varjule, peatus pehmelt ja õrnalt minul; siis tahtis nagu küsida või ütelda midagi; huuled liikusid, aga kuuldavale ei tulnud muud kui kaks keelavat sõna: „ei, ei!“ Siis jäi vaade nõrgemaks; nähtavasti oli ta minu hingest kõik ilma küsimata ära lugenud. Juhtis siis oma vaate kuhugi kaugusse, pööras selja minu poole, astus neli või viis sammu minust eemale, tõstis pää ja vaate otse taevasse ja jäi siis kivinenult seisma nagu graniidist sammas. See oli nagu palvetus, mida palleldi uhkelt, ilma küürutamata ja põlvitamata. Siis tegi järsu liigutuse ja hakkas kõrgusest nagu puu latva kinni püüdma, mis tal nähtavasti läkski korda. Ta kiskus selle kõige juurtega maast, murdis ta puruks, rõhus kokku ja surus kõigest jõust oma rinda, nii et otse rinnaluud tal nagu murdusid; siis nagu neetis midagi kinni, mida vabastada võib ainult aegade rooste. Siis habis kätega veel tüki aega õhus ringi ja otsis midagi või kedagi taga, aga ei leidnud muud midagi kui ainult tühja õhu eest. Ja siis ei tunnud ma teda enam ära, — nii raskesti oli ta nüüd muutunud. Raskest mehest oli korraga nii kerge, nagu ärakuivanud haavapuu saanud. Nüüd ei pannud ta minust enam tähelegi. Trotsiv naeratus ilmus ta huultele, sellele järgnes ütlus: „Mõrtsukas!“ Siis

tormas kergel sammul kuristiku kõrgeimale kaldale ja hüppas alla säält, kus oli rohkeim kaljupanke. Aga imelik tuli ette, et kui ta oli ära hüpanud, siis vajus ta aegamööda allapoole, nagu oleks ta olnud mingisugune udusulg: nähtavasti puudus tal igasugune raskus. Kõik minu plaan, oma lubadust tagasi võtta ja vahekorda lõpetada ilusasti ja ausasti, oli võtnud ja saanud ootamata pöörde. Tormasin madalale kaldale ja säält alla; 'peagi jõudsin kohale, kus ta lamas suurel kaljupangal ja niisutas voolava veega oma kriimustatud ja verist nägu; ka oli veri mitmelt poolt riietest läbi tunginud ja tilkus osalt kivile, osalt voolavasse vette. Mu süda peksles kangesti. Olin nagu mõistetavalt rahul sellega, et ta elas, ja nii ei olnud ma saanud veel mitte mõrtsukaks ega tahtnudki saada selleks. Järsku võttis minus kahetsus, haledus ja härdus maad, millele järgnes minu ürghinge tõe ja tõekspidamise vabanemine prantsuse veinidega lukustatud uste tagant. Siis tundsin, et olin enese teiskordse äralubamisega vabahärra von Betrügerburgile teinud oma elus esimese ja suurima vea. Ei mõelnud kaua, vaid otsustasin kohe vea siinsamas esimest ning viimast korda ära parandada, ja hüüdsin: „Maamela, Maamela! Sind pole ma veel jätnud maha! Ei, ei! Sind ei jäta ma enam iialgi maha! Tule, tule säält koledalt kaljult siia kaldale, siin tahan suudelda su haavad terveks.“ Kergelt ajas ta enese üles, hüppas kaljult kaljule ja oli peagi kaldal. Mõne sammuga olin ta juures ja tahtsin langeda talle kaela, aga ta tegi eemale-

tõrjuva liigutuse ja ütles: „Hilja, liiga hilja!“ ja sammus edasi. Jooksin talle vastu, sundisin ta seisatama ja nõudsin suure ägedusega, et mis see kõik tähendab. „Ära nõua seletust, mis sul isegi selge!“ oli talt vastuseks ja tahtis sammuda edasi. Ei, ei! midagi ei ole mul selge; anna lähem seletus, — nõudsin uuesti. Siis seisatas ja hakkas uuesti kõnelema, nagu poleks olnud ühtegi inimest ta lähedal: „Kaua hoidsin enese rinnas ainsat armastuse ja eluigaviku seemet varjul ning peidus, et ta mitte ei satuks hukkaminevale pinnale. Aga siis kerkis mu ette naine, kelle arvasin selle jumaliku puu vääriliseks, võimsaks kasvatajaks ja igaveseks kandjaks. Vaevalt olin temale annud loa selle igaviku-puu seemne kasvamapanemiseks, kui teade tuli mu kõrvu, et sama naine tahab seda puud madalaimal moel ära purustada ning põrmuks muuta. Nüüd põgenesin selle koleda löögi eest metsapadrikusse — metsaüksindusse, kuhu tahtsin kaduda. Aga üksindus mõjus niipalju, et suutsin asuda kaalumisele: „Kas hävitada armastus või ühes enese Minaga kõik koos?“ Otsustasin ära tappa armastuse ja seega oma ajutise olevuse päästa enneaegsest surmast. Aga selle tapmisega ei saanud ma muidu hakkama, kui see päätapja pidi olema mu lähedal. Igavese elu asemel on nüüd mu sees ainult igavene tühjus. Ja seda ei või, ei või ma iialgi pakkuda inimesele — isegi vaenlasele mitte!“ Siis vaikis ja sammus minema, pää rippus rinnal; üles ja kaugele ta enam ei vaadanud, vaid ainult enese jalge ette. See kitsas jalge-esine oli endisele kau-

guste ja kõrguste nägijale kõik ta riik. Tundsin ainult, et ta kaugenes minust. Vaatlesin veel kaua aega talle järele, kuni kadus metsa tihedaimasse padrikusse; siis alles hakkasin sammuma mõisa poole."

„Mõisas olid jällegi kibedad askeldused ja rõõmustused ees, sest valmistati ju minu kihluse vastu. Kogu õhtupool, öö ja teine päev ei saanud magada — puudus uni: mõtted vaevasid raskesti. Minus kaebas vahetult minu enese pääle mingisugune sügav sisemine hääl, millest ei saanud kuidagi lahti, ega olnud võimalik ta eest ka kuhugi põgeneda. Aga ümberolijate juubeldamised, vabahärra meelitavad sõnad ja uimastavad prantsuse veinid olid tast ometi kõvemad, nii et sundisid selle kaebava hääle täiesti vaikima. Kihlused ja sellele järgnevad saajad peeti ära suure uhkuse, toreduse ja hiilgusega. Elu võttis ilusa kuju, nii et paremat ei osanudki ette kujutada."

Jutustaja vaikis. Mitmele korrale katsus ta uuesti alata, aga see ei tahtnud minna kuidagi korda. Tasased, aga seda lõikavamad ohked puhkesid üksteise järele. Üle ta palge veeresid piinalised valud ja alles nende vaibumise järel jätkas ta uuesti:

„Jah, õigus, ühtegi halba sõna ei kuulnud ma omalt abikaasalt. Alati külvas ta mind üle ühtede ja samade sõnade ning lausetega, nii et nad aja jooksul jäid juba kõik meelde; juure ei tulnud kunagi midagi. Aastad möödusid samade meelitavate sõnade ja lausete all. Pikapääle said nad

mulle isegi vastikuks; tundsin, et nad siiski ei olnud mitte elavad pungad ega õied, vaid õite kuivanud, koltunud, õigemini — surnud ja kõdunenud lehekesed, millega oli ta algusest saadik mind puistanud üle ja puistas ikka ning alati üle."

Jutustus muutus sosinaks, huuled liikusid veel vähe, siis katkes kõik. Kui ta oli tüki aega puhanud ning jõudu kogunud, siis hakkasid huuled uuesti liikuma, tuli sosin kuuldavale, millele järgnesid uuesti sõnad:

„Väga vähe viibis ta perekonnas. Suurema osa oma ajast ütles õige tähtsate koosolekute ning ühiskondlikkude nõupidamiste ja raskete küsimuste lahendamiseks ära kuluvat. Muidugi olin uhke selle pääle, et mu mees igivanade, inimkonda rõhuvate hädade lahendamises oli nii tegev. Siis hakkasid aeg-ajalt kostma imelikud jutud mu kõrvu. Küll kihutasin iga musta jutu puhuja jalamaid välja, aga siiski oli pandud minus idanema kahtluseseeme. Püüdsin seda igati maha rõhuda, mis oli isegi õnnestumas, kui ühel võõrsilkäigul Tartus, landrat parun Staubhimmelhochi juures, kohtasin oma vanemate endise virtina. Mind nähes pistis ta nagu laps nutma, siis palus tungivalt, et ma talle lubaksin nelja silma all teatada midagi õige tähtsat. Olin kindel, et kuulen tühja jutu, sest need lendlesid viimasel ajal nagu mustad kaarnad kraaksudes ringi mu ümber. Andsin siiski loa jutustamiseks, ja siis alles kuulsin, mida ma veel iialgi ei olnud kuulnud. Lõpp, see oli päris kuratlik, mida võis mõtelda välja ainult alatuim inimmõistus. Ei suutnud enam kuu-

lata ja hüüdsin: „Pea! sa valetad!“ — ja langesin minestusse. Alles tüki aja järele, kui ta mu otsaesist oli külma veega niisutanud, tulin ellu tagasi, mis nüüd näis nii hirmus ja kole. Midagi hakkas minus liikuma, mis peagi muutus tormiks: häädus ja häbi, arm ja viha, õnn ja õnnetus, tõde ja vale saalisid minus ägedasti. Et sisemist tormi vähegi vaigistada, ajasin vana virtina põlgusega ära. Imelik tundus, et inimestel ei olnud mulle enam muud rääkida kui ainult kõlvatust abikaasast. Otsustasin oma sisemise rahu pärast igaühe, kes julgeb veel tulla minu ette säherduse jutuga, kihutada jalamaid uksest välja. Kui võõrsilviibing oli lõppenud ja tõld sõitnud trepi ette, astus abikaasa väga kahjatseva näoga minu juure tuppa ja teatas, et ta ühes minuga koju ei saavat sõita, sest ta pidavat jääma kolmeks päevaks linna — erakorralisele landtagi istungile, kus olevat väga tähtsad asjad otsustada. Tõmbas siis minu oma rinnale ja külvas mu üle suudluste ning meelitussõnadega, neid korrates nii mitmele ja mitmele korrale. Just siis, kui ta mind saatmast tõlla juurest lahkus, nägin ta huulil vastiku — otse saadanliku naeratuse, mida varem ei olnud kunagi märganud. Pidasin seda tühjade juttude mõjul tekkinud viirastuseks, mis iseenesest kaob. Järgmisel hetkel hakkas tõld veerema. Vaatasin veel korraks läbi tõlla akna tagasi ja nägin uuesti selle saadanliku naeratuse. Siis langesin poolminestanult tõlla patjadele ja tundsin, kuidas tinaraskused matsid mu enese alla. Alles tunnilise sõidu järel virgusin ja vabanesin sellest painajali-

sest rõhuvusest. Vaatamata keskpäevale, tundsin, et kinnises tõllas mu ümber valitses vastik pimedus. Lasksin kutsaril peatuda ja teha tõlla lahti. Ilus kevadepäike, õrn kevadeõhk, roheline ja toredasti õitsev loodus, vaiksed maastikud ja mühavad metsad, milledes linnud hõiskasid kevadelaulusid, mõjusid minusse rahustavalt ning rõõmustavalt. Peagi veendusin, et see kõik oli sündinud ainult liiga suure ärrituse tagajärjel. Jõudes mõisasse tagasi olin täiesti rahustunud.

Kolmandal päeval pääle tagasijõudmist mõisa kohtasin pargis jalutades aedniku, kes oli üleni higine, suures ärevuses ja hirmus. Lähemalt järele pärides kuulsin, et ta oli parajasti tulnud Tõigla mõisast, kus oli talle jutustatud sama mõisa metsavahi kohutavast soendi nägemisest: Metsavaht tulnud järvelt kala püüdmast ja puhanud jalgu Taimri kivi juures. Korraga kuulnud suurt mühinat ja siis näinud, kuidas süsimust ratsanik süsimustal hobusel kohutava kiirusega kihutanud kivi poole, nii et metsa puud kahele poole looka vajunud, kuna ratsaniku must mantel ulatunud kaugele selja taha ja leegitsenud sääl nagu must tuleleek siia ja sinna õhku. Jõudes kivi juure on ta sööstnud hobuselt niisuguse hooga maha, et eesolev hiiglapuu on nagu ehmudes eest ära hüpanud; hakanud siis suure rutuga midagi otsima, aga mida rohkem ta otsinud, seda nõrgemaks ta jäänud, kuni vajunud ühele kohale maha, ja siis ei ole muud näha olnud kui ainult üleni must mätas, millel kasvanud kahar kadakas. Peagi hakanud mätas ühes kadakaga

liikuma ja üles tõusma; siis näinud metsavaht, kuidas vanaldane ja jõuetu mees nagu pool roomates sammunud hobuse juure, roninud suure vaevaga selga, visanud oheliku lahtiselt hobuse kaelale, mispääle hobune hakanud aegamööda omapääd kõige paksema padriku poole sammuma; must mantel rippunud nüüd otse alla, kuna pikad valged juuksed on ümber pää lahtiselt ripendanud. Ainult laia äärega must kaabu seisnud endiselt pääs. Kadudes padrikusse on kuulnud mees veel suurt vee kohinat, siis on kõik vaikinud. Metsavaht kartnud, et soend otsib teda taga, ja jäänud seepääle raskesti haigeks. Nüüd ei julgevat enam keegi minna sinna kohta. Et aednik, kes Tõigla mõisas oli kuulnud kohutavast loost, pidi sama teed käima, mis sündinud loo metsa osast läbi käib, siis oligi ta vaeneke tagasi tulles hirmust üsna higiseks muutunud. Veel heitis ta mõned hirmunud pilgud tuldud teele tagasi; leides aga enese juba pargist ja mõisaproua juurest, rahustus ta peagi. See muinaslugu lõikas minus paksud kihid puruks, mille alt nüüd võimsalt kerkisid üles mineviku mälestused. Igatahes olin kindel, et see soend ei olnud keegi muu kui Kaljo Maamela. Mu hinges hakkas midagi liikuma. Tundsin, et kõik need mustad jutud, saadanlik naeratus ja see kuuldud soendilugu, olid nagu mingi nägematult läheneva õnnetuse ennustajad. Pool vaarudes sammusin lossi, heitsin sohvale ja andsin vaba voli pisarate voolule. Vaevalt oli möödunud tund, kui toatüdruk teatas tõlla lähenemisest. Korraldasin enese vähe ja astusin trepile. Varsti pea-

tus tõld ja välja astusid kroonu ametnikud. Astuti sisse ja anti ääri-veeri mööda mõista, et minu abikaasa olevat täna hommikul linnas surnud, õigemini — ära mürgistatud. Nemad olevat politseiametnikud ja otsivat roimarit. Nõuti veel, et kes see daam olevat olnud, kellega härra sagedasti sõitnud linnast mõisa ja säält tagasi. See kõik oli minule põrutav uudis ja ma ei teadnud sellest midagi. Esimest korda minu elus tõusis minus väike vihahoog, mis peagi muutus, kõike teada saada soovivaks kindlaks tahteks. Andsin ilusa summa raha politseile ja käskisin kõik, olgu nii kole kui tahes, välja uurida ja täpselt minule teada anda. Siis kutsusin valitseja ja saatsin ta ühes politseiga linna, matusteks ettevalmistusi tegema. Pääle selle kui kõik olid ära läinud, tahtsin nutta ja leinata, aga sellest ei tulnud midagi välja. Halvad aimused olid kõvemad ega annud enam rahu. Lasksin iga musta jutu puhuja üksikult enese ette kutsuda ja kuulasin nad kõik kui kohtunik üle. Kõik, mis kuulsin, ei olnud muud mitte midagi kui ainult üks pikk inetuste ja alatuste register, mille juures selgus, et valitseja pidi kõigi nende asjadega hästi kursis olema. Järgmise päeva õhtul, kui olin linnas, lasksin kutsuda valitseja enese ette ja nõudsin talt kindlat seletust, mille ka sain. Pääle seletust ja valitseja äraminekut istusin ikka veel kivinenult tugitoolis ega suutnud ennast liigutada. Järsku märkasin, et pimedus valitseb mu ümber, — ei, ei! see ei olnud muud kui loomulik öö. Siis tahtsin karjatada, tahtsin nutta, tahtsin põgeneda, tahtsin vajuda maa

alla, aga ei suutnud midagi ette võtta. Mingisugune jälestus keelas seda tegemast. Kogu öö sammusin unetult toast tuppa ja ootasin päevavalguse algust, kuni toatüdruk tuli ja teatas, et politsei-ametnik soovivat prouaga rääkida. Siis nagu kohkusin ja märkasin ühtlasi, et väljas oli selge päev ja kell seinal näitas kümme; ainult mina ei olnud näinud päikese tõusu. Kui politseinik, kelle aruanne kestis umbes tunni ümber, oli ära läinud, siis olid mul kõik vabahärra teod kogu ta elu kestes teada ja selged. Need olid kõik ainult toored ja vängelt lõhnavad teod, mis minule oli kõik ümberpöördud kujul, ilusatena ja suursugustena ette kujutatud. Tähtsate ühis- ning seltskondlikkude koosolekute ja inimkonna hädade lahendamise asemel oli ta ühes lõbunaistega veetnud lokaalides. Viimased kolmepäevalised landtagi istungid saatnud ta mööda tänavadaamidega ulamajades juues ja prassides, kus nad siis ühe lõbunaisega olid otsustanud mind ära mürgistada, et siis uuesti selle naisjäänusega abielluda. Aga prassides ja trallitades olid nad kogemata minu jaoks valmistatud ja mürgistatud veini pudeli ise ära joonud ja seepääle ka mõlemad surnud. Kogu abielu aeg oli ta mind suurimaks lolliks pidanud, keda isegi iga narrike võivat kergesti ja suurejooneliselt petta. Kõik neli last, kelle ma sünnitanud, olid loomuliku surma asemel päritud haigusse ja nõrkusse ära surnud, mis ta kõik oli minu alatuse arvele kirjutanud. Kõik minu suursugused naiselised omadused olid temale olnud ainult pilke- ja märgilauaks, kuhu oli ta alatasa sülitanud ja ala-

tuid sõnu pildunud. Ja säherdust meesjätist olin kogu abieluaeg, kuigi mitte puhtast südamest, aga siiski sügavalt armastanud ja jumaldanud. Viha, häbi, alatus ja armastus — kõik keesid ja saalisid minus läbisegi. Et matusetalitus pidi varsti algama, siis otsustasin kohe ära sõita, — ei tahtnud ta matusest osa võtta, sest see oli nüüd kõige selle järel nii jälk ja vastik. Aga korraga avanes uks ja sisse astusid härrad ja prouad. Avaldati kahjatsust ja kaastundmust. Prouad imestasid, et ma polnud veel leinarüüs. Kohe talutasid nad mu riidetuppa ja peagi olin leinarüüs. Vahepääl olid saabunud juba kõik matuselised. Siis tundsin, et mingisugused imelikud mõjud olid kõvemad kui mina. Nende mõjul olin temaga abiellunud ja nende mõjul pidin ka ta matusest osa võtma. Sammusin koos teistega saali, kus matusetalitus algas. Kui pastor, kes nii laialt ja kõrgelt ta teeneid ülistas ja südame põhjast ta surmas kahetses, oli jõudnud sõnadeni: „... kaua, kaua oleks ta võinud olla oma kõrge eeskujuga teistele eeskujuks ja oma truule abikaasale suureks, armsaks ja õnneliseks kaasrändajaks, kaassaatjaks...“, siis minestasin. Mind kanti ära teise ruumi, kus alles pääle matusetalitust vähe toibusin; olgugi, et olin sisemiselt täiesti purustatud, tundsin siiski rahuldust sellest, et pastori sõnad olid mu päästnud vastikust matusest. Mõne päeva pärast olin niipalju toibunud, et sõitsin tagasi lossi. Ei käinud ta haual ega lähe ka iialgi sinna. Aga ka loss muutus mulle jäledaks ning vastikuks, sest kõik oli siin valega ehitud, valesse põimitud ja va-

lesse valatud. Igal pool irvitas vale ja pettus mulle üleolevalt vastu. Viimaks kujunes ta mulle täieliseks hauaks, kus kõik mu elu ilud, väärtused ja kõrgused olid juba enne algust ette puruks kistud ja porri tallatud. Jätsin lossi ja sõitsin elama oma endisse vanemate mõisa, mis nüüd pääle vanemate surma oli minu oma. Kui jõudsin sinna ja viibisin noorea ruumes, astusid mineviku mälestused selgel kujul mu ette. Nüüd sain aru, mis olin kaotanud Kaljo Maamelaga. Nüüd suutsin aru saada ta tõsistest ja rasketest sõnadest: „Mõtle pikemalt, mõtle pikemalt, mõtle igavikust pikemalt.“ Valusad pisarad hakkasid voolama minust. Nende all käskisin rakendada süsimusta võrguga kaetud süsimusta hobuse süsimusta riidega kaetud süsimusta kaleski ette, ka ise riietusin süsimustasse kleiti ja ujutusin musta loori, istusin tõlda ja sõitsin kiiresti ilma kutsarita siia ammu unustatud Taimri kivi juure, kus praegugi istun. Kui olin jõudnud kohale, hüppasin kaleskist maha ja silmasin, et Maamela katsus iseennast rõhuda maasse; jooksin ja hüüdsin, niipalju kui jõudsin: „Pea, Maamela, pea, Maamela!“ Aga jõudnud kohale, kus ta seisis, ei leidnud muud kui tühja õhu eest. Hüüdsin ja otsisin veel teda tüki aega, aga asjata. Heitsin siis rohule ja lasksin pisarail voolata; aga nüüd olid nad muutunud nii valusaiks, nagu oleksid mu silmist välja lõõmanud tuleleegid. Nad põletasid mind seest- ja väljastpoolt. Kõik mu elu kordus ja koondus siia kivi juure: Siin olin annud oma esimese armastusetõotuse Kaljo Maamelale; siin olin ta murdnud.

Siin olin mängides maha tõuganud ise enese igavese eluõnne ja armastusejumala iseenese elualtarilt ja surnuks löönud. Siin olin tõuganud enesest mehe, kes oli mulle rääkinud, et ta mulle ühtegi meelitavat sõna ei ütlevat, sest see sisaldavat madalust ja seda ei võivat ta eneses kanda. Alati oli ta minuga otsekoheselt kõnelnud. Alati oli ta rääkinud igavesest eluvõidust, purunemata ja alaliselt kasvavast armastusest ja kõigest sellest, mis inimesele kõrge ning kõrgemale tõstev. Selle kõik olin kerge käe ja lühikese mõtlemisega purustanud. Olin läinud mehele meelitajale, kes oli mind kogu abielu aeg valearmastusega, valesuudlustega, valesõnade ja -kõnedega, vale-ülespidamisega meelitanud ja lõpuks tahtis surma meelitada. Olgugi, et ajaloo rumala seadusega: „et tark naine läheb rumalale mehele ja tark mees võtab rumala naise ja ümberpöördult“ olin väga hästi tuttav ja tast igati olin püüdnud hoiduda, olin siiski täielikult langenud ta ohvriks; selle seaduse ohvriks, mille mitte Jumal ega loodus, vaid inimene ise oli eraldi enese jaoks tagunud. Mitte mehele, vaid imelikkudele, lühikestele arvamistele olin läinud mehele. Olgugi, et taevavõlvilt paistis selge päike, muutus mu ümber kõik kottpimedaks. Keset seda lämmatavat pimedust sain aru, et olin Kaljo Maamela ülivama osa — armastuse mõrtsukas, et olin ka iseenese ilusaima osa — armastuse mõrtsukas, et olin ka iseenese elusa tuleviku mõrtsukas, ja siis tahtsin viimase kibeduse ja valu karika juua ning saada ka enese keha mõrtsukaks. Tormasin sama teed, mida

mööda mu esimene ning tõsine peigmees oli tormanud, ja hüppasin alla kuristikku. Aga isegi surmale olin ma saanud vastumeelseks, sellega, et olin muutunud nii kergeks ja vajusin aeglaselt alla nagu udusulg. Kaua aega lamasin samal kaljul, kus oli lamanud Maamelagi. Siis ronisin üle kaljude kaldale, otsisin sügavaima jõehaua üles ja hüppasin sinna. Aga surm vihkas mind piirita: vesi kadus mu ümber; jõuetumalt ootasin veevoogusid enese üle kohisedes kokku löövat, aga kõik oli asjata — seda ei sündinud. Korraga näen, et laman uuesti kuski kaljul: veevood olid visanud mu välja enesest ja heitnud kaljule, kus ootasin põgenenud surma. Siis alles märkasin, et olin täiesti muutunud vanaks, lumivalged juuksed olid katnud mu pää. Kogu keha oli nagu ära kuivanud. Ei saanud aru, miks pidin enneaegset surma otsima, kui ajalik isegi oli nii lähedal. Nüüd käis minust nagu välgatus läbi; siis tuli midagi meelde, mis peagi muutus päris eesmärgiks: tahtsin enne surma andeks paluda Maamelalt. See mõte tiivustas mind ja andis jõudu edasielamiseks. Ronisin jõekaldast üles, istusin kaleskisse ja lasksin hobusel aegamööda käies viia enese tagasi mõisa."

Jutustaja peatus vähe ja jätkas kohe: „Möödusid aastad, aga kõik mu püüded, temaga kokku saada, äpardasid. Kõik mu kutsed said vaikuse osaliseks, olgugi, et ta elab üksiklasena siin lähedal Lõhassoo järve kaldal. Nii mitmele korrale sõitsin ta asulasse, aga kunagi ei kohanud teda. Sagedasti arvasin teda kaugelt nägevat, aga kui jõudsin lähe-

male, kadus kõik. Ühel hommikul — ei, see oli otse täna hommikul — tundsin, et minus viimane jõuraasukene hakkas kiiresti kahanema; jõuetult vajusin tugitooli ja jäin oma süü saatust — igavese öö algust — ootama, kui uks avanes ja toatüdruk mulle kirja tõi, mille üks tundmatu oli käskinud prouale edasi anda. Juba väliselt, muidu harilik valge ümbrik nägi selle poolest iseäralik välja, et aadressi asemel seisis suur must lünk, just nagu poleks mul nime ega aadressi olnudki. Avasin ümbriku ja võtsin säält süsimusta paberi välja; seda lahti tehes nägin ta keskkohal ühe väikese valge lünga, millele oli kirjutatud: „Olen kindel, et Te soovite ja ka jõuate tulla minuga koos tühjusse; seepärast tulge täna õhtupoolel Taimri kivi juure!“ All seisis täielik nimi: „Kaljo Maamela“ — ja sellega lõppes kiri. Olin tüki aega imestusest kivinenud; siis tundsin, kuidas jõud hakkas minusse tagasi voolama. Arvasin isegi kuulvat, kuidas surm suure kolinaga, just nagu vana logiseva vankriga, minust eemale kihutas. Kõik lõi mu ümber järsku särama ja muutus ilusaks. „Viimaks ometi! ...“ oli hüüe, mis oli ilma teadmata tulnud üle mu huulte. Siis lasksin oma parima kleidi ja kalleimad ehteasjad välja tuua, ära puhastada ja läikima hõõruda. Kui olin riides ja ehetes, astusin aeda ja murdsin oma käega valgeid ja punaseid elusaid roose, võtsin need lahtiselt sülle ja sammusin kivi poole. Aga mida lähemale kivile jõudsin, seda vähemaks jäid elusad lilled, just nagu oleksid õhku ära auranud; kui jõudsin kivi juure, olid lilled kõik mu sülest ka-

dunud. Mingisugune tühjusetunne vallutas mind väheks ajaks ja andis siis peagi maad imelikule mõistatusele, mille ees praegu siin viibin ja ootan ta lahendajat Kaljo Maamelat."

Jutustaja vaikis, ta jõud oli peaaegu otsas. Ta oli pidanud eluea raskeima töö — oma purustatud elu jutustuse, mille eest oli ta püüdnud kogu eluaeg põgeneda — just tegema viimseimana. Aga siiski võis märgata, et tal oli palju kergem: ta oli nagu määratu raskest koormast vabanenud, õigemini — ta oli jätnud selle tulevaile põlvile hävitamiseks. Mingisugune magus rahu hakkas ennast põimima ta ümber. Ta oli nagu millegi jaoks valmis.

Vaevalt olin ta kõrvalt üles tõusnud, teda jutustuse eest tänanud ja ta kätt suudelnud, kui ta järsku üles tõusis ja ütles: „Ma tunnen, et Kaljo Maamela on lähedal."

Meie mõlemate vaated pöördusid kuristiku poole, kust Kaljo Maamela pää hakkas kerkima. Peagi oli ta üleval kaldal. Sammus siis otsekohe Teenale vastu ja jäi ta ees üks samm tast eemal seisma. Tüki aega seisid nad mõlemad otse pühalikult vait, kuna mõlemate vaated otsisid kuski kauguses teineteist taga. Siis nagu kohkusid, kui nägid, et seisid teineteisel nii lähedal, kus olid nad ammugi seisnud — teineteist nägemata. Siis hakkasid pisarad aeglaselt voolama üle Teena palge. Kui need olid tüki aega rahulikult voolanud, siis hüüdis Teena murtud häälel: „Kaljo! anna andeks — anna andeks, Kaljo!" ja ulatas käe paluvalt ta poole, mida aga Kaljo ei võtnud vastu. Uuesti kordas Teena: „Kaljo, anna andeks — anna andeks,

Kaljo!“ Kaljo Maamela seisis endiselt liikumatult ja elutult nagu kivine raidkuju ega tahtnud lasta minevikku enesele kuidagi lähedale. Alles siis, kui Teena kolmandat korda, kätt Kaljo poole väljasirutatult, hüüdis: „Kaljo! ...“ ja tahtis langeda maha, võttis Kaljo käe vastu ja hakkas aeglaselt kõnelema, mida samuti aeglased, nagu poolkivinenud pisarad saatsid: „Roima teha, õnnetust sünnitada ja siis andeks paluda, andeks saada ja andeks anda — see ei ole olnud ega ka ole sinu, minu ega meie soo mõtteilma osa. Selle ja paljude teiste, meile võõraste ja roimaliste mõtteilma osade ning valgete valede mõjul oleme saanud mõlemad tühjaks ja peame sammuma vastu elu vastaspoolele — tühjusele.“ Siis pöördus ta minu poole ja ütles: „Teie näete nüüd rohkem kui ühe, rohkem kui kahe — Teie näete olevate inimeste tulevast saatust, tulevast kurbmängu — seda igavest kurbmängu, mida ükski mees, ükski naine, ükski inimene ega ükski rahvas maailmas ei taha näha saada!“ Pöördus siis uuesti Teena poole ja ütles: „Tule ja lähme ühiselt, ühiselt valmistatud tühjusse!“ Mõlemad sammusid teineteise kõrval kuristiku poole. Aga mida ligemale nad kuristikule jõudsid, seda tumedamaks nad muutusid. Kui nad jõudsid kuristiku kaldale, ei olnud enam muud näha, kui kahte pimedat sammast, mis peagi liitusid ühiseks, ürgilma tühjuse ja pimeduse sambaks, mis siis hakkas valguma üle kogu raismiku, üle looduse ja matma enese alla kõike elulist, kuna selle leviva ürgilma tühjuse kohal lehvisid kaks vaimu, kelledel polnud pinda ega kohta, kuhu laskuda.